

Абай Құнанбаев

АБАЙ ҚУНАНБАЕВ

Академия наук Казахской ССР
Институт языка и литературы

АБАЙ КУНАНБАЕВ

ПОЛНОЕ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ТОМ 1

Издательство
Академии наук Казахской ССР
Алма-Ата 1954

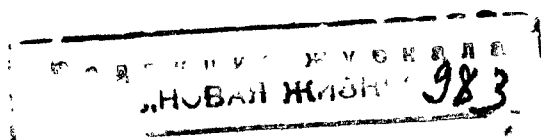
Қазақ ССР Ғылым академиясы
тіл және әдебиет институты

АБАЙ ҚУНАНБАЕВ

ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ПОЛЫҚ
ЖЫЙНАҒЫ

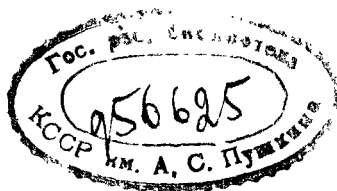
1 ТОМ

Қазақ ССР
Ғылым академиясының басыпасы
Алматы-1954

Қазақ ССР Ғылым академиясының
Редакциялық-баспасөз советінің
қаулысы бойынша басылды

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ

С портрета худ. А. М. Мартовой.

КССР ИМ. А. С. ПУШКИНА

АЛҒЫСӨЗ

Қазақ әдебиетінің классигі Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың осы екі томдық баспасына оның, барлық шығармалары кіргізілді: 1-том өлеңдері мен аудармалары және поэмалары, 2-том өлеңдері мен аудармалары және қарасөздер.

Бұл баспаның текстологиялық негізі ретінде ақынның 1909 жылғы жыйнағы және Мүрсент жазған Абай шығармаларының қолжазбалары (1905, 1907, 1910 ж.) алынып, ғылыми тұрғыдан, сын көзімен қаралып пайдаланылды.

Барлық шығармалардың текстері қолжазбалар, 1909 жылғы жыйнақ және басқа да деректі материалдар бойынша салыстырылып, тексерілді. Енгізілген түзетулердің елеулілері комментарийларда атап көрсетілді.

Сондай-ақ, ақыйқаттық негізге сүйеніліп кейбір өлеңдердің аттары да өзгертіліп, жазылған жылдары қайта белгіленді. Ал, ондай тірек боларлық деректер табылмағанда, шүбәлі болып көрінсе де, шығарманың бұрынғы тақырыбы өз күйінде қалдырылды.

Ақын шығармаларының соңғы жыйнақтарына кіргізіліп келген негізгі источниктерде жоқ біраз өлеңдер өзалдына бір бөлім болып берілді. Бұлардың қолжазбасы сақталмаған, текстері әлі де зерттеу бабында жаңа материалдар іздеуді керек етеді.

Абай шығармасы екендігі мүлде күмәнді, источнигі сенімсіз бірлі-екілі өлеңдер бұл баспаға енгізілген жоқ.

Комментарийларда шығармалардың текстi, жазылу тарихы, идеялық маңызы туралы деректер мен түсiнiктемелер берiлдi.

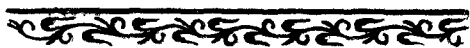
Бұл баспаның текстерiн қолжазбалар және сондай-ақ басқа да источниктермен салыстырып зерттеп, шығармаларға комментарийлар жазғандар: З. А. Ахметов, И. Т. Дүйсенбаев, Ғ. Т. Әбетов.

Абайдың шығармаларына комментарийлар жазуға М. С. Сильченко қатнасты.

Өлбндөр жәнб
аудармалар
1882 ~ 1895

1882

* * *

Қансонарда бүркітші шығады аңға,¹
Тастан түлкі табылар аңдығанға.
Жақсы ат пен тату жолдас — бір ғанибәт *
Ыңғайлы ықшам киім аңшы адамға.
Салаң етіп жолықса қайтқан ізі,
Сағадан сымпың қағып із шалғанда.
Бүркітші тау басында, қағушы ойда,
Іздің бетін түзетіп андағанда.
Томағасын тартқанда бір қырымнан,
Қыран құс көзі көріп самғағанда.
Төмен ұшсам түлкі өрлеп құтылар деп,
Қанды көз қайқаң қағып шықса аспанға,
Көре тұра қалады қашқан түлкі,
Құтылмасын білген соң құр қашқанға.
Аузын ашып, қоқақтап, тісін қайрап,
Ол да талас қылады шыбын жанға.
Қызық көрер, көңілді болса аңшылар,
Шабар жерін қарамас жығылғанға.
Қырық пышақпен қыржыңдап тұрған түлкі,
О дағы — осал жау емес қыран паңға.
Сегіз найза қолында, көз аудармай,
Батыр да аял қылмайды ертең таңға.

---

* Олжа, табыс

Қанат, құйрық суылдап, ысқырады,
Көктен қыран сорғалап құйылғанда.
Жарқ-жұрқ етіп, екеуі айқасады,
Жеке батыр шыққандай қан майданға.
Біреуі — көк, біреуі — жер тағысы,
Адам үшін батысып қызыл қанға.
Қар — аппақ, бүркіт — қара, түлкі — қызыл,
Ұқсайды қаса сұлу шомылғанға.
Қара шашын көтеріп екі шынтақ,
Ол да бұлк-бұлк етпей ме сыйпанғанда?
Аппақ ет, қып-қызыл бет, жап-жалаңаш,
Қара шаш қызыл түзді жасырғанда.
Күйеуі ер, қалыңдығы сұлу болып,
Бейне ұқсар тар төсекте жолғасқанға.
Арт жағынан жаурыны бүлкілдейді,
Қыран бүктеп астына дәл басқанда.
Құсы да, иесі де қоразданар,
Алпыс екі айлалы түлкі алғанда.
«Үйірімен үш тоғыз» деп жымыңдап,
Жасы үлкендер жанына байланғанда.
Сілке киіп тымақты, насыбайды
Бір атасын көңілің жайланғанда.
Таудан жиде тергендей ала бәрсе,
Бір жасайсың құмарың әр қанғанда.
Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,
Аң болады кеңесің құс салғанда.
Ешкімге зыяны жоқ, өзім көрген
Бір қызық ісім екен сұм жалғанда.
Көкірегі сезімді, көңілі ойлыға
Бәрі де анық тұрмай ма ойлағанда?

Ұқпассың үстірт қарап бұлғақтасаң,
Суретін көре алмассың, көп бақпасаң.
Көлеңкесі түседі көкейіңе,
Әр сөзін бір ойланып, салмақтасаң.
Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,
Біле алмассың, құс салып дәм татпасаң.

1884

***

Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы,²
Аласыз қара көзі нұр жайнайды.
Жіңішке қара қасы сызып қойған,
Бір жаңа ұқсатамын туған айды.
Маңдайдан тура түскен қырлы мұрын,
Ақша жүз, ал-қызыл бет тіл байлайды.
Аузын ашса, көрінер кірсіз тісі,
Сықылды қолмен тізген, іш қайнайды.
Сөйлесе, сөзі әдепті әм мағналы,
Күлкісі бейне бұлбұл құс сайрайды.
Жүп-жұмыр, ақ торғындай мойыны бар,
Үлбіреген тамағын күн шалмайды.
Тақтайдай жаурыны бар, ыйығы тік,
Екі алма кеудесінде қыйсаймайды.
Сорақы ұзын да емес, қысқа да емес,
Нәзік бел тал шыбықтай бұраңдайды.
Етіндей жас баланың білегі бар,
Ажымсыз ақ саусағы іске ыңғайлы.
Қолаң қара шашы бар жібек талды,
Торғындай толқындырып көз таңдайды.

Қандай қызда ләззат бар жан татпаған?
Сұлуы бұл заманның тек жатпаған.
Он сегіз, он тоғызға келгеннен соң,

Алмасы өкпе болар қол батпаған.
Бұлардың кей бірінің мінездері:
Ешнәрсе көрмегенсіп бұртақтаған.
Кейбірі жайдары, ашық боламын деп,
Орынсыз адамдармен жыртақтаған.
Әуелден сұлу жайы бізге мәлім:
Жігітті жұрт мақтаған қыз жақтаған.
Кей жігіт мақтан үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған.
Кей жігіт арыздықпен ұятсынбай,
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған.

Орынды іске жүріп, ой таппаған,
Не болмаса жұмыс қып мал бақтаған.
Қасиетті болмайды ондай жігіт,
Әншейін құр бекерге бұлғақтаған.

1885

***

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,³
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм* қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім
Өзім де басқа шауып, төске өрледім,
Қазаққа қара сөзге дес бермедім.
Еңбегіңді білерлік еш адам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.

---

* Құр, бос.

* * *

(ЛЕРМОНТОВТАН)

Әм жабықтым, әм жалықтым,⁴
Сүйеу болар қай жігіт,
Көңілден кеткен соң тыным?
Әм сүйіндім, әм түңілдім,
Үнемі неткен үміт,
Өткен соң бар жақсы жылым?

1886

* * *

Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек,⁵
Ашуың — ашыған у, ойың — кермек.
Мұңдасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық,
Кім көңілді көтеріп болады ермек?

Жас қартаймақ, жоқ тумас, туған өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек.
Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,
Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек.

Ер ісі ақылға ермек, бойды жеңбек,
Өнерсіздің қылығы өле көрмек.
Шыға ойламай, шығандап қылық қылмай,
Еріншек ездігінен көпке көнбек.

Жамандар қыла алмай жүр адал еңбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтан жамандық көрмей қалмас,
Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.

Адамзат тірілікті дәулет білмек,
Ақыл таппақ, мал таппақ, адал жүрмек.
Екеуінің бірі жоқ ауыл кезіп,
Не қорлық құр қылжаңмен күн өткізбек?

Наданға арам, ақылды құлаққа ілмек,
Бұл сөзден ертегіні тез үйренбек.
Рас сөздің кім білер қасиетін,
Ақылсыз шынға сенбей, жоққа сенбек.

Қызыл арай, ақ күміс, алтын бергек*
Қызықты ертегіге көтерілмек.
Ақсақалдың, әкенің, білімдінің
Сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек.

Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек,
Әрнәрсеге өзіндей баға бермек.
Таразы да, қазы да өз бойында,
Наданның сүйенгені көп пен дүрмек.

Алашқа іші жау боп, сырты күлмек,
Жақынын тіріде аңдып, өлсе өкірмек.
Бір-екі жолы болған кісі көрсе,
Құдай сүйіп жаратқан осы демек.

Ел бұзылса, табады шайтан өрнек,
Періште төменшектеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Жеңді ғой деп шайтанға болар көмек.

Сырттансынбақ, қусынбақ, өршілденбек,
Сыбырменен топ жасап бөлек-бөлек.
Арамдықпен бар ма екен жаннан аспақ,
Өзімен өзі бір күн болмай ма әлек?

Қолдан келе бере ме жұрт меңгермек?
Адалдық, арамдықты кім теңгермек?!
Мақтан үшін қайратсыз болыс болмақ,
Иттей қор боп, өзіне сөз келтірмек.

---

* Сөндік үшін шаршының сыртынан салынатын жаулық.

Сұм-сұрқыя сұмдықпен еп берем деп,
Сүйер жансып, сүйкімді бет берем деп.
Жүз қараға екі жүз аларман бар,
Бас қатар бас-аяғын тексерем деп.

Ел жыйып, мал сойыңыз ет берем деп,
Ет берсем сен мендік бол деп берем деп,
Қара қарға сықылды шуласар жұрт:
Кім көп берсе, мен соған серт берем деп.

Бұзыларда ойламас бет көрем деп,
Ант ішуді кім ойлар дерт көрем деп.
Қабаған итше өшігіп шыға келер,
Мен қапсам, бір жеріңді бөксерем деп.

Орыс айтты: өзіңе ерік берем деп,
Кімді сүйіп сайласаң, бөк көрем деп
Бұзылмаса, оған ел түзелген жоқ,
Ұлық жүр: бұл ісіңді кек көрем деп.

Жұрт жүр ғой арамдықты еп көрем деп,
Тоқтау айтқан кісіні шет көрем деп.
Бар ма екен жай жүрген жан қанағатпен.
Құдайдың өз бергенін жеп көрем деп?

Атаны бала аңдыйды, ағаны іні,
Ит қорлық немене екен сүйткен күні.
Арын сатқан мал үшін антұрғанның
Айтқан сөзі құрысын, шыққан үні.

Алыс, жақын қазақтың бәрі қаңғып,
Аямай бірін бірі жүр ғой аңдып.
Мал мен бақтың кеселі ұя бұзар,
Паруардигәр* жаратқан несін жан қып!

Ант ішіп күнде берген жаны құрсын,
Арын сатып тіленген малы құрсын.
Қысқа күнде қырық жерге қойма қойып,
Қу тілмен қулық сауған заңы құрсын.
Бір атқа жүз құбылған жүзі күйгір,
Өз үйінде шіренген паңы құрсын.

---

* Құдай, тәңірі.

Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап?⁷
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап,
Қыран шықса қыяға, жібереді
Олар да екі құсын екі жақтап.
Қарқылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.
Тиіп-шығып, ыза қып, ұстатпаса,
Қуанар иелері сонда ыржақтап.
Не таптық мұныменен деген жан жоқ,
Түні бойы күпілдер құсын мақтап.
Басқа сая, жанға олжа дәнеме жоқ,
Қайран ел осынымен жүр далақтап.

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,⁸
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың.
Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?
Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузымен орақ орған оңкей қыртың.
Өзімдікі дей алмай өз малыңды,
Күндіз күлкің бұзылды, түнде ұйқың.
Көрсө қызар келеді байлауы жоқ,
Бір күн тыртың етеді, бір күн — жыртың.
Бас-басына би болған өңкей қыйқым,
Мінеки, бұзған жоқ па елдің сыйқың?
Өздеріңді түзелер дей алмаймын,
Өз қолыңнан кетпесе, енді өз ырқың.

Ағайын жоқ нәрседен етер бұртың,
Оның да алған жоқ па құдай құлқын?
Бірлік жоқ, береке жоқ, шын пейіл жоқ,
Сапырылды байлығың, баққан жылқың.
Баста мый, қолда малға талас қылған,
Күш сынасқан күндестік бұзды-ау шырқың.
Оңалмай бойда жүрсе осы қыртың,

Әр жерде-ақ жазылмай ма, жаным, тырқың,
Қай жеріңнен көңілге қуат қылдық,
Қыр артылмас болған соң, мінсе қырқың?
Тыянақсыз, байлаусыз байғұс қылпың,
Не түсер құр күлкіден жыртың-жыртың,
Ұғындырар кісіге кез келгенде,
Пыш-пыш демей қала ма ол да астыртың?

* * *

Байлар жүр жыйған малын қорғалатып,⁸
Өз жүзін онын беріп алар сатып,
Онын алып, тоқсаннан дәме қылып,
Бұл жұртты қойған жоқ па құдай атып.

Барып келсе Ертістің суын татып,
Беріп келсе бір арыз бұтып-шатып,
Елді алып, Еділді алып есіреді,
Ісіп-кеуіп, қабарып келе жатып.
Әрі-бері айналса аты арықтап,
Шығынға белшесінен әбден батып.
Сұм-сұрқыя, қу, білгіш атанбаққа,
Құдай құмар қылыпты қалжыратып.
Қорғаласа, қорықты деп қоймаған соң,
Шаптырады қалаға бай да андатып.
Күшті жықпақ, бай жеңбек әуел бастан,
Қолға түсер сілесі әбден қатып.
Жаны аяулы жақсыға қосамын деп,
Әркім бір ит сақтап жүр ырылдатып.

* * *

Көңлім қайтты достан да, дұшпаннан да,¹⁰
Алдамаған кім қалды тірі жанда.
Алыс-жақын қазақтың бәрін көрдім,
Жалғыз-жарым болмаса анда-санда.

Пайда үшін біреу жолдас бүгін таңда,
Ол тұрмас бастан жыға* қыйсайғанда.
Мұнан менің қай жаным аяулы деп,
Бірге тұрып қалады кім майданда?

Ендігі жұрттың сөзі — ұрлық-қарлық,
Саналы жан көрмедім сөзді ұғарлық.
Осы күнде, осы елде дәнеме жоқ
Мейір қанып, мәз болып қуанарлық.

Байлар да мал қызығын біле алмай жүр,
Жаз жіберіп, күз атын міне алмай жүр.
Сабылтып күнде ұрлатып, із жоғалтып,
Бізаменен ыржыйып күле алмай жүр.

Сәудегер тыныштық сауда қыла алмай жүр,
Қолдан беріп, қор болып, ала алмай жүр.

---

* Дулығаның артынан қаптап қоятын зат.

Ел аулақта күш айтқан, топта танған,
Арсыз жұрттан көңілі тына алмай жүр.

Естілер де ісіне қуанбай жүр,
Ел азды деп надандар мұңаймай жүр.
Ала жылан, аш бақа күпілдектер
Кісі екен деп үлкеннен ұялмай жүр.

Бектікте біреу бектеп тұра алмай жүр,
О дағы ұры-қарды тыя алмай жүр.
Қарсылық күнде қылған телі-тентек,
Жаза тартып ешбірі сұралмай жүр.

Қарындас қара жерге тыға алмай жүр,
Бірінің бірі сөзін құп алмай жүр.
Құда-тамыр, дос-жарың, қатын-балаң —
Олар да бір қалыпты бола алмай жүр.

Бір күшті көп тентекті жыға алмай жүр,
Іште жалын дерт болып, шыға алмай жүр.
Арақ ішкен, мас болған жұрттың бәрі,
Не пайда, не залалды біле алмай жүр.

Жетілтіп жаз жайлауға қона алмай жүр,
Күз күзеуде жанжалсыз бола алмай жүр.
Қыс қыстауың — қып-қызыл ол бір пәле,
Оралып ешбір шаруа оңалмай жүр.

Жасы кіші үлкеннен ұялмай жүр,
Сұрамсақтар нәпсісін тыя алмай жүр.
Сәлем борыш, сөз қулық болғаннан соң,
Қандай жан сырттан сөз боп, сыналмай жүр?

Адасқанның алды — жөн, арты — соқпақ,¹²
Оларға жөн арамның сөзін ұқпақ,
Қас маңғаз малға бөккен кісімсініп,
Әсте жоқ кеселді істен биттей қорқпақ.

Бір аршопке* шапаны сондай шап-шақ,
Мүшесінен буынып, басады алшақ.
Қарсы алдына жымырып келтірем деп,
Ақ тымақтың құлағы салтақ-салтақ.

Жаздыкүні ақ бөркі бүктелмейді-ақ,
Қолында бір сабау бар ол дағы аппақ.
Керегеге сабауды шаншып қойып,
Бөрікін іліп, қарайды жалтақ-жалтақ.

Қу шалбар қулығына болған айғақ,
Тізесін созғылайды қалталанса-ақ.
Ұстаудағы кісідей мезгілі бар,
Күні бойы шешініп, бір т...-ақ.

Тірі жанға құрбы боп жап-жасында-ақ,
Қалжыңдамақ, қасынбақ, ыржаңдамақ.
Бет-аузын сөз сөйлерде жүз құбылтып,
Қас кермек, мойын бұрмақ, қоразданбақ.

---

* Өлшем мағынасында.

Осындай сидаң жігіт елде мол-ақ,
Бәрі де шаруаға келеді олақ.
Сырын түзер біреу жоқ, сыртын түзеп,
Бар өнері — қу борбай, сымпыс шолақ.

Олардың жоқ ойында малын бақпақ,
Адал еңбек, мал таппақ, жұртқа жақпақ.
Жалғыз атын терлетіп, ел қыдырып,
Сәлемдеспей, алыстан ыржаң қақпақ.

Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық,¹²
Қартаймастай көрмелік, ойланалық.
Жастықта көкірек зор, уайым жоқ,
Дейміз бе ешнәрседен құр қалалық.

Бар ойы — өлең айтып, ән салалық,
Біреуді қалжың қылып қолға алалық.
Қызды ауылға қырындап үйір болса —
Көңліне зор қуаныш, бір бадалық.*

Демеңдер өнбес іске жұбаналық,
Ақыл тапсақ, мал тапсақ қуаналық.
Қызды сүйсең, бірді-ақ сүй таңдап тауып,
Көрсө қызар, күнде асық — диуаналық.

Жастықта бір күлгенің бір қаралық,
Күлкі баққан бір көрер бишаралық.
Әуелі өнер ізделік қолдан келсе,
Ең болмаса, еңбекпен мал табалық.

Той болса, тон киелік, жүр баралық,
Бірімізді біріміз аударалық.
Ат арықтар, тон тозар, кәдір кетер,
Күлкіні онша күйлеп, шуламалық.

---

* Мақтаншылық

Уайым — ер қорғаны, есі барлық,
Қыйыны бұл дүниенің — қолы тарлық.
«Еһе-еһе»ге елірме, бозбалалар,
Бұл — бес күндік бір майдан ер сынарлық.

Салынба, қылсаң дағы сан құмарлық,
Алдында уайым көп шошынарлық:
Жарлылық, жалынышты жалтаң көздік,
Сүйкімі, икемі жоқ шалдуарлық.

Әсем салдық өлгенше кем қаларлық,
Оған да мезгіл болар тоқталарлық.
Ұрлық қылар, тентіреп тамақ асырар
Болмаған соң, жұмыс қып мал табарлық.

Басында әке айтпаса ақыл жарлық,
Ағайын табылмаса ой саларлық,
Қалжыңбассып өткізген қайран дәурен
Түбінде тартқызбай ма ол бір зарлық?

Осы елде бозбала жоқ сөзді ұғарлық,
Жақсы айғырда бие жоқ ат туарлық.
Әйтеуір ақсақалдар айтпады деп
Жүрмесін деп, азғана сөз шығардық.

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат,¹³
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.
Арзан, жалған күлмейтін, шын күлерлік
Ер табылса, жарайды қылса сұхбат.*

Кейбіреу тыңдар үйден шыққанынша,
Кейбіреу қояр құлақ ұққанынша.
Сөз мәнісін білерлік кейбіреу бар,
Абайлар әрбір сөзді өз халынша.

Шын көңілмен сүйсе екен, кімді сүйсе,
Бір сөзімен тұрса екен, жанса-күйсе.
Қырмызы, қызыл жібек бозбалалар
Оңғақ бұлдай былғайды, бір дым тисе.

Керек іс бозбалаға — талаптылық,
Әртүрлі өнер, мінез, жақсы қылық.
Кейбір жігіт жүреді мақтан көйлеп,
Сыртқа пысық келеді, көзге сынық.

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,
Жетпесе, біріңдікін бірің жеткіз!
Күншіліксіз тату бол шын көңілмен,
Қыянатшыл болмақты естен кеткіз!

---

* Оңаша әңгіме, оңаша отырыс

Бір жерде бірге жүрсең басың қосып,
Біріңнің бірің сөйле сөзің тосып.
Біріңді бірің ғиззәт*, құрмет етіс,
Тұрғандай бейне қорқып, жаның шошып.

Жолдастық, сұхбаттастық — бір үлкен іс,
Оның қадрін жетесіз адам білмес.
Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас,
Артыңнан бір ауыз сөз айтып күлмес.

Күйлеме жігітпін деп үнемі ойнас,
Салынсаң, салдуарлық қадір қоймас.
Ер жігіт таңдап тауып, еппен жүрсін,
Төбетке өлекшіннің** бәрі бір бәс.

Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,
Лапылдап көрсе қызар нәпсіге ерме!
Әйел жақсы болмайды көркіменен,
Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!

Көп жүрмес, жеңсікқойлық әлі-ақ тозар,
Жаңғырар жеңсік құмар жатқа қозар.
Күнде көрген бір беттен көңіл қайтып,
Қылат еткізбес қылықты, тамыршы озар.

Толқынын жүрегіңнің хаттай таныр,
Еүлк еткізбес қалайша соқса тамыр.
Жар көңліне бір жанын пида қылып,
Білместігің бар болса, қылар сабыр.

Шу дегенде көрінер сұлу артық,
Көбі көпшіл келеді ондай қаншық.
Бетім барда, бетіме кім шыдар деп,
Кімі паңдау келеді, кімі тантық.

Ақыл керек, іс керек, мінез керек,
Ер ұялар іс қылмас, болса зерек.
Салақ, олақ, ойнасшы, керім-кербез,
Жыртаң-тыртаң қызылдан шығады ерек.

* Қадр, сый

** Иттің және кейбір жыртқыш аңның қаншығы.

Қатының сені сүйсе, сен де оны сүй,
Қоржаң суық келеді кей сасық мый.
Ері ақылды, қатыны мінезді боп,
Тату болса, райыс* үстіндегі үй.

Жоқ болса қатыныңның жат өсегі,
Болмаса мінезінің еш кесегі,
Майысқан бейне гүлдей, толықсыған,
Кем емес алтын тақтан жар төсегі.

Жасаулы деп, малды деп байдан алма,
Кедей қызы арзан деп құмарланба.
Ары бар, ақылы бар, ұяты бар
Ата-ананың қызынан ғапыл қалма.

Үйіңе тату құрбың келсе кіріп,
Сазданба сен қабақпен имендіріп.
Ері сүйген кісіні ол да сүйіп,
Қызмет қылсын көңілі таза жүріп.

Құрбыңның тәуір болсын өз мінезі,
Абройлы қалжыңмен келсін сөзі.
Сен оған мойын бұрып сөз айтқанда,
Қатыныңда болмасын оның көзі.

Кей құрбы бүгін тату, ертең бату,
Тілеуі, жақындығы — бәрі сату.
Көкірегінде қаяу жоқ, қыянат жоқ,
Қажымас, қайта айнымас қайран тату!

Пайда деп, мал деп туар ендігі жас,
Еңбекпен терін сатып түзден жыймас.
Меліш** сауда сықылды күлкі сатып,
Алса қоймас, араны тағы тоймас.

Асық ұтыс сықылды алыс-беріс —
Тірі жанның қылғаны бүгін тегіс:
Бірі көйтке*** таласып, бірі арам қып,
Төбелескен, дауласқан жанжал-керіс.

---

* Рахат

** Ұсақ-түйек.

*** Асық ойындағы ұпай, кезек

Жас бала әуел тату бола қалар,
Ата-анадан жақын боп, ертіп алар.
Бірін бірі құшақтап шуылдасып,
Ойын тарқар кезінде ұрыс салар.

Біреуі жылап барса үйге таман,
Ата-анасы бұрқылдар онан жаман.
Татулығы құрысын ойыны мен,
Дәл соларға ұқсайды мына заман.

Жаман тату қазады өзіңе ор,
Оған сенсең, бір күні боларсың қор.
Ары бар, ұяты бар үлкенге сен,
Өзі зордың болады ыйығы зор.

Қазақтың қайсысының бар санасы?
Қылт етерде дап-дайын бір жаласы.
Пысықтықтың белгісі — арыз беру,
Жоқ тұрса бес бересі, алты аласы.

* * *

Патша құдай, сыйындым¹⁴
Тура баста өзіңе.
Жау жағадан алғанда,
Жан көрінбес көзіме.
Арғын, Найман жыйылса,
Таңырқаған сөзіме.
Қайран сөзім қор болды,
Тобықтының езіне.

Самородный* сары алтын,
Саудасыз берсең, алмайды
Саудыраған жезіне.
Саудырсыз сары қамқаны
Садаға кеткір сұрайды
Самарқанның бөзіне.
Кеселді түйін шешілсе,
Кердең мойын кесілсе,
Келмей кетпес кезіне.
Ол да — құдай пендесі,
Түспей кетер деймісің,
Тәңірінің құрған тезіне?

---

* Таза, қоспасыз.

Базарға, қарап тұрсам, әркім барар,¹⁶
Іздегені не болса, сол табылар.
Біреу астық алады, біреу маржан,
Әркімге бірдей нәрсе бермес базар.
Әркімнің өзі іздеген нәрсесі бар,
Сомалап ақшасына сонан алар.
Біреу ұқпас бұл сөзді, біреу ұғар,
Бінасын пайым қылмай аң-таң қалар.
Сөзді ұғар осы күнде кісі бар ма?
Демеймін жалпақ жұртқа бірдей жағар.
Жазған соң жерде қалмас тесік моншақ,
Біреуден біреу алып, елге тарар.
Бір кісі емес жазғаным, жалпақ жұрт қой,
Шамданбай-ақ, шырақтар, ұқсаң жарар.
«Ит маржанды не қылсын» деген сөз бар,
Сәулесі бар жігіттер бір ойланар.

Ғылым таппай мақтанба,¹⁶
Орын таппай баптанба,
Құмарланып шаттанба
Ойнап босқа күлуге.
Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдыңда,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ —
Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым ойлап қой —
Бес асыл іс, көнсеңіз.
Жамандық көрсең нәфрәтлі,*
Суытып көңіл тыйсаңыз.
Жақсылық көрсең ғибрәтлі,**
Оны ойға жыйсаңыз.
Ғалым болмай немене,
Балалықты қыйсаңыз?

---

* Жеркенішті (арапша).

** Үлгілі (арапша).

Болмасаң да ұқсап бақ,
Бір ғалымды көрсеңіз.
Ондай болмақ қайда деп.
Айтпа ғылым сүйсеңіз.
Сізге ғылым кім берер,
Жанбай жатып сөнсеңіз?
Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл берсеңіз.
Білгендердің сөзіне
Махаббатпен ерсеңіз.
Ақыл сенбей сенбеңіз,
Бір іске кез келсеңіз.
Ақсақал айтты, бай айтты,
Кім болса мейлі, сол айтты
Ақылменен жеңсеңіз.
Надандарға бой берме,
Шын сөзбенен өлсеңіз.
Аят, хадис емес қой,
Күпір* болдың демес қой
Қанша қарсы келсеңіз.
Көп көзіне көріне айтпа,
Біздің сөзге ерсеңіз.

Мұны жазған кісінің
Атын білме, сөзін біл!
Осы жалған дүниеден
Шешен де өткен не бұлбұл
Көсем де өткен не дүлдүл
Сөз мәнісін білсеңіз,
Ақыл-мизап**, өлшеу қыл
Егер қыйсық көрінсе,
Мейлің таста, мейлің күл
Егер түзу көрінсе,
Ойлап-ойлап, құлаққа іл
Ақымақ көп, ақылды аз,
Деме көптің сөзі бұл.
Жақынның сөзі тәтті деп.

---

* Діннен шығу.

** Таразы, өлшеуіш.

Жақыным айтты дей көрме.
Надандықпен кім айтса,
Ондай түпсіз сөзге ерме,
Сізге айтамын, қауымым — бұл.
Өзің үшін үйренсең,
Жамандықтан жиренсең,
Ашыларсың жылма-жыл.
Біреу үшін үйренсең,
Біреу білмес, сен білсең,
Білгеніңнің бәрі — тұл.
Сөзіне қарай кісіні ал,
Кісіге қарап сөз алма.
Шын сөз қайсы біле алмай,
Әрнәрседен құр қалма.
Мұны жазған білген құл,
Ғұламаһи* Дауани
Солай депті ол шыншыл.
Сөзін оқып және ойла,
Тез үйреніп, тез жойма,
Жас уақытта көңіл — гүл.

---

* Ғалым, көп оқыған адам.

Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ,¹⁷
Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабал
Ауызомыртқа шығыңқы, майда жалды,
Ой желке, үңрейген болса сағақ.

Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жоталы, болса күшті.
Ойынды еті бөп-бөлек, омыраулы,
Тояттаған бүркіттей салқы төсті.

Жуан, тақыр бақайлы, жұмыр тұяқ,
Шынтағы қабырғадан тұрса аулақ.
Жерсоғарлы, сіңірлі, аяғы тік,
Жаурыны етсіз, жалпақ тақтайдай-ақ

Кең сауырлы, тар мықын, қалбағайлы
Алды-арты бірдей келсе ерге жайлы.
Күлте құйрық, қыл түбі әлді келіп,
Көтендігі шығыңқы, аламайлы.

Ұршығы төмен біткен, шақпақ етті,
Өзі санды, дөңгелек келсе көтті.
Сырты қысқа, бауыры жазық келіп,
Арты талтақ, ұмасы үлпершекті.

Шідерлігі жуандау, бота тірсек,
Бейне жел, тынышты, екпінді мініп жүрсек
Екі көзін төңкеріп, қабырғалап,
Белдеуде тыныш тұрса, байлап көрсек.

Тығылмай әм сүрінбей жүрдек көсем
Иек қағып, еліріп жүрсө әсем.
Шапса жүйрік, мінсе берік, жуан, жуас,
Разы емен осындай ат мінбесем.

Аяңы тымақты алшы кигізгендей,
Кісіні бұл-бұл қағып жүргізгендей.
Шапқан атқа жеткізбес бөкен желіс,
Ыза қылдың қолыма бір тигізбей.

ЖАЗ¹⁸

Жаздыкүн шілде болғанда,
Көкорай шалғын, бәйшешек
Ұзарып өсіп толғанда;
Күркіреп жатқан өзенге
Көшіп ауыл қонғанда;
Шұрқырап жатқан жылқының,
Шалғыннан жоңы қылтылдап,
Ат, айғырлар, биелер
Бүйірі шығып, ыңқылдап,
Суда тұрып шыбындап,
Құйрығымен шылпылдап,
Арасында құлын-тай
Айнала шауып бұлтылдап,
Жоғары-төмен үйрек, қаз
Ұшып тұрса сымпылдап.
Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап,
Ақ білегін сыбанып,
Әзілдесіп сыңқылдап.
Мал ішінен айналып,
Көңді жақсы жайланып,
Бай да келер ауылға,
Аяңшылы жылпылдап.
Сабадан қымыз, құйдырып.

Ортасына қойдырып,
Жасы үлкендер бір бөлек
Әзілдесін сылқылдап.
Жалшы алдаған жас бала
Жағалайды шешесін:
«Ет әпер» деп қыңқылдап.
Көлеңке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардың
Самаурыны бүрқылдап.
Білімділер сөз айтса,
Бәйгі атындай аңқылдап,
Өзгелер басын изейді,
«Әрине» деп мақұлдап.
Ақ көйлекті, таяқты
Ақсақал шығар бір шеттен:
«Малыңды әрі қайтар» деп,
Малшыларға қаңқылдап.
Бай «байғұсым десін» деп,
Шақырып қымыз берсін деп
Жарамсақсып, жалпылдап.
Шапандарын белсенген,
Асау мініп теңселген,
Жылақышылар кеп тұрса,
Таңертеңмен салпылдап.
Мылтық атқан, құс салған.
Жас бозбала бір бөлек
Су жағалап қутыңдап.
Қайырып салған көк құсы,
Көтеріле бергенде,
Қаз сыпырса жарқылдап.
Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келео қайрат жоқ,
Бағанағы байғұс шал
Ауылда тұрып күледі,
Қошамет қылып қарқылдап.

* * *

Интернатта оқып жүр¹⁰
Талай қазақ баласы —
Жаңа өспірім, көкөрім,
Бейне қолдың саласы.
Балам закон білді деп,
Қуанар ата-анасы,
Ойында жоқ олардың
Шарифатқа* шаласы.
Орыс тілі, жазуы —
Білсем деген таласы.
Прошение** жазуға
Тырысар келсе шамасы
Ынсапсызға не керек
Істің ақ пен қарасы.
Нан таппаймыз демейді,
Бүлінсе елдің арасы.
Еждихатсыз,*** михнатсыз
Табылмас ғылым сарасы.
Аз білгенін көпсінсе,

---

* Ислам дінінің заңы

** Арыз, өтініш

*** Ынта, талап, жігер

Көп қазаққа епсінсе,
Кімге тиер панасы?
Орыс теріс айтпайды
Жаман бол деп оларды,
Қаны бұзық өзі ойлар
Қу менен сұм боларды,
Орыста қалар жаласы
Бұл іске кім виноват* —
Я Семейдің қаласы?
Я қазақтың аласы?
Ойында жоқ бірінің
Салтыков пен Толстой,
Я тілмаш, я адвокат
Болсам деген бәрінде ой,
Көңлінде жоқ санасы.
Ақылы кімнің бар болса,
Демес мұны тілі ащы.
Айтыңызшы болсаңыз
Здравомыслящий,**
Ақыл айтпай ма ағасы¹

Пайда ойлама, ар ойла,
Талап қыл артық білуге
Артық ғылым кітапта
Ерінбей оқып көруге.
Военный қызмет іздеме
Оқалы киім киюге,
Бос мақтанға салынып,
Бекер көкрек керуге.
Қызмет қылма оязға.
Жанбай жатып сөнуге.
Қалай сабыр қыласың
Жазықсыз күнде сөуге?
Өнерсіздің қылығы —
Тура сөзін айта алмай,
Қыйт етуге бата алмай,
Қорлықпенен шіруге;
Аз ақшаға жалданып,

---

* Айыпты, кінәлі

** Зерек, әр істі ақылмен ойлап шешетін адам.

Өнбес іске алданып,
Жол таба алмай жүруге.
Алыс та болса, іздеп тап
Кореннойға* кіруге,
«Талапты ерге нұр жауар»,
Жүріп өмір сүруге.
Я байларға қызмет қыл,
Ерінбей шауып желуге.
Адал жүріп, адал тұр,
Счетың** тура келуге.
Жаныңа жақса, соңынан
Жалқауланба еруге.
Қыйсық болса закон бар
Судьяға беруге.
Ол да оязной емес қой,
Алуға теңдік сенуге.
Я өз бетіңмен тәуекел,
Занимайся прямо́й***
Жеңіл көрме, бек керек
Оған да ғылым, оған да ой
Қалайша қайда еруге?

---

* Ежелгі, негізм тұрақты Бұл жерде істің ең орындысын табу деген мағнада.

** Есеп.

*** Занимайся прямо́й (орысша) — турашыл батыл бол деген мағнада.

* * *

Өкінішті көп өмір кеткен өгіп,¹⁶
Өткіздік бірнәрсеге болмай жетік.
Ойшылдың мен де санды бірмін де
Талап, ойсыз, мақтанды қалдым күті

Үлгісіз жұртты үйретіп, қалдық кейін,
Көп падалар өзіне тартар бейім.
Арылмас әдет болды күлкішілдік,
Біржаң-қылжаң ит млез дегегдейін.

Тура тілді кісігі дейміз орыс,
Йиреніп жылмаңдықты демес бұрыс.
Йылылдақтан айрылып, сенісе алма
Адамдықты жоғалтар ақыр бұл іс.

Сенімі жоқ серменде¹⁷ сырды бұзды,
Анық таза көрмейміз досымызды.
Қылат етпеге көңілдің кешуі жоқ,
Жүрегінде жатады оғпе сызы.

Дос-асықтың болмайды ботендігі,
Қосылған босаспайды жүрек жігі.
Біздің доспыз, асықғыз дегеніміз —
Жалғандықтан жасалған көңіл жүгі

---

* Сенделіп босқа жүрген адам

** Пеш Бұл жерде қуат, күш беру мағынасында

Сеніскен досым да жоқ, асығым да,
Ақыры өлең қылдым, жасыдым да.
Көрмеген көп дүние көл көрінді
Кірлемеген көңілдің ашығында.

Құдай берген бұл достық — кәнің* бірі,
Мұңдасқанда қалмайды көңіл кірі.
Қолдан достық жасап ем болар-болмас,
Ит мұрындай наданның жыртты бірі.

Сол досты сая тапшай іздейді жан,
Жоқтайды күңіреніп, козғалып қан.
Жау жабылса, бұзылмас жан көрмедім,
Артық жолдас таппадым татулықтан.

1887

* * *

Сабырсыз, арсыз, еріншек,²¹
Көрсө қызар, жалмауыз,
Сорлы қазақ сол үшін,
Алты бақан ала-ауыз.
Өзін-өзі күндейді,
Жақынын жалған міндейді,
Ол — арсыздық белгісі.
Ұятсынбай, ойланбай,
Қой дегенге тіл алмай,
Іс қылмай ма үлгісі?
Бір-ақ секіріп шығам деп,
Бір-ақ қарғып түсем деп,
Мертігеді, жатады.
Ұрлықпен мал табам деп,
Егессе ауыл шабам деп,
Сүйтіп құдай атады.
Бұл нең десе, біреуге
Жоқ нәрсені шатады.
Құтылам деп ісінен,
Бәрін көріп кісіден,
Шығынға әбден батады.
Бұл болмаса онысы,
Аударылып қонысы,
Алыстан дәм татады.

Қызмет қылып мал таппай,
Ғылым оқып ой таппай,
Құр үйінде жатады.
Ел қыдырып ас ішіп,
Еркек арын сатады.
Бала-шаға, ұрғашы
Үйде жарап қатады.
Еңбегі жоқ еркесіп,
Бір шолақпен серкесіп,
Пысық деген ант шықты.
Бір сөз үшін жау болып,
Бір күн үшін дос болып,
Жүз құбылған саат шықты.
Пысық кім деп сұрасаң —
Қалаға шапса дем алмай,
Өтірік арыз көп берсе,
Көргендерден ұялмай.
Сыбырдан басқа сыры жоқ,
Шаруаға қыры жоқ,
Өтірік, өсек, мақтанға
Ағып тұрса бейне су.
Ат-шапаннан кем көрмес,
Біреу атын қойса «қу».
Қу нәпсісін тыя алмай,
Атым шығып жүрсін деп,
Бөрексге қас болса,
Желіктірген айтаққа,
Арақ ішпей мас болса.
Ел тыныш болса азады,
Ерігіл өле жазады.
Үйде отырса салбырап,
Түзге шыкса албырап,
Кісіні көрсе қылжаңдап,
Қалжыңшыласып ыржаңдап.
Өз үйінде қыйпаңдап,
Кісі үйінде гүй таңдап,
Ақылы бар кісіні
Айбаттайды,* даттайды.
Ауқаты бар тұғанды

---

* Жамандау (арапша).

Қайырсыз ит деп жаттайды.
Мал мен бақтың дұшпаны,
Кеселді пысық көбейді,
Күшік иттей үріп жүр,
Кісіден кеммін демейді.
Қу тілменен құтыртып,
Кетер бір күн отыртып,
Қызмет қылған кісісін
Құрытуға таяйды.
Қылып жүрген өнері:
Харекеті — әрекет.
Өзі оңбаған антұрған
Кімге ойлайды берекет?
Кімді ұялып аяйды?
Расы жоқ сөзінің,
Ырысы жоқ өзінің,
Өңкей жалған мақтанмен
Шынның бетін бояйды.
Бұл сөзімде жалған жоқ,
Айтылмай сөз қалған жоқ,
Абайлаңыз, байқаңыз —
Елдің жайы солайды.

* * *

Бөген елде бар болса,²²
Ежеттесің, сыйласың,
Сыбырлас, сырлас көп болған,
Көптен тату қыймасың.
Басыңа жұмыс түскен күн
Татулықты бұрынғы
Не қылып ол ойласын.
Ашып берер жауыңа
Өзі көрген қоймасын.
Желіккен жауға кез болса,
Араздығы сөз болса,
«Бәрекелді батыр» деп,
«Мықты боп бара жатыр» деп,
Мақтап-мақтап қоздырар.
Ескі досын көргенде,
Есебі жоқ ант ішіп,
Аруақ, құдай айтысып,
Сыр алғалы айттым деп,
Жауыңды алдап қайттым деп,
Құдайдан қорықпай, антұрған
Иман жүзін тоздырар.
Келіп-кетіп көп жүріп,
Мен досыңмын деп жүріп,

Дұшпандығын оздырар.
Алдайды деп жауыңа,
Ел тарттырмай баурына,
Көрінгенді азғырар.
Кеселді болып бітеді
Жақсыға біткен жақындар.
Жау жағадан алған күн
Өздері иттей тақымдар.
Үйде отырып ескенде,
Бәрі шешен қақылдар.
Аулаққа шығып бірінің
Бірі сөзін мақұлдар.
Жау көп болса басыңда,
Бірі қалмас қасыңда;
Жетектесең, табандар.
Далаға шығып өзіңді
Жаттан бетер жамандар.
Жалбарынып күн көріп,
Жақынын сатып, жөн көріп,
Қалтаң-құлтаң амалдар.
Туысқанға кекшілі
Жас баладан бетерді,
Ойлау да жоқ, білу жоқ
Келер менен кетерді.
Жақынға еріп, мал салмай,
Жауды көріп, жан салмай,
Қайдан ғана біледі
Ауыр менен жеңілдің
Арасымен өтерді?
Жолдас аз боп сасқанда,
Әуел сонан естисің
«Ат үстінен көтер»ді.
Ауыр жұмыс кез болса,
Араздығы сөз болса,
Араз кісі болғансып,
Сылтау етер бекерді.
Үйренбейді кісіден
Кіржіңдеп жүріп кекерді.
Оңалып егер алдыңыз,
Әржерден-ақ көбейер

Ажарлыңыз, малдыңыз.
Пәленшені ұрам деп,
Түгеншені қырам деп,
Таршылықта қайраңдап,
Кеңшілікте ойраңдап,
Көп батырға қалдыңыз.
Егер тілін алсаңыз,
Бірі қалмас кісіден,
Егер тілін алмасаң,
Бықсып шіріп ішінен.
Әркімде-ақ бар ғой туысқан,
Қайсысы жауды қуысқан?
Күн жауғанда қойныңда,
Күн ашықта мойныңда —
Арымас міндет болған соң,
Әркімнің көңлі суысқан.
Жақсыға біткен ағайын
Өз үйінде кезексіз
Шешен келер сартылдап.
Біреу білер жер келсе,
Сөз таба алмас қалтылдап.
Қалжыңға келер шорқақтау,
Жауға келер қорқақтау,
Еркін жерде ызақор,
Томырық келер тарқылдап.
Әдеппенен тамылжып,
Мінезі тәтті болмайды,
Сасық пандау келеді,
Қырт мақтаншақ оңбайды,
Кісімсініп жалпылдап.
Біреуге өктем іс қылса,
Өз күшім деп ойлайды.
Егер күші жүрмесе,
Бағанағы жақсының
Қылғаны де қоймайды.
Жат айбынар ісі жоқ,
Жау айдынар күші жоқ,
Өз еркіне жіберсең,
Ешнәрсеге тоймайды.
Қалжыңы теріс, сөзі — ұрыс,

Айтқан сөзге көнбейді,
Өз тентегін көрмейді,
Қазан бұзар бір қырыс.
Сондай кесел туысқан
Қай жерінен болады
Көңілге медеу, ол тыныс?
Жалығуды пәледен
Жұрт ұмытты біржола.
Шыныменен тамам ел
Кете ме екен ит бола?
Ішкені мас, жеген тоқ,
Уайым айтар біреу жоқ,
Тым болмаса болмады
«Бұлт ала, жер шола».
Келелі кеңес жоғалды,
Ел сыбырды қолға алды.
Ел ішінде бітімші
Түгел алып қайтпайды
Сұрай келген бір малды.
Ел жамаған билер жоқ,
Ел қыдырып сандалды.
Астыртын барып жолығысқан,
Ақша беріп жалғасқан,
Ақысын әрең сол алды.
Орыс сыяз қылдырса,
Болыс елін қармайды.
Қу старшың, аш билер
Аз жүрегін жалғайды.
Орыссыз жерде топ болса,
Шақырған кісі бармайды.
Бітім қылып бір кісі
Адал малын алмайды.
Қызығы кеткен ел бағып,
Қыйсыны кеткен сөз бағып,
Ендігі атқа мінгендер
Күнде ертеңге талмайды.
Бас қосылса арысқа,
Кім шабады намысқа.
Жатқа қарар беті жоқ,
Жалынбай тұрар к. . жоқ,

Ісі кетер шалысқа.
Ел бүлігі Тобықты
Көп пысыққа молықты.
Малдының малын көре алмай,
Борышын түгел бере алмай,
Көрінгенге обықты.
Қазақтың малын сапырып,
Көп бәлеге шатылып,
Кесепатқа жолықты.
Өзінен шыққан жақсылар
Түзей алмай зорықты.
Бөтен елдің адамы
Тынбаған соң арамы,
Көңілі әбден торықты.
Сәудегер қашты бұл елден,
Нескесін жыя алмай.
Бұралқылар сандалды,
Жуандарға сыя алмай.
Сыйымсыз болды алашқа,
Барымтасын тыя алмай
Нанымы жоқ, анты бар,
Ел нұсқасы кетті ғой,
Елмін деген салты бар.
Әлі күнге уайым
Қылған жан жоқ ұялмай.

* * *

Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы,²³
Қыйыннан қыйыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс, жұмыр келсін айналасы.

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол — ақынның білімсіз бишарасы.
Айтушы мен тыңдаушы көбі — надан,
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.

Әуелі аят, хадис — сөздің басы,
Қосарлы бәйітсымал* келді арасы.
Қыйсынымен қызықты болмаса сөз,
Неге айтсын пайғамбар мен оны алласы.

Мешіттің құтпа** оқыған ғұламасы,
Мүнәжәт*** уалилердің**** зар наласы
Бір сөзін бір сөзіне қыйыстырар,
Әрбірі келгенінше өз шамасы.

---

* Өлең, жыр.

** Мешітте айтылатын уағаз

*** Тілек, зар.

**** Әулие, пайғамбар.

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?

Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап,
Мақалдап айтады екен, сөз қосарлап.
Ақындары ақылсыз, надан келіп,
Көр-жерді өлең қыпты жоқтан қармап.

Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап.
Әр елден өлең менен қайыр тілеп,
Кетірген сөз кәдірін жұртты шарлап.

Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап,
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтар құдай қарғап.

Қайда бай мақтаншаққа барған таңдап,
Жыйса да, бай болмапты, қанша малды ап.
Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді, бәрі даңдақ.

Ескі бише отырман бос мақалдап,
Ескі ақынша мал үшін тұрман зарлап.
Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел,
Сендерге де келейін енді аяңдап.

Батырды айтсам ел шауып алған талап,
Қызды айтсам, қызықты айтсам қыздырмалап
Әншейін күн өткізбек әңгіме үшін,
Тыңдар едің бір сөзін мыңға балап.

Ақыл сөзге ынтасыз, жұрт шабандап,
Көнгенім-ақ соған деп жүр табандап.
Кісімсіген, жеп кетер білімсіз көп,
Жіберсем өкпелеме көп жамандап.

Амалдап қарағайды талға жалғап,
Әркім жүр алар жердің өбін қамдап.
Мақтан қуған мал құмар нені ұға алсын,
Шықпаса мыңнан біреу талғап-талғап.

Мал жыйып арамдықпен ұрлап-қарлап,
Қусың десе, қуанып жүр алшаңдап.
Қақса-соқса бір пайда түсе ме деп,
Елдің байын еліртіп «жау мұнда»лап

Ынсап-ұят, ар-намыс, сабыр, талап,
Бұларды керек қылмас ешкім қалап.
Терең ой, терең ғылым іздемейді,
Өтірік пен өсекті жүндей сабап.

* * *

Біреуден біреу артылса,²⁴
Өнер өлшеніп тартылса,
Оқыған білген — білген-ақ,
Надан — надан-ақ сан қылса.

Оқыған білер әр сөзді,
Надандай болмас ақ көзді.
Надан жөндіге жөн келмей,
Білер қайдағы шәргезді.

Надан қуанар, арсаңдар,
Таңырқап тұра қалсаңдар.
Татымды ештеме болмас,
Адамсып босқа талтаңдар.

Ақыл жоқ, қайғы жоқ онда.
Ісі жоқ теріс пе, оң ба?
Тіленіп, телміріп ізденер,
Тыйын ба яки бір сом ба?

Ит көрген ешкі көзденіп,
Елерме, жыңды сөзденіп,
Жасынан үлгісіз шіркін
Не білсін өнер ізденіп.

Кісімсіп белгілі білгіш,
Біреуге сондай-ақ күлгіш.
Бұлықсып, бұлданып босқа,
Өзімшіл, оңбаған шерміш.

Кісиде бар болса талап,
Отырмас ол бойын балап.
Жүрер, әрқайдан ізденер,
Алар өз сүйгенін қалап.

1888

* * *

Біреудің кісісі өлсе, қаралы — ол,²⁵
Қаза көрген жүрегі жаралы — ол,
Көзінің жасын тыймай жылап жүріп,
Зарланып неге әнге салады ол?

Күйеу келтір, қыз ұзат, тойыңды қыл,
Қыз таныстыр, қызыққа жұрт ыржаңшыл.
Қынаменде, жар-жар мен бет-ашар бар,
Өлеңсіз солар қызық бола ма гүл?

Бала туса, күзетер шылдақана,
Олар да өлең айтар шулап жана.
Бұрынғы жақсылардан өрнек қалған,
Биде тақпақ, мақал бар, байқап қара.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең.
Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,
Ойлансаңшы бос қақпай елең-селең.

Өлеңді айтпақ түгіл ұға алмайсын,
Айтсаң да, ұдасынан* шыға алмайсын.
Сен білмейді екен деп айтпасын ба,
Неге мұнша сіресіп құп алмайсын?

---

* Күш, шама, шек. «Хадд» деген сөзден өзгерген болу керек.

Өлең деген — әр сөздің ұнасымы,
Сөз қосарлық, орайлы жарасымы.
Сөзі тәтті, мағнасы түзу келсе,
Оған кімнің ұнасар таласуы?

Қарны тоқ қаса надан ұқпас сөзді
Сөзді ұғар, көкірегі болса көзді
Қадірін жақсы сөздің білер жанға,
Таппай айтпа оған да айтар кезді.

Сый дәметпе, берсе алма еш адамнан,
Нең кетеді жақсы өлең сөз айтқаннан.
Сүйінерлік адамды құрымет қыл,
Аулақ бол әнін сатып нәрсе алғаннан.

Көп топта сөз танырлық кісі де аз-ақ,
Ондай жерде сөз айтып болма мазақ.
Біреуі олай, біреуі бұлай қарап,
Түгел сөзді тыңдауға жоқ қой қазақ.

Шортанбай, Дулат пенен Бұқар жырау,
Өлеңі бәрі жамау, бәрі құрау.
Әттең дүние-ай, сөз таныр кісі болса,
Кемшілігі әр жерде-ақ көрінеу тұр-ау!

Мақсатым — тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңлін ашлақ.
Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер,
Думан-сауық ойда жоқ әуел баста-ақ.

КҮЗ²⁶

Сұр бұлыт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымқыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан?

Жасыл шөп бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапрағынан айрылған ағаш, қурай.

Біреу малма сапсыйды, салып иін,
Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін,
Жас қатындар жыртылған жамайды үйін.

Қаз, тырна қатарланып қайтса бермен,
Астында ақ шомшы* жүр, ол — бір керуен.
Қай ауылды көрсең де, жабырқаңқы,
Күлкі-ойын көрінбейді, сейіл-серуен.

---

* Астық екпеген ел басқа елге түйемен барып астық алып қайтады, сонда түйе бос барады да шом артады.

Кемпір-шал құржаң қағып, бала бүрсең,
Көңілсіз қара суық қырда жүрсең.
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Үйде ит жоқ, тышқан аулап, қайда көрсең?

Күзеу тозған, оты жоқ елдің маңы.
Тұман болар, жел соқса, шаң-тозаңы.
От жақпаған үйінің сұры қашып,
Ыстан қорыққан қазақтың құрсын заңы.

* * *

Қараша*, желтоқсан** мен сол бір-екі ай²⁷—
Қыстың басы, бірі ерте, біреуі жәй.
Ерте барсам жерімді жеп қоям деп,
Біқтырмамен күзеуде отырар бай.

Кедейдің өзі жүрер малды бағып,
Отыруға отын жоқ үзбей жағып.
Тоңған иін жылытып, тонын илеп,
Шекпен тігер қатыны бүрсең қағып.

Жас балаға от та жоқ тұрған маздап,
Талтайып қақтана алмай, өле жаздап,
Кемпір-шалы бар болса, қандай қыйын,
Бір жағынан қысқанда жел де азнап.

Кәрі қой ептеп сойған байдың үйі,
Қай жерінде кедейдің тұрсын күйі?
Қара қыйдан орта қап ұрыспай берсе,
Ол да — қылған кедейге үлкен сыйы.

---

* Октябрь.

** Ноябрь.

Қар жауса да, тоңбайды бай баласы,
Үй жылы, киіз тұтқан айналасы.
Бай ұлына жалшы ұлы жалынышты,
Ағып жүріп ойнатар көздің жасы.

Жалшы үйіне жаны ашып, ас бермес бай,
Артық қайыр артықша қызметке орай.
Байда мейір, жалшыда бейіл де жоқ,
Аңдыстырған екеуін, құдайым-ай!

Алса да аяншақтау кедей сорлы,
Еңбек білмес байдың да жоқ қой орны.
Жас бала, кемпір-шалын тентіретпей,
Бір қыс сақта, тас болма сен де о құрлы.

ҚЫС²⁸

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр-мылқау танымас тірі жанды.
Үсті-басы — ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап, келіп қалды.
Дем алысы — үскірік, аяз бен қар,
Кәрі құдаң — қыс келіп, әлек салды.
Ұшпадай* бөркін киген оқшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.
Бұлыттай қасы жауып екі көзін,
Басын сіліксе, қар жауып, мазаңды алды.
Борандай бұрқ-сарқ етіп долданғанда,
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.
Әуес көріп жүгірген жас балалар,
Беті-қолы домбығып, үсік шалды.
Шидем мен тон қабаттап киген малшы
Бет қарауға шыдамай сырт айналды.
Қар тепкенге қажымас қайран жылқы
Тыйтығы құруына тез тақалды.
Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр,

---

* Шашыранды (бұлт).

Малшыларым, қор қылма итке малды.
Соныға малды жайып, күзетіңдер,
Ұйқы өлтірмес, қайрат қыл, бұз қамалды!
Ит жегенше Қондыбай, Қанай* жесін,
Құр жібер мына антұрған кәрі шалды.

---

* Ауылдардың аттары.

* * *

Желсіз түнде жарық ай,²⁹
Сәулесі суда дірілдеп.
Ауылдың жаны — терең сай,
Тасыған өзен күрілдеп.

Қалың ағаш жапрағы
Сыбырласып өзді-өзі.
Көрінбей жердің топрағы,
Құлпырған жасыл жер жүзі.

Тау жаңғырығып, ән қосып
Үрген ит пен айтаққа.
Келмеп пе едің жол тосып
Жолығуға аулаққа?

Тәймаңдамәй тамылжып,
Бір суынып, бір ысып,
Дем ала алмай дамыл қып,
Елең қағып, бос шошып.

Сөз айта алмай бөгеліп,
Дүрсіл қағып жүрегі,
Тұрмап па еді сүйеніп,
Тамаққа кіріп иегі.

1889

✦ * *

Ішім өлген, сыртым сау,³⁰
Көрінгенге деймін-ау:
Бүгінгі дос — ертең жау,
Мен не қылдым, япырмау?!
Өз үйінде өзендей
Күркірейді, айтса дау.
Кісі алдына барғанда
Шабан, шардақ* және шау**.
Мұндай ма едің ана күн,
Мұның қалай, батыр-ау?
Үш күн арқаң босаса,
Бола қалдың бас-асау.
Жан қысылса, жайтаңдап,
Жанды еріткен жайдары-ау.
Жан жай тапса, сен неге
Жат мінезсің жабырқау?
Ұрлық пенен қулыққа
Байлағанда кестің бау.
Берерменде бесеусің,
Аларманда және алтау.
Топ болғанда көресің

---

* Дәрменсіз.

** Тосырқап, тоқырап қалу.

Түрлі дауды жүз тарау.
Аяғында сендейлер
Көрмей жүр ме қанталау?
Қайта келер есікті
Қатты серіппе, жарқын-ау!
Жетілсең де, жетсең де,
Керек күні бір бар-ау.

* * *

Болыс болдым мінеки³¹
Бар малымды шығындап.
Түйеде қом, атта жал
Қалмады елге тығындап.
Сүйтсе дағы елімді
Ұстай алмадым мығымдап.
Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап.
Әлсіздің сөзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап.
Сыяз бар десе жүрегім.
Орнықпайды суылдап.
Сыртқыларға сыр бермей,
Құр күлемін жымыңдап.
Жай жүргенде бір күні
Атшабар келді лепілдеп:
«Ояз шықты, сыяз бар»,
«Ылау» деп, «үй» деп дікілдеп.
Сасып қалдым, күн тығыз, -
Жүрек кетті лүпілдеп.
Тың тұяқ күнім сүйтсе де,
Қарбаңдадым өкімдеп.
Старшын, биді жыйғыздым:
«Береке қыл» деп, «бөкін» деп,

«Ат жарамды, үй жақсы
Болсын, бәрің күтін» деп.
Қайраттанып халқыма
Сөз айтып жүрмін күпілдеп:
«Құдай қосса, жұртымның
Ақтармын осы жол сүтін» деп,
Қайраттысып, қамқорсып,
Сайманымды бүтіндеп.
Оңашада оязға
Мақтамаймын елімді,
Өз еліме айтамын:
«Бергенім жоқ — деп — белімді».
Мақтанамын кісімсіп,
Оязға сөзім сенімді.
«Көрсеттім» деймін, ымдаймын
Кәдік қылар жерімді.
Сөз көбейді, ұлғайды,
Мақтанның к... көрінді.
Қазақты жеген қайратты «ер»
Ұрынды да берінді.
Әрлі-берлі тартысып,
Ісі арамы жеңілді.
Алқыны күшті асаулар
Ноқтаға басы кірілді.
Үлкен-кіші ақының
Бәрі сөз боп терілді.
Қайрауы жеткен қатты би
Қайрылып нетсін көңілді
Өз малым деп қойған мал
Иесіне берілді.
Ақылы жандар қамалап,
Кептірді сонда ерінді.
Арызшылар көбейді,
Болыстың к ... шөмейді,
Қайтсін байғұс демейді.
Бір кептірмей терімді,
Күн батқанша шабамын
Әрлі-берлі далпылдап.
Етек кеткен жайылып
Ат к ... жалпылдап.

Оязға жетсін деген боп,
Боқтап жүрмін барқылдап.
Кейбіреуге таяғым
Тиіп те кетті бартылдап.
Пысықтың көбі бұғып жүр
Беттесе алмай шаңқылдап.
Ашылып омырау, күн ыстық,
Қойын кетті алқылдап.
Елі жөнді болыстар
Мақтанып жүр тарқылдап
Күлкисі бөлек қарқылдап,
Үні бөлек сартылдап.
Сөйлесе кетсе бір жерде,
Ағыны қатты аңқылдап.
Оязға кірсе, өзгеден
Мерейі үстем жарқылдап.
Елің бұзық болған соң,
Ояз жатыр шартылдап.
Табаныңнан тозасын,
Құр жүгіріп тарпылдап.
Антұрғанмын өзім де,
Бір мінезбен өтпеймін.
Момындық күшті екенін
Көрсем дағы, күтпеймін.
Сыяздан соң елімді
Қысып алып кетпеймін.
Әуелде к ... бос кәпір,
Мықтыға не қып беттеймін.
Жуанды қойып, жуасты
Біраз ғана шеттеймін.
Ояз бардағы қылықты
Ояз жоқта етпеймін.
Кәкір-шүкір, көр-жерді
Пайда көріп етпеймін.
Мынау арам, тентек деп,
Еш кісіні теппеймін.
Өзімдік бол деп ел жыйып,
Құрастырып, септеймін.
Бұзақының бүлігін
«Жақсы ақыл» деп, «құп» деймін

Сүйегім жасық, буын бос,
Біраз ғана айлам бар.
Айлам құрсын, білемін —
Болыстықтың жолы тар.
Қайтіп көмек болады
Антұрған өңкей ұры-қар?
Көргенім әлгі, ойлашы,
Ұят, намыс, қалды ма ар?
Ендігі сайлау болғанда,
Түсе ме деп тағы шар,
Бұл күніме бір күні?
Боламын ғой деймін зар,

Ақыл айтар туғандар,
Бұл сөзімді ойлаңдар.
Кәтелечке көбейді,
Сөгіс естіп тозды ажар.
Мынау елді ұстарлық
Кісі емеспін, кел құтқар!
Қолдан келмес қорлыққа
Неге болдым мұнша іңкәр?
Ел жайылды, жетпей ме
Оязға да бір хабар?
Тағы бүйтіп жеттің деп
Қозғау салар, қолға алар.
Қатты қысым қылған соң,
Басым сотқа айналар.
Кірлі болып түскен соң,
Көрген күнім не болар?
Өзіне мәлім, тентектер
Өз бетімен не табар?
Қағаз берер, қарманар,
Аяғында сандалар.

Бұрынғыдай дәурен жоқ,
Ұлық жолы тарайды.
Өтірік берген қағаздың
Алды-артына қарайды.
Өз қағазы өз көзін
Жоғалтуға жарайды.

Гауып алып жалғанын,
Қылмысыңды санайды.
Өзі залым зақуншік
Танып алды талайды,
Көрмей тұрып түсеміз
Темір көзді сарайды.

Мәз болады болысың,³²
Арқаға ұлық қаққанға.
Шелтірейтіп орысың,⁶
Шенді шекпен жапқанға

Күнде жақсы бола ма,
Бір қылығы жаққанға?
Оқалы тон тола ма,
Ар-уятын сатқанға?!

Кулмең қағып, қасқайып,
Салынып ап мақтанға,
Таң қаламын, қампайып
Жоқты-барды шатқанға.

Үйі мәз боп, қой сойды
Сүйіншіге шапқанға.
Әуре қылды, салды ойды
Үйдегі тыныш жатқанға.

Ешнәрсе емес жұбанар
Ақыл көзбен баққанға.

---

* Ұлық мағнасында

Жас баладай қуанар
Бір дәмдіні татқанға.

Көзі барлар ойының
Күлер к ... ашқанға.
Қасиетін бойының
Бекер төгіп шашқанға.

Қуанарлық қыз емес
Жылтырауық таққанға.
Өзгелерді, біз емес,
Түсірмекші қақпанға.

Осы да есеп бола ма
Ар, абұйыр тапқанға?
Миың болса, жолама
Бос желігіп шапқанға.

Бір бес надан, оңбассың,
Нансаң онын қосқанға
Жасық, жаман болмассың
Жамандықтан қашқанға.

Ол «болдым-ақ» дей берер
Бұлғақ қағып басқанға.
Елең қағып елбірер,
Еліртіп көзді аспанға.

Жайы мәлім шошқанғың,
Түрткенінен жасқанба.
Бір ғылымнан басқаның
Кеселі көп асқанға.

Одан үміт кім қылар,
Жол табар деп сасқанда.
Үйгіп асқан жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға.

* * *

Білімдіден шыққан сөз³³
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкрегінде болсын көз.
Жүрегі — айна, көңлі — оят,
Сөз тыңдамас ол баяу.
Өз өнері тұр таяу,
Ұқпасын ба сөзді тез?
Әблет басқан елерме
Сөзге жуық келер ме?
Түзу сөзге сенер ме
Түзелмесін білген ез?
«Айтшы-айтшы»лап жалынар
Ұққыш жансып шабынар.
Ұқпай жатып жалығар
Ұйқылы-ою бойкүйс.
Жас баладай жеңсікқой,
Байлаулы емес ақыл ой,
Ойлағаны — айт пен той,
Біржаң-қылжаң ит мінез.
Сұлу қыз бен я батыр
Болмаған соң, тәңрі алғыр,
Шығып кетер, я қалғыр,
Оған ақыл — арам без.

Жақсыға айтсаң, жаны еріп,
Ұғар көңіл шын беріп,
Дертті ішіне ем көріп,
Неге алтынды десін жез.
«Ой, тәңір-ай»шыл кер есек,
Құлық, сұмдық не өсек
Болмаған соң, бір есеп —
Мейілі қамқа, мейілі бөз.

СЕГІЗ АЯҚ³⁴

Алыстан сермеп,
Жүректен тербеп,
Шымырлап бойға жайылған;
Қиуадан шауып,
Қыйсынын тауып,
Тағыны жетіп қайырған,
Толғауы тоқсан қызыл тіл,
Сөйлеймін десең, өзің біл.

Өткірдің жүзі,
Кестенің бізі
Өрнегін сендей сала алмас.
Білгенге маржан,
Білмеске арзан,
Надандар бәһра* ала алмас.
Қыйналма бекер, тіл мен жақ,
Көңілсіз құлақ — ойға олақ.

Басында ми жоқ,
Өзінде ой жоқ,
Күлкішіл кердең наданның.
Көп айтса көнді,
Жұрт айтса болды —

---

* Пайда, үлес.

Әдеті надан адамның.
Бойда қайрат, ойда көз
Болмаған соң, айтпа сөз.

Қайнайды қаның,
Ашиды жаның,
Мінездерін көргенде;
Жігерлен, сілкін,
Қайраттан, беркін
Деп насиқат бергенде,
Ұятсыз, арсыз салтынан
Қалғып кетер артынан.

Аулаққа шықпай,
Сыбырлап бұқпай,
Мейірленбес еш сөзге.
Пайдасыз ақыл —
Байлаусыз тақыл,
Атадан бала ойы өзге.
Санасыз, ойсыз жарым ес,
Өз ойында ар емес.

Тасыса өсек,
Ысқыртса кесек,
Құмардан әбден шыққаны.
Күпілдек мақтан,
Табытын қаққан
Аңдығаны, баққаны.
Ынсап, ұят, терең ой
Ойлаған жан жоқ, жауып қой

Болмасын кекшіл,
Болсайшы көпшіл,
Жан аямай кәсіп қыл.
Орынсыз ыржаң,
Болымсыз қылжаң
Бола ма дәулет, нәсіп, бұл?
Еңбек қылсаң ерінбей —
Тояды қарның тіленбей.

Егіннің ебін,

Сауданың тегін
Үйреніп, ойлап, мал ізде.
Адал бол — бай тап,
Адам бол — мал тап,
Қуансаң қуан сол кезде.
Біріңді, қазақ, бірің дос
Көрмесең, істің бәрі бос.

Малыңды жауға,
Басыңды дауға
Қор қылма, қорға, татулас.
Өтірік, ұрлық,
Үкімет зорлық
Құрысын, көзің ашылмас.
Ұятың, арың оянсын,
Бұл сөзімді ойлансын.

Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық
Аздырар адам баласын.
Таласып босқа,
Жау болып досқа,
Қор болып, құрып барасын.
Өтірік шағым толды ғой,
Өкінер уақтың болды ғой.

Жұмыссыз сандал,
Еріксіз малды ал
Деген кім бар сендерге,
Қулықты көргіш,
Сұмдықты білгіш
Табылар кісі жөндерге.
Үш-төрт жылғы әдетің
Өзіңе болар жендетің.

Ауырмай тәнім,
Ауырды жаным,
Қаңғыртты, қысты басымды.
Тарылды көкірек,
Қысылды жүрек,
Ағызды сығып жасымды.

Сүйеніп күлкі, тоқтыққа,
Тартыпты өнер жоқтыққа.

Қайратым мәлім, —
Келмейді әлім,
Мақсат — алыс, өмір — шақ.
Өткен соң базар,
Қайтқан соң ажар,
Не болады құр қожақ?!
Кеш деп қайтар жол емес,
Жол азығым мал емес.

Бір кісі мыңға,
Жүз кісі сұмға
Әлі жетер заман жоқ.
Қадірлі басым,
Қайратты жасым
Айғаймен өтті, амал жоқ.
Болмасқа болып қара тер,
Қорлықпен өткен қу өмір.

Сөзуар білгіш,
Законшік, көргіш
Атанбақ — мақсат, мақтанбақ.
Жасқанып, қорқып,
Жорғалап, жортып
Именсе елің, баптанбақ.
Қарғағанын жер қылмақ.
Алқағанын зор қылмақ.

Хош, қорықты елің,
Қорқытқан сенің
Өнерің қайсы, айтып бер.
Ел аңдып сені,
Сен аңдып оны,
Қылт еткізбей бағып көр.
Ойнасшы қатын болса қар,
Аңдыған ерде қала ма ар?

Көмексіз көзің,
Бір жалғыз өзің
Баға алмай басың савдалар.

Баурыңа тартқан,
Сырыңды айтқан
Сырласың сырт айналар.
Ол қаны бұзық ұры-қар
Қапысын тауып сені алар.

Басы-көзі қан боп,
Арқа-басы шаң боп,
Және тұрып жылпылдап;
Жығылып тұрып,
Буыны құрып,
Тағы қуып салпылдап.
Абұйыр қайда, ар қайда?
Әз басыңа не пайда?

Ит үрсе, бала
Таяғын ала,
Қуады итпен кектесіп.
Ұрысқансып «ой» деп,
«Ұят» деп, «қой» деп,
Үлкендер тыяр «тек» десіп.
Оны білсең, мұның не?
Мен де ұят.іс қылдым де.

Білгенге жол бос,
Болсайшы қол бос
Талаптың дәмін татуға.
Білмеген соқыр
Қайғысыз отыр,
Тамағы тойса жатуға.
Не ол емес, бұл емес,
Менің де күнім — күн емес.

Ғылымды іздеп,
Дүниені көздеп,
Екі жаққа үңілдім.
Құлағын салмас,
Тіліңді алмас
Көп наданнан түңілдім.
Екі кеме құйрығын
Ұста, жетсін бұйрығың.

Жар тасқа бардым,
Күнде айғай салдым,
Онан да шықты жаңғырық.
Есітіп үнін,
Білсем деп жөнін,
Көп іздедім қаңғырып.
Баяғы жартас — бір жартас,
Қаңқ етер, түкті байқамас.

Жаяуы қапты,
Аттысы шапты,
Қайрылып сөзді кім ұқсын.
Іште дерт қалың,
Ауыздан жалын
Бұрқ етіп, көзден жас шықсын.
Күйдірген соң шыдатпай,
Қоя ма екен жылатпай?

Мамыктан төсек,
Тастай боп кесек,
Жанбасқа батар, ұйқы жоқ.
Сыбыр боп сөзі,
Мәз болып өзі,
Ойланар елдің сыйқы жоқ.
Баяғы қулық, бір алдау,
Қысылған жерде — жанжал-дау.

Атадан алтау,
Анадан төртеу,
Жалғыздық көрер жерім жоқ.
Ағайын бек көп,
Айтамын ептеп,
Сөзімді ұғар елім жоқ.
Моласындай бақсының
Жалғыз қалдым — тап шыным!

* *

Сәулең болса кеудеңде,³⁵
Мына сөзге көңлің бөл.
Егер сәулең болмаса,
Мейлің тіріл, мейлің өл.
Танымассың, көрмессің,
Қаптаған соң көзді шел.
Имамсыздық намазда —
Қызылбастың* салған жол.
Көп шуылдық не табар,
Билемесе бір кемел?

Берекелі болса ел —
Жағасы жайлау ол бір көл.
Жапырағы жайқалып,
Бұлғақтайды соқса жел.
Жан-жағынан күркіреп
Құйып жатса аққан сел,
Оның малы өзгеден
Өзгеше боп өсер тел
Берекесі кеткен ел —
Суы ашыған батпақ көл
Құс қаңқылдап, жағалап,

---

* Бұрынғы кезде парсы жұртын осылай атаған.

Сулай алмас жазғы төл.
Оның суын ішкен мал
Тышқақ тиіп, аспас бел.
Көл деп оны кім жайлар,
Суы құрсын, ол — бір шөл

Единица* — жақсысы
Ерген елі бейне нөл.
Единица нөлсіз-ақ
Өз басындық болар сол.
Единица кеткенде,
Не болады өңкей нөл?
Берекеңді қашырма,
Ел тыныш болса, жақсы сол.
Рас сөзге таласып,
Ақжөм болма, жаным, кел!

---

* Жалғыз, дара

* * *

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,³⁶
Жоқ-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.
Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
Көңілінің көзі ашық, сергегі үшін.

Түзу кел, қыйсық-қыңыр, қырын келмей,
Сыртын танып іс бітпес, сырын көрмей.
Шу дегенде құлағың тосаңсыйды,
Өскен соң мұндай сөзді бұрын көрмей.
Таң қаламын алдыңғы айтқанды ұқпай,
Және айта бер дейді жұрт тыным бермей.

Сөз айттым «әзрет Әлі, айдаһар»сыз,
Мұнда жоқ «алтын иек, сары-ала қыз».
Кәрілікті жамандап, өлім тілеп,
Болсын деген жерім жоқ жігіт арсыз.
Әсіре қызыл емес деп, жиренбеңіз,
Түбі терең сөз артық, бір байқарсыз.

Батырдан барымташы туар даңғой,
Қызшыл да, қызықшыл да әуре жан ғой.
Арсыз, малсыз, ақылсыз, шаруасыз,

Елірмелі маскүнем байқалған ғой.
Бес-алты мыйсыз бәңгі* күлсе мәз боп,
Қыйналмай, қызыл тілім, кел тілді ал, қой!

Өлеңі бар өнерлі інім, сізге
Жалынамын, мұндай сөз айтпа бізге.
Өзге түгіл өзіңе пайдасы жоқ,
Есіл өнер қор болып кетер түзге,
Сәнқой, даңғой, ойнасшы, керім-кербез
Қанша қызық болады өзіңізге?

---

* Меңреу, көкми.

Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек,³⁷
Жылытқан тұла бойды ыстық жүрек.
Тоқтаулылық, талапты шыдамдылық, —
Бұл қайраттан шығады, білсең керек.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласын елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі «жақсы» демек

Ақыл да, ашу да жоқ, күлкі де жоқ,
Тулап, қайнап бір жүрек қылады әлек.
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек

* * *

Ғашықтық, құмарлық пен — ол екі жол,
Құмарлық бір нәпсі үшін болады сол.
Сенен артық жан жоқ деп ғашық болдым,
Мен не болсам болайын, сен аман бол.

Көңілімнің рақаты сен болған сың,
Жасырынба, нұрыңа жан қуансын.
Бірге жаққан біреуге жақпаушы еді,
Сүйкімді тірі жанға неткен жансың?!

Ғашықтық келсе жеңер бойыңды алып,
Жүдетер безгек ауру сықылданып.
Тұла бой тоңар, суыр үміт үзсе,
Дәмеленсе өртенер күйіп-жанып

* * *

Хор болды жаным,³⁸
Сенсіз де менің күнім,
Бек бітті халім,
Тағдырдан келген зұлым.
Тағдыр етсе алла,
Не көрмейді пәндә?

Сайрай бер, тілім,
Сарғайған соң бұл дерттен.
Бүгілді белім,
Жар тайған соң әр серттен.
Қамырықты көңіл,
Қайтсе болар жеңіл?

Сағындым сені,
Көрмедім деп көп заман.
Адам деп мені,
Салмадың сен хат маған.
Жай таба алмай жүрек,
Жасыған соң сүйек.

Бұл қылған зарым
Барса жардың маңына,
Ол — қылған дәрім
Ғашығымның жаңына,
    Оңалдырып ойды,
    Түзетпей ме бойды?

* * *

Сен мені не етесін?³⁹
Мені тастап,
Өнер бастап
Жайыңа
Және алдап,
Арбап,
    Өз бетіңмен сен кетесін.
Неге әуре етесін?
Қосылыспай,
Басылыспай,
Байыңа
Және жаттан
Бай тап
    Өмір бойы қор өтесің.

Ет жүрек өртенді,
От боп жанып,
Жалын шалып
Ішіме.
Иттей қормын,
Зармын,
    Сен үздің ғой бұл желкемді.
Кім білер ертеңді?
Өлім айтпас,

Келсе қайтпас
Кісіге.
Бүгінгі күн
Бармын,
Жолдас еттің сен бөтенді.

Ғашықтық — қыйын жол.
Жетсең — жеттің,
Жетпей өттің,
Не болды?
Арманда өмір
Өтті,
Ойлар ма екен бір, мені сол?
Салдырап аяқ-қол,
Жетпей сертке,
Ішім дертке
Тез толды.
Ажал уақыты
Жетті,
Мен өлейін, сен сау-ақ бол.

Шын жүрек — бір жүрек,
Қайта толқып,
Жолдан қорқып
Айнымас,
Шегінісіп
Қайтпас,
Өлсе бір сөзбен, не керек?
Білесін, сен зерек,
Мен пәндеңе
Болды деме,
Кел, қарас.
Ешкім сөгіс
Айтпас,
Рақым қылсаң, кел ертерек!

Шын ғашық мен саған!
Кейіп жүрсем,
Сені көрсем,
Ләм-мим деп
Бір сөз айтар

Хал жоқ,
Еріп кетер бой сол заман.
Ойыңды сен маған
Бір бөлмедің,
Тез келмедің
Мені іздеп.
Ішінде ыстық
Қан жоқ,
Тас бауыр жар, бол қош аман!

Жар, сенің көңлің тоқ,
Ақ етінді,
Нұр бетінді
Меншікті
Қылмаған соң
Алла,
Өзі сорлы етсе, амал жоқ.
Сен аттың жөнсіз оқ,
Тәңрі — қазы
Тас таразы,
Тентекті
Сұрамас деп
Қалма,
Серт бұзғанның, біл, орны—шоқ.

* * *

Айттым сәлем, қалам қас,⁴⁰
Саған құрбан мал мен бас.
Сағынғаннан сені ойлап,
Келер көзге ыстық жас.

Сенен артық жан тумас,
Туса туар — артылмас.
Бір өзіңнен басқаға
Ынтықтығым айтылмас.

Асыл адам айнымас,
Бір бетінен қайрылмас.
Көрмесем де, көрсем де,
Көңлім сенен айрылмас.

Көзім жатқа қарамас,
Жат та маған жарамас.
Тар төсекте төсінді
Искер ме едім жалаңаш?

Бйығымда сіздің шаш,
Айқаласып тай-талас,
Ләззет алсақ болмай ма,
Көз жұмулы, көңіл мас?

Сізде сымбат, бізде ыхлас,
Осы сөзім бәрі рас.
Сіздей жардың жалғанда
Қызығына жан тоймас.

Етің етке тигенде,
Демің тиіп сүйгенде,
Тән шымырлап, бой еріп,
Ішім оттай күйгенде.

Жүрек балқып игенде,
Ішкі сырды түйгенде,
Іздеп табар сұңқармын,
Жарастықты шүйгенде.

Қылығыңда жоқ оғат,
Қарап тойман жүз қабат.
Ыстық тартып барасын
Бір сағаттан бір сағат.

Сіз — қырғауыл жез қанат,
Аш бетіңді, бер қарат,
Жақындай бер жуықтап,
Тамағыңнан айкалат!

* * *

Қыйыстырып мақтайсыз,⁴¹
Ойласаң не таппайсыз?
Бізде ерік жоқ, өзің біл,
Әлденеге бастайсыз.

Біз де әркімді байқаймыз,
Тап бергеннен тайқаймыз.
Сіздей асыл кез болса,
Қайтіп басты шайқаймыз?

Ақылыңа сөзің сай,
Сіз — жалын шоқ, біз — бір май;
Ыстық сөзің кірді ішке,
Май тұра ма шыжымай.

Қабыл көрсең, көңлім жай,
Тастап кетсең, япырмай,
Ит қор адам бола ма
Бұл жалғанда сорлыңдай?

Тілегімді бермесең,
Амалым не жерлесең?
Үйір қылма бойыңа,
Шыны жақсы көрмесең.

Қайғың болар шермен тең,
Қара көңлім жермен тең.
Сенсіз маған жат төсек
Болар бейне көрмен тең.

Сіз — бір сұңқар шаһбаз*,
Жер жүзінен алған баж.**
Біздей ғарып есепсіз
Есігіңде жүр мұхтаж.

Көңлің тұрса бізді алып,
Шыныменен қозғалып,
Біз — қырғауыл, сіз — тұйғын,
Тояттай бер, кел де алып.

Тал жібектей оралып,
Гүл шыбықтай бұралып,
Салмағыңнан жаншылып,
Қалсын құмар бір қанып.

Мұны жаздым ойланып,
Ойда бардан толғанып.
Кірсе ішіңе оқый бер,
Бозбалалар, қолға алып.

Мұны оқыса кім танып,
Жүрегіне от жанып.
Сөзді ұғарлық жан тапса,
Айтса жарар ән салып.

Өлең жыйған тырбанып,
Ән үйренген ырғалып,
Сорлы Көкбай қор болды-ау,
Осыншадан құр қалып.

---

* Сабаз, ер.

** Алым, салық Бұл жерде тоят деген мағнада.

* * *

Білектей арқасында өрген бұрым,⁴²
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ, қара қасты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұндай түрін.

Аласыз қара көзі айнадайын,
Жүрекке ыстық тиіп салған сайын,
Үлбіреген ақ етті, ашық жүзді,
Тісі әдемі көріп пе ең қыздың жайын?

Бұраң бел, бойы сұлу, кішкене аяқ,
Болады осындай қыз некен-саяқ.
Піскен алма секілді тәтті қызды
Боламын да тұрамын көргендей-ақ.

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіңе.
Бетіңді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу енеді сүйегіңе.

ОНЕГИШІҢ СЫЙПАТЫ⁴³

(ПУШКИННЕН)

Жасынан түсін билеп, сыр бермеген,
Дәмеленсе, күндесе, білдірмеген.
Нанасың не айтса да, амалың жоқ,
Түсінде бір кәдік жоқ «алдар» деген.
Кейде паң, кейде көнгіш орныменен,
Кейде елеусіз, кейде ынтық формыменен.
Кейде үндемей жүрсе де сөзге баяу,
От жалындай жауапкер құрбыменен.
Ғашықтық сөзге жүйрік әсіресе,
«Дем алысым, құмарым — бір сен» десе
Жанын құрбан жолына қылған жансып,
Көз қарауы құбылар әлденеше.
Кейде ұялшақ, төменшік, кейде тіп-тік,
Қамыққансып қайғырып, орыны келсе.
Жап-жаңа кісі болып түк білмеген,
Қалжыңын білдіртпейді «қалай» деген
Жаның шошыр, өрлігі жаннан бөлек,
Кісіге балдан тәтті орны келген.
Биттей бойы босаса, сезер сонда,
Жастық жеңіп, көңілді шайқағанда.
Ғашық құмар, ақылмен бойыңды алып,
Жылы жауап есітер не қылсаң да.
Емінер, «эй» дегізер, дайын қылар,
Жүрегің қалай соқса, пайым қылар.

Жылы ізін суытпас, дамыл көрмес,
Бір оңаша жолығар жер айтқызар.
Ел аулақта оңаша қолына алып,
Көңліндегі сабағын айтып тынар.
Жасынан көрсе оны ақылы сасқан
Не сұрқыя жандарың жұрттан асқан.
Жеңуге, қор қылуға тағы да ұста,
Өзіне күндес шықса жол таласқан.
Ажуаға, қорлауға тілі орамды,
Не түрлі тұзақ құрып көңлін басқан.

ТАТЬЯНАНЫҢ ОНЕГИНГЕ ЖАЗҒАН ХАТЫ⁴⁴

(ПУШКИННЕН)

Амал жоқ — қайттым білдірмей,
Япырмау, қайтіп айтамын?
Қоймады дертің күйдірмей,
Не салсаң да тартамын.

Талапсыз, бақсыз мен сорлы
Еріксіз аттап ұяттан,
Қорлыққа көндім бұл құрлы,
Байқалар халім бұл хаттан.

Әлімше мен де ұялып,
Білдірмен дедім өлсем де.
Шыдар ем күйіп мен жанып,
Айында бірер көрсем де.

Болмады көріп қалуға,
Есітіп біраз сөзіңді.
Шыдар ем бір ай жатуға
Ұзақ түн жұмбай көзімді.

Қызықтан қашып бұл жерге
Көңліңіз суып келіпсіз.
Мәнісін сұрап білуге
Тілдесе алмаймын еріксіз.

Келмесең егер сен бізге,
Сау болмас па ем, әлбетте?
Болмасам ашна мен сізге,
Түспес ем мұндай бейнетке.

Асау жүрек қайнамай,
Жуасыр ма еді кезінде?
Елден бір жақсы сайламай,
Бармас па ем ерге өзім де?

Өзгеге ешбір дүниеден
Еркімен тимес бұл жүрек.
Әуелде тағдыр иеден,
Қожам — сенсің, не керек.

Тіршілігім — құрбандық,
Шыдамай сені көргенше.
Тәңірімнен келген бұл жарлық,
Ием — сенсің өлгенше.

Әуелде кірдің түсіме,
Ортақтасып өміріме.
Толғау салып ішіме,
Сол күнде-ақ жақтың көңліме.

Құдайдан болғай деп емі,
Құдайыны мол бердім.
Көрген жерде-ақ мен сені,
«Осы екен ғой — сол» дедім.

Жатқан сайын ұйқыға
Дұға оқушы ем, шошынып.
Ұнатып мені құлқыңа,
Жүруші едің қосылып.

Түсімде мені жұбантып,
Жылы сөзбен сөйлесіп,
Кетуші едің қуантып,
Қалушы еді көңіл өсіп.

Шыныңды айт, кімсің тербеткен,
Иембісін сақтаушы?
Әлде азғырып әуре еткен
Жаумысын теуіп таптаушы?

Шеш көңлімнің жұмбағын,
Әлде бәрі — алданыс.
Жас жүрек жайып саусағын
Талпынған шығар айға алыс.

Не болса да өзімді
Тапсырдым сізге налынып.
Толтырып жасқа көзімді,
Есірке деймін жалынып.

Бұл жерде ешкім сырымды
Білмейді, айтып не етейін?
Жақтырмай бұзсаң нұрымды,
Білдірмей күйіп өтейін.

Күтемін сізден қайта хат,
Қуандырып дертім жаз.
Ол болмаса, шыныңды айт,
Кінә өзімде, өзіме аз.

Өз хатыма өз көзім
Ұялып, қорқып баға алмас.
Кепілім менің — бір өзің,
Бөтен жан тесік таба алмас.

ОНЕГИННИҢ ТАТЬЯНАҒА ЖАУАБЫ⁴⁵

(ПУШКИННЕН)

Таңғажайып бұл қалай хат,
Мағнасы — алыс, өзі жас?
Сөзі орамды, әр түрі жат,
Және әдепті, және рас.

Жас жүректің толқынын дөң
Жаза алыпсын толтырып.
Бойды жеңіп бұл асыл леп,
Тұрды тыйтық көп құрып.

Тіл буынсыз, бой — таза гүл,
Ақылы артық, ары зор,
Ол — перизат, ойла, өзің біл,
Не болады болса қор?

Ішім өлген, құр денем сау,
Босқа үрейім жүр менің.
Жарамайды бекер алдау,
Теңің емес мен сенің.

Бенде көрген бар қызықтың,
Бәрін ішкен сұм жүрек
Айныған соң, сен жолықтың,
Айтып-айтпай не керек!

Тәтті дүние көңілімнен
Кетті менің, нан маған.
Енді бізге бір өлімнен
Басқа түк жоқ арнаған.

Мен — жаралы жолбарыспын,
Жұрттың атқан оғы өтіп,
Сен есірке, сорлы жаспын,
Шын сөзіме рақым етіп.

Бала сүйер, жар сүйерден
Түк неме жоқ, түр денем.
Сен — тоты құс бақта жүрген,
Қай жерімнен пар келем.

Ерге барған ер танымай,
Ер қызығын кім көрер.
Шығарына жол таба алмай,
Қайғыменен босқа өлер.

Айнығыш ер тартса салқын,
Бал сұрасаң, береді ұл...
Қазымырлап сөздің артын...
Қасиеттен бетті жу.

Мен — сынық жан, жамағанмен
Түзеле алман түрленіп.
Теңің емес, біл, саған мен.
Не қыласын кірленіп?

Әйел өлмес соқпа дерттен,
Сауыға алмас сынған ер.
Мен — көмірмін қалған өрттен,
Енді рұхсат бізге бер.

Сенің өмірің гүлденіп тұр,
Есігін тап, көр қызық!
Менің өмірім — бір суық сұр,
Күзгі күндей тұр бұзық.

Бірге туған мен ағаңнан,
Шын досыңмын, кем емес.

Соққы жедім сұм заманнан,
Бір жылы сөз ем емес.

Арман етпе, жас күнің көп,
Игілік көр, ерге бар!
Бұл заманның қашқыны деп,
Мен ғарыпты есіңе ал.

Менде паңдық, жат мінезден
Дәнеме жоқ, жарқыным.
Осы жазған барша сөзден,
Байқалынар бар шыным.

Басы қатты, сұм жүрегін
Тоқтата алмай кетті де.
Сорға біткен көкірегін
Сендіре алмай өтті де.

Бар денемнің бәрі — бір мұз,
Қайрылуға жарамас.
Міне дәулет, міне асыл қыз,
Болды маған арам ас.

Ол — жас ағаш, бір қызыл гүл,
Жапырағы жаңғырар.
Сорлы Онегин, жолды өзің біл,
Қай тарапқа қаңғырар.

ОНЕГИН СӨЗІ⁴⁶

(ПУШКИННЕН)

Хатыңнан жақсы ұғындым сөздің бәрін:
Кірі жоқ, кіршігі жоқ мағналарын.
Жасырмай, жастықпенен, нанғыштықпен
Айтыпты шыншыл тілің бар іңкәрін.

Жасырмай жас жүректің жанған жайын.
Айтуға тілің мұнша қайдан дайын?
Жанып, сөніп, суынып қалған көңлім
Қобалжыйды хатыңды көрген сайын.

Қалмаған Онегиннің ешбір бағы,
Өтіп кеткен жүректің отты шағы.
Мінсіз тілмен сөзіңді жазыпсын-ақ,
Ұнатпаған жерім бар сүйтсе дағы.

Болса да сән-салтанат, қызық, әсем,
Тез жалығып айныймын, тұрлауым кем.
Сақтасар, ардақтасар кісі болсам,
Жалғанда сенен басқа жанды алмас ем.

Бүгін сүйсем, сені алсам — ертең жалығып,
Суып қайтар көңілім желше шалқып.
Қуантып, қайғыменен суалтамын
Біреудің қызыл гүлін тұрған балқып.

Құдайдың толып жатыр күні бүгін,
Жігіттің таный алмай кемшілігін,
Бір алып, қадірлемей, тастап кеткен
Тартып жүр қыянатшыл ер күйігін.

Түксиген өзі суық, сөзі суық,
Келерлік бір жері жоқ жанға жуық.
Өзі антұрған, қазымыр қатын сорлы,
Екі өмірдің лайлап суын тұнық.

Сол баянсыз еркектің біреуі — мен,
Жамандығым жақсымнан екі есе ден.
Жүрек кірсіз, тіл мінсіз, мінезің — гүл,
Не боласың осындай ерменен сен?

Жаңғырмас өткен өмір, біткен мінез,
Лайықсыз кісіге болыпсыз кез.
Сені жақсы көрейін бірге туған
Ағаңдай, онан басқа жоқ менде сөз.

Жас қыз бен жас бәйтерек — бәрі бірдей,
Жапрағы тұра ма жылда өзгермей?
Менен көрі сөзіңді жақсы ұғушы
Кетер деме ер жігіт бір кез келмей.

Бұл сөзде ақыл да бар, ғибрат та бар,
Өзіңе екінші де пайда болар.
Ақылменен ойласаң тоқтау қылып,
Сүйкімді менен артық жан табылар.

ОНЕГИННИҢ ТАТЬЯНАҒА ЖАЗҒАН ХАТЫ⁴⁷

(ПУШКИННЕН)

Хүп білемін, сізге жақпас
Ескі жара білтелеу.
Ақ жүрегің енді ұнатпас,
Мезгілі жоқ қай медеу?

Ықтыярсыз мұңды сезім
Кетті ыршып жолыңа.
Мазағыңа бердім өзім
Өз басымды қолыңа.

Өлі бойға жан жүгірді,
Қайратым құрыш болды, нан.
Мұз жүрегім май сықылды,
Еріп, от боп күйді жан.

Қор қылуға құдіреттен
Жүрегіме түсті өрт.
Тайды аяғым ескі серттен,
Түсті емсіз қатты дерт.

Масқаралап мені тағдыр
Қылды мазақ, не шара?
Менің үшін сен жауап бер,
Менде сөз жоқ, бишара.

Михрабым* сен, бас ұрамын,
Тіл жете алмас ғүзіріме.**
Жетпедім, не жасырамын,
Гауһарымның қадіріне.

Сен — ағашта піскен алма,
Қазір едің, алмадым.
Құп кіріптар қылды алла,
Әлде мені қарғадың?

Он сегіз мың бұл ғаламның
Бар тынысы күнде тұр.
Мен сықылды сорлы адамның
Ықтыяры сенде тұр.

Сен бетіңді әрі бұрсаң,
Шықты көзім, болды көр.
Жанды аларсың разы болсаң,
Біздің орын — қара жер.

Тәңрі добы — бұл ғарып бас,
Кетті амалсыз, қорлама!
Қайта қақты, қайла болмас,
Келді, түсті ордаңа.

Ақылы бар, ықтыярлы
Пенде теппес өз жарын.
Ерік иеде, пенде зарлы,
Не білер не боларын?

Сорлы адаммын жер жүзінде,
Бір қуаныш көрмедім.
Не қыласың, ерік өзіңде,
Қайғысы асқан шерлі едім.

Менің өмірім таянып тұр
Үзілуге әм жаным.
Ақ жүзіңді бір көріп құр
Өлсе, болмас арманым.

---

* Мешітте иман тұратын орын. Бұл жерде құрметтеп айтқаны.

** Себеп, кемшілік. Бұл жерде мұң, мұқтаж мағнасында.

Күні ертең бір көрінсең
Сорлы асықтың көзіне,
Тәңрі үшін шапқатыңмен
Нан ғарылтың сөзіне!

Не болайын, тез болайын,
Ақ жүзіңді көрейін.
Бар ма өмірім, қармалайын,
Жоқ болса, мен өлейін.

Қорғалап құр өтпе өмір бос,
Тағдырыңа қарсы бар.
Бір өзінен басқа бір дөс
Таппаған соң, жүрме зар.

ТАТЬЯНА СӨЗІ⁴⁸

(ПУШКИННЕН)

Тәңрі қосқан жар едің сен.
Жар ете алмай кетіп ең.
Ол кезімде бала едім мен,
Аямасқа бекіп ең.

Талақ етіп бұл ғаламды,
Болды мәлім кеткенің.
Кінәсі жоқ жас адамды
Қатты соққан не еткенің?

Елжіреген жас емеспе ем?
Еппен айтсаң жұбатып.
Мен ғашыққа мас емеспе ем?
Кетсең еді ұзатып.

Сен жаралы жолбарыс ең,
Мен киіктің ылағы ем.
Тірі қалдым өлмей әрең,
Қатты батты тырнағың.

Бұл кіна емес, әншейін наз,
Сағынамын, айтамын.
Досың-ақпын, тағдыр араз,
Толғанамын, қайтемін.

Сен шошыдың ғашығыңнан,
Өзге жұрттан қамшы жеп.
Мен де сорлы нәсібімнен,
Жатқа тидім «алшы» деп.

Жар табыламас сен секілді,
Мен де — сендей сорлы зар.
Қол-аяғым берік бекілді,
Енді ненің орны бар?

Өз қораңның қақпасын сен
Қатты жаптың, не айтайын.
Жат қораның тақтасын мен
Жастағамын, қайтейін.

Қаймақ еді көңілімде,
Бізге қаспақ болды жем.
Екі сөз жоқ өмірімде,
Мен де — сорлы бақыты кем.

Еш қызыққа арманым жоқ,
Бәрі де бар формының.
Біреуіне қанғаным жоқ,
Өзіме аян сорлымын.

Жаным ғашық асылым ең,
Жар есігін бермедің.
Сорға біткен ғашығымсың,
Неге тым кеш сермедің?

Жат есікті және қорып,
Жара салма сен маған.
Жұрт жамандар жатқа жорып,
Жалынамын мен саған.

Үшбу хиял келсе басқа,
Сен жүдер деп мен үшін,
Болар еді қайнамасқа,
Мыс қазандай сорлы ішім.

Ғашық-ақпын еш күмәнсіз,
Брыс емес, сор үшін.
Көрісуге шыдамаспыз,
Айрылалық сол үшін.

ЛЕНСКИЙ СӨЗІНЕН⁴⁹

(ПУШКИННЕН)

Барасың қайда, қайда болмай маған,
Жас өмір алтын-күміс жарқылдаған.
Келер күн келеді екен не дайындап,
Қараңғы, қарағанмен болжай алман?

Мінекей, келіп қалдық атар таңға,
Жарқырап күн де шығар тірі жанға.
Табытқа салып алып, әлде мені
Апарар сырын білмес бір далаңға.

ОНЕГИННИҢ ӨЛЕРДЕГІ СӨЗІ*

Жарым жақсы киім киіп,
Келді жанға жылы тиіп
Диуана болды бұл көңлім,
Басылмай бір құшып, сүйіп.

Бойым тұр дал болып иіп,
Көңлім жүр құс болып шүйім.
Есіркеп сүйгізіп еді,
Кетіппін жүз есе күйіп.

Қылдың арам ойыңды,
Бір бұрмадың мойныңды.
Сен ақылмен көңліңді
Тыйып, жеңдің бойыңды.

Мен бұрылып түзеле алман,
Қайтсін дедің сорлыңды...
Атам, анам қара жер,
Сен аша бер қойныңды.
Сенен басқа еш жерден
Таба алмадым орнымды.

* * *

Қажымас дос халықта жоқ,⁵¹
Айнымас серт қайда бар?
Алда көрген артта жоқ,
Мысқыл, өсек, айла бар.

Жақсылығың күнде ұмыт,
Бір жаңылсаң, болды кек.
Пайдасынан бой суыт,
Өзі тимей жүрсе тек.

Пайда, мақтан өзінен
Артыла ма ант ұрып?
Жарыса өсек сөзінен,
Айта берсін шарқ ұрып.

Кімге достық көп еттім,
Түбі болды бір кейіс.
Жақсы өмірім әуре өттің,
Жар таба алмай бір тегіс.

Жау қожандап бұртайып,
Дос құбылып, әуре етер
Кімі тентек, кімде айып,
Тексере алмай өмір өтер.

Сыйласарлық тектінің
Кім танымас нұсқасын?
Күнде өзімшіл ептінің
Несін адам ұстасын?

* * *

Жастықтың оты, қайдасың,
Жүректі түртіп қозғамай?
Ғылымның біліп пайдасын,
Дүниенің көркін болжамай?

Адамның тауып айласын,
Кісілікті ойламай.
Қаруын көңіл сайласын,
Қолға ол түспес бойламай.

Махаббат, қызық кім көрер,
Оның да дәмін татпаса?
Біржола басты кім берер,
Жаныңа қайғы батпаса.

Аямай жанын дос ерер,
Жолдастықты ақтаса.
Алдыңа айдап кім келер,
Ерінбей жүріп бақпаса.

Мал бақлақтық шаруа боп,
Адал тауып асықпай.
Құр айғаймен зуре боп,
Өнердің жайын баса ұқпай

Енді нені істейміз,
Бәрінен де бос қалдық?
«Ауызға келіп түс» дейміз,
Қылып жүріп құр салдық!

* * *

Жарқ етпес қара көңлім не қылса да,⁵¹
Аспанда ай менен күн шағылса да,
Дүниеде сірә сендей маған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да.

Сорлы асық сарғайса да, сағынса да,
Жар тайып, жақсы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза болып жар ісіне,
Қорлық пен мазағына табынса да.

* * *

Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да,⁵⁴
Оған да үкі, тұмар тағылса да.
Қыжыртпай мені сырттан жүре алмайды,
Кім желігіп, қай шеттен қағынса да.

Күшік ит бөрі ала ма жабылса да?
Тәңрі сақтар, табандап тап ұрса да.
Арсыз адам арсаңдап, арсылдайды,
Әржерде-ақ керегеге таңылса да.

Құтырды көпті қойып азғанасы,
Арызшы орыс — олардың олжаласы.
Бір де оны жарылқап, бір де мұны,
Қуды ұнатты-ау Семейдің бұл қаласы.

1890

* * *

Бай сейілді,⁵⁵
Бір бейілді
Елде жақсы қалмады.
Елдегі еркек
Босқа селтек
Қағып елін қармады.

Жөнді, жөңсіз,
Сөз теңеусіз,
Бас пен аяқ бір қысап.
Ұрысса орыс,
Елге болыс
Үйден ұрған итке ұсап.

Өзі ұлыққа,
Кәдір жоққа
Қарамай, өз халқына,
Сөз қайырмай,
Жөнді айырмай,
Жұртқа шабар талпына.

Танымадық,
Жарымадық
Жақсыға бір іргелі.

Қолына алып,
Пәле салып,
Аңдығаны өз елі.

Шашты малын,
Берді барын
Боларында жұртына.
Еміренбес,
Енді піспес,
Ұқсамас іші сыртына.

Ел де жаман,
Ер де жаман,
Аңдығаны өз елі.
Елде сыяз,
Ойда ояз.
Оңбай-ақ түр әр түрі.

Кетті бірлік,
Сөнді ерлік —
Енді кімге беттемек?
Елің — ала,
Өтті пала,
Тайса аяғың, кім көмек?

Өтті өмір,
Қайтты көңлім
Бұл дүниенің ісіне.
Жасы құрбы
Жаны тұрғы
Дос па деген кісіге.

Ел керексіп,
Сөзге емексіп,
Не болады мақтаның?
Бейлі шикі,
Ақылы күйкі,
Осы жұрт па тапқаның?

* * *

Ем таба алмай,⁵⁶
От жалындай
Толды қайғы кеудеге.
Сырласа алмай,
Сөз аша алмай
Бендеге.

Босқа ұялып,
Текке именіп
Кімді көрсем, мен сонан
Бетті бастым,
Тұра қаштым
Жалмажан.

Ұйқы, тамақ
Қалды дым-ақ
Керегі жоқ іс болып.
Жай жатпағым
Тыныш таппағым
Күш болып.

Жас жүрегім
Жанды менің
Жай таба алмай, япырым!

Әзің оңда
Жақсы жолға
Ақырын.

Жас теректің
Жапырағы
Жамырайды, соқса жел.
Түсті мойын,
Толды қойын,
Ақты сел.

Мен паң едім,
Бейғам едім
Ештемеден қайғысыз.
Тез дерттендім,
Кейде өртендім,
Кейде мұз.

× * ×

Келдік талай жерге енді,⁵⁷
Кіруге-ақ қалдық көрге енді.
Қызыл тілім буынсыз,
Сөзімде жаз бар шыбынсыз,
Тыңдаушымды ұғымсыз
    Қылып тәңрім бергенді.
Осы жасқа келгенше,
Өршеленіп өлгенше,
Таба алмадық еш адам
    Біздің сөзге ергенді.
Өмірдің өрін тауысып,
Білімсізбен алысып,
    Шықтық міне белге енді.
Енді аяңда, жығылма,
Сыймас жерге тығылма,
    Қой бұрынғы желгенді!
Қайғы шығып иыққа,
Қамалтпасын тұйыққа,
    Сергі, көңлім, сергі енді!
Балапан құстай оңдалып,
Қанатыңды қомданып,
Жатпа ұяда, қорғанып,
    Үш, көңілім, көкке, кергі енді!

Көңілде қайғы, қалың зар,
Айтатұғын сөзім бар,
Салсын құлақ ұққандар,
    Өрбі, сөзім, өрбі енді!
Іште қайғы дерт пысып,
Көкректі өрт қысып,
    Айтуға көңлім тербенді.
Өзің жалғыз, надан көп,
Ұқтырарсын сен не деп,
    Әулекі, арсыз елге енді?
Тыныштық сүймей қышынып,
Өтірікке тұшынып,
Пәледен тұрмас шошынып,
    Тұла бойын желік жеңгенді.
Туған жерді қыя алмай,
Тентекті жеңіп, тыя алмай,
Әлі отырмыз ұялмай,
    Таба алмадық өңге елді.
Әзелде тәчрім сорлы етті,
Арсыз елмен әуре етті,
Жалғыз үйде күңрентті,
    Тағдырға білдік көңгенді.
Адам деген даңқым бар,
Адам қылмас халқым бар,
Өтірік пен өсекке
Бәйге атындай аңқылдар,
    Тұла бойым шімренді,
Барма топқа шақырмай,
Жат үйіңде шатылмай,
Шыдармын ба, япырмай,
    Жатуға шықпай үйде енді?
Қатыныңның ойнасын
Көрсен, білсең қоймасын,
Не ойлар ең өз басың,
    Сонымен тең біз де енді.

Өзгеге, көңлім, тоярсын,⁵³
Өлеңді қайтіп қоярсын?
Оны айтқанда толғачып,
Іштегі дертті жоярсын.
Сайра да зарла, қызыл тіл,
Қара көңлім оянсын.
Жыласын, көзден жас ақсын,
Омырауым боялсын.
Қара басқан, қаңғыған,
Кас надан нені ұға алсын?
Кокрегінде оты бар,
Құлағын ойлы ер салсын.
Тыңдамаса еш адам,
Өз жүрегім толғансын.
Әр сөзіне қарасын,
Іштегі дертім қозғалсын.
Әуелесін, қалқысын,
От жалын боп шалқысын.
Жылай-жырлай өлгенде,
Арттағыға сөз қалсын.
Мендей ғарып кез болса,
Мойын салсын, ойлансын.
Қабыл көрсе сөзімді,

Кім таныса, сол алсын.
Не пайда бар — мың надан
Сыртын естіп таңдансын.
Онан дағы бір есті
Ішкі сырын аңғарсын.
Өздерің де ойлаңдар,
Неше түрлі жан барсын.
Ғылым да жоқ, мый да жоқ,
Даладағы аңдарсын.
Жүрегіңмен тыңдамай,
Кұлағыңмен қармарсын.
Соны көріп, соларға
Қайтіп қана сарнарың?!

* * *

Кейде есер көңіл құрғырың⁵⁹
Махаббат іздеп талпынар.
Ішем деп бейнет сусынын
Асау жүрек алқынар.

Тартқан бейнет, өткен жас
Жүректің отын сөндірмес.
Махаббат — өмір көркі рас,
Өлген соң ол да үндемес.

Махаббатсыз — дүние дос,
Қайуанға оны қосыңдар.
Қызықтан өзге қалсаң бос,
Қатының, балаң, досың бар.

Жүрегі жұмсақ білген құл
Шын дос таппай тыншымас.
Пайда, мақтан бәрі — тұл,
Доссыз ауыз тұшымас.

ЖАЗҒЫТҰРЫ⁶⁰

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
Масатыдай құлпырар жердің жүзі.
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал
Жалбаңдасар өзінің тұрғысымен.

Қырдағы ел ойдағы елмен араласып,
Күлімдесіп, көрісіп, құшақтасып.
Шаруа қуған жастардың мойны босап,
Сыбырласып, сырласып, мауқын басып.

Түйе боздап, қой қоздап — қорада шу,
Көбелек пен құстар да сайда ду-ду.
Гүл мен ағаш майысып қарағанда,
Сыбдыр қағып, бұраңдап ағады су.

Көл жағалай мамырлап қу менен қаз,
Жұмыртқа іздеп, жүгіріп балалар мәз.
Ұшқыр атпен зырлатып тастағанда,

Жарқ-жұрқ етіп ілінер көк дауылпаз.
Құс қатарлап байлаған қанжығаға
Қыз бұраңдап жабысып, қылады наз.

Жазға жақсы киінер қыз-келіншек,
Жер жүзіне өң берер гүл-бәйшешек.
Қырда торғай сайраса, сайда бұлбұл,
Тастағы үнін қосар байғыз, көкек.

Жаңа бұлмен жамырап сәудегерлер,
Диқаншылар жер жыртып, егін егер.
Шаруаның бір малы екеу болып,
Жаңа төлмен көбейіп дәулет өнер.

Безендіріп жер жүзін тәңрім шебер,
Мейірбандық, дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне әкеңдей үстіңе аспан төнер.

Жаз жіберіп, жан берген қара жерге
Рахметіне алланың көңіл сенер.
Мал семіреді, ақ пенен ас көбейер,
Адамзаттың көңлі өсіп көтерілер.

Қара тастан басқаның бәрі жадрап,
Бір сараңнап басқаның бейлі енер.
Тамашалап қарасаң тәңрі ісіне,
Бойың балқып, еридi іште жігер.

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мазатсып, қуанып, аунап-қунар.
Жыршы құстар әуеде өлең айтып,
Қыйқу салар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсін қара түнде жарқылдамай.
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі қашып, бола алмас бұрынғыдай.

Күн — күйеу, жер — қалыңдық сағынышты,
Құмары екеуінің сондай күшті.
Күн қырындап жүргенде көп қожаңдап,
Күйеу келді — ай, жұлдыз к ... қысты.

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп,
Жан-жануар қуанар тойға еліріп.
Азалы ақ көрпесін сілке тастап,
Жер күлімдер, өзіне шырай беріп.

Күн күйеуін жер көксеп алақыстай,
Біреуіне біреуі қосылыспай,
Көңілі күн лебіне тойғаннан соң,
Жер толықсып, түрленер тоты құстай.

Адам тіктеп көре алмас күннің көзін,
Сүйіп, жылып тұрады жан лебізін.
Қызыл арай сары алтын шатырына
Күннің кешке кіргенін көрді көзім.

Асқа, тойға баратұғын,⁶¹
Жаны асығып, жас жігіт
Қолға кетті жауға бір күн,
Тірі адамның ісі — үміт.

Қозғады жау батыр ерді,
Жауға сойқан салғалы.
Қалыңдығы қала берді,
Жатыр еді алғалы.

Асықсаң да, шырағым,
Саған деген құданың
Жазылған қандай жарлығы,
Есіткен жоқ құлағың.

Қалыңдық құшып, сүюге
Күйеуіне ынтызар.
Келісімен тиюге
Дайындалған ойы бар.

Көйлегін ақтан тіккіштеп,
Күні-түні дем алмай,
Бітіруге жүр күштеп,
Асыққансып, тоқталмай;

Сен асыққан екен деп,
Алла әмірін өзгертпес.
Айтқаның болар ма екен деп,
Мен қорқамын, көз жетпес.

Жара басты кеудені,
Жаудан өлді ар үшін.
Ескермей өзге дүниені,
«Аһ!» деп өтті жар үшін.

Жамандық тұрмас күттіріп,
Ел есітті, қыз білді.
Ақ көйлекті бітіріп,
Кебінім деп киді, өлді...

Қол жетпеген некені
Сүйіп кеткен жан екен.
Көзің неге жетеді,
Қосылмақ онда бар ма екен?

Шыны гашық жар болса,
Неге өлдім деп налымас.
Онда екеуі кез келсе,
Бірін бірі танымас.

> * *

Ата-анаға көз қуаныш⁶² —
Алдына алған еркесі,
Көкірегіне көп жұбаныш,
Гүлденіп ой өлкесі.
Еркелік кетті,
Ер жетті,
Не бітті?

Оқытарсын молдаға оны,
Үйретерсін әрнені.
Медеу етіп ойы соны,
Жаны тыныштық көрмеді.
Жасында күтті,
Дәме етті,
Босқа отті.

Ата көңді жанбаса бір,
Артық өнер шықпаса,
Ел танымай, үй танып құр,
Шаруасын да ұқпаса,
Үміті қайда?
Соны ойла,
Абайла!

Сүйер ұлың болса, сен, сүй,
Сүйінерге жарар ол.
Сүйкімі жоқ құр масыл би,
Сүйретіліп өтер сол.
Табылмас қайла,
Ойбайла
Не пайда?

Зарланарсын, ойланарсын
Не болам деп енді мен.
Құрбылардан қорланарсын,
Тәңрі ісіңе сен де көн.
Қайғысыз бенде
Көрдің бе
Өміңде?

Тәңрі сорлы етсе бенде,
Не бітірер құр жылап.
Жігері жоқ ақылы кенде,
Жанбасыңнан жат сұлап.
Бір жаман мен бе
Дейсін бе
Көңліңде?

× * ×

Тайға міндік,⁶³
Тойға шаптық,
    Жақсы киім киініп.
Үкі тақтық,
Күлкі бақтық,
    Жоқ немеге сүйініп.
    Күйкентай күтті,
    Күс етті,
    Не бітті?

Атамыз бар,
Молдамыз бар,
    Айтқанына көнбедік.
Арт жағында
Біз соған зар
    Боламыз деп білмедік.
    Ұрланып қаштық,
    Жолғастық,
    Шұластық.

Жазу жаздық,
Хат таныдық,
    Болдық азат молдадан.
Шала оқудан

Не жарыдық,
Қалғаннан соң құр надан?
Бағасыз жастық —
Бозбастық,
Адастық.

Бозбалалық —
Қыз қарадық,
Қалжың, әзіл сөйлестік.
Ат жараттық,
Сән тараттық,
Әуейілік күйлестік.
Көңілге келер,
Кім жолар,
Кім көнер?

Қайын бардық,
Қатын алдық,
Енші тиді азғана.
Шаруа атандық,
Енді ойландық,
Қала берді бозбала.
Бұрынғы қайда?
Ойбайла —
Не пайда?

1891

* *

Заман ақыр жастары⁶⁴
Қосылмас ешбір бастары.
Біріне бірі қастыққа
Қойнына тыққан тастары.

Саудасы — ар мен иманы,
Қайрат жоқ бойын тыйғалы.
Еңбекпен етті ауыртпай,
Құо тілменен жыйғалы.

Өнімсіз іске шеп-шебер,
Майданға түспей несі өнер.
Сыйырша, тойса мас болып,
Өреге келіп сүйкенер.

Күлмендеп келер көздері,
Қалжыңбас келер өздері.
Кекектеп секек етем деп,
Шошқа туар сөздері.

Көзінен басқа ойы жоқ⁶⁵
Адамның надан әуресі.
Сонда да көңлі тым-ақ тоқ,
Жайқаң-қайқаң әрнесі.

Білмейсін десе, жел өкпе,
Дейді ол дағы — тәңрі ісі.
Бірінен бірі бөлек пе
Иемнің әділ бендесі?

Жүректің көзі ашылса,
Хақтықтың* түсер сәулесі,
Іштегі кірді қашырса,
Адамның хикмет** кеудесі.

Наданның көңлін басып тұр
Қараңғылық пердесі.
Ақылдан бойы қашық тұр,
Ойында бір-ақ шаруасы.

---

* Шындық, растық

** Керемет, сыр, ақыл

Кітапті молда теріс оқыр,
Дағарадай боп сәлдесі.
Мал құмар көңлі — бек соқыр,
Бүркіттен кем бе жем жесі?

Жүректе айна жоқ болса,
Сөз болмайды өңгесі.
Тыңдағыш қанша көп болса,
Сөз ұғарлық кем кісі.

* * *

Жастықтың оты жалындап⁶⁸
Жас жүректе жанған шақ,
Талаптың аты арындап
Әр қыйынға салған шақ.

Уайым — аз, үміт — көп,
Ет ауырмас бейнетке,
Бүгін-ертең жетем деп
Көңілге алған дәулетке.

Қайратпен кіріп жалынбай,
Ақылмен тауып айласын,
«Мен қалай?»ға салынбай,
Жылы жүзбен жайнасын.

Қайратқа сеніп қақтықпай,
Жазасын тауып жауласар,
Қатынша тілмен шаптықпай,
Майданға шықса жарасар.

Жалыны қайтар дененің,
Үнемі тұрмас осы шақ.
Талайғы кәрі дүниенің
Бір кетігін ұстап бақ.

Құйрығы шаян, беті адам,—
Байқамай сенбе құрбыға!
Жылмаңы сыртта, іші арам
Кез болар қайда сорлыға.

Досыңа достық — қарыз іс,
Дұшпаныңа әділ бол.
Асығыс түбі — өкініш,
Ойланып алмақ — сабыр сол.

Ақ көңілді жақсыдан
Аянбай салыс ортаға.
Ақылы, ары тапшыдан
Қу сөзін алма қолқаға.

Сұм-сұрқыя, қу заман
Гүл көрінер жігітке —
Қызықты өмір жайнаған,
Кеудесі толып үмітке.

Бір нәрсені ұнатса,
Қайта ойланып қарамас.
Мақтатып жұртты шулатса,
Құмары сол қызба бас.

Сенісерге келгенде
Сене берер талғамай.
Жұрты құрғыр сенгішке
Тұра ма қулық жалғамай?

Ары кеткен алдағыш,
Мені-ақ алда, сөкпейін,
Балы тамған жас қамыс
Ормасаңшы көктейін!

Сені жақсы көрмесе,
Сенер ме еді сөзіңе?
«Япырмай!...» деп терлесе,
Ар емес пе өзіңе?

Қызарып, сұрланып,⁶⁷
Лүпілдеп жүрегі.
Өзгеден ұрланып,
Өзді-өзі керегі.

Екі ғашық құмарлы
Бір жолдан қайта алмай,
Жолында ол зарлы,
Сөз жөйдеп айта алмай.

Аяңдап ақырын,
Жүрекпен алысып,
Сыбдырын, тықырын,
Көңілмен танысып.

Дем алыс ісініп,
Саусағы суынып,
Белгісіз қысылып,
Пішіні құбылып.

Бйығы тиісіп,
Тұмандап көздері,
Үндемей сүйісіп,
Мас болып өздері.

Жанында жапырақ,
Үстінде жұлдыз да,
Елбіреп-қалтырап,
Жігіт пен ол қыз да.

Өзге ойдан тыйылып,
Бірімен бірі әуре.
Жүрекке құйылып,
Жан рахат бір сәуле.

Жүрегі елжіреп,
Буындар босанып,
Рахатпен әлсіреп,
Көзіне жас алып.

Жүйрік тіл, терең ой,
Сол күнде қайда едің?
Ғашыққа мойын қой,
Жеңілдің, жеңілдің!...

* * *

Көзімнің қарасы,⁶⁸
Көңлімнің санасы,
Бітпейді ішімде
Ғашықтың жарасы.

Қазақтың данасы,
Жасы үлкен ағасы
Бар демес сендей бір
Адамның баласы.

Жылайын, жырлайын,
Ағызып көз майын.
Айтуға келгенде,
Қалқаға сөз дайын.

Жүректен қозғайын,
Әдептен озбайын.
Өзі де білмей ме,
Көп сөйлеп созбайын?

Тереңдеп қарайсын,
Телміріп тұрмайсын.
Бихабар жүргенсіп,
Бек қатты сынайсың.

Сан кісі мұңайсын,
Сабырмен шыдайсың.
Күйемін, жанамын,
Еш рахым қылмайсың.

Кең маңдай, қолаң шаш
Я бір кез, я құлаш.
Ақ тамақ, қызыл жүз
Қарағым, бетіңді аш!

Қара көз, имек қас,
Қараса жан тоймас.
Аузың бар қызыл гүл,
Ақ тісің кір шалмас.

Қыр мұрын, қыпша бел
Солқылдар соқса жел.
Ақ етің үлбіреп
Өзгеше біткен гүл.

Қарағым, бермен кел,
Бізге де көңлің бөл.
Қалқамның нұсқасын
Көр, көзім, бір кенел.

Қайғың — қыс, жүзің — жаз,
Боламын көрсем мәз.
Күлкіңіз бойды алар,
Бұлбұлдай шықса әуез.

Кісімсіп дүрдараз,
Бұраңдап қылма наз.
Мал түгіл басымды
Жолыңа берсем де аз.

Исің гүл аңқыған,
Нұрың күн шалқыған.
Көргенде бой еріп,
Сүйегім балқыған.

Қаяусыз қалпынан,
Өзі артық даңқынан,
Қызыл тіл шыға алмас
Мақтаудың шартынан.

Сенсін — жан ләззәті,
Сенсін — тән шәрбәті,
Сұлуды сүймектік —
Пайғамбар сүндеті*.

Не десем саған еп?
Ғашығың да қайғы жеп.
Өртенген жүрекке
Бір көрген болар сеп.

Біздердей ғашық көп,
Қайсысы саған дөп?
Жөндеп те айтпадым,
Жүрегім лүпілдеп.

Назына кім шыдар?
Бұраңдап жүр шығар.
Қасқая күлгені
Қылады тым құмар.

Ер емес қымсынар,
Әркім-ақ ұмсынар.
Құдай-ау, бұл көңлім
Күн бар ма бір тынар?

---

* Мұқамбеттің істеген ісі мен айтқан сөзі. Бұл жерде дәстүрлі деген мағынада.

~ * ~

Менсінбеуші ем наданды,⁶⁰
Ақылсыз деп қор тұтып.
Түзетпек едім заманды,
Өзімді тым-ақ зор тұтып.

Таппадым көмек өзіме,
Көп наданмен алысып.
Көнбеді ешкім сөзіме,
Әдетіне қарысып.

Жан шошырлық түрінде
Бәрі бірдей еліріп.
Ұстай алмадым бірін де,
Кекіді кейін шегініп.

Әринемен ел кетті,
Қоқыйланды, мақтанды.
Қуат бітті, күн өтті,
Жарылқа, құдай, жатқанды.

Мен — қажыған арықпын,
Қатын бала қонағы.
Сендерге де қанықпын,
Жұртың анау баяғы.

Жарлы емеспін, зарлымын,
Оны да ойла толғанып.
Жұртым деуге арлымын,
Өзге жұрттан ұялып.

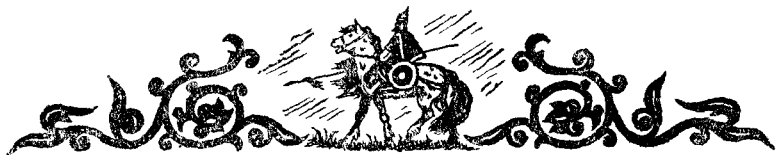
Барымта мен партия —
Бәрі мастық, жұрт құмар.
Сыпыра елірме, сұрқыя,
Көп пияншік* нені ұғар?

Татулықты, тыныштықты
Қоңыр көрер, кем көрер.
Ұрлық пенен қулықты
Қызық көрер, өңі енер.

Мұндай елден бойың тарт,
Мен қажыдым, сен қажы!
Айтып-айтып өтті қарт,
Көнбеді жұрт, не ылажы?

---

* Маскүнем.

1392

* * *

Не іздейсің, көңілім, не іздейсің?⁷⁰
Босқа әуре қырмай шыныңды айт.
Шарқ ұрып, тыныштық бермейсің,
Сырласалық, бермен қайт.

Абұйыр, атақ сол жанда,
Кімді көп жұрт мақтаса.
Ол мақтаудан не пайда,
Көп мақтауын таппаса?

Көп тәңрі атқан мақтай ма,
Ол тәңрі атқан болмаса?
Жоқты-барды шатпай ма,
Көптің өзі оңбаса?

Мақтау — жел сөз жанға қас,
Қошеметшіл шығарған.
Бір мақтаса боқтамас
Ел табылса, құмарлан.

Жұрттың бәрі сөз сатқан,
Сатып алып не керек.
Екі сөзді тәңрі атқан —
Шыр айналған дөңгелек.

Сатып алма, сөз сатса,
Ол асылды аңдамас.
Б. .... байы — ақша,
Ер жақсысын таңдамас.

Мен — мақтанның құлы емес
Шын ақылға зорлық жоқ,
Антұрған көп пұл емес,
Өлім барда қорлық жоқ.

Өмір, дүние дегенің
Ағып жатқан су екен.
Жақсы-жаман көргенің,
Ойлай берсең, у екен.

* * *

Жүрегім, ойбай, соқпа енді!⁷¹
Бола берме тым күлкі.
Көрмейсің бе, тоқта енді,
Кімге сенсең, сол шикі.

«Жетімқозы — тас бауыр,
Түңілер де отығар».
Сорлы жүрек мұнша ауыр
Неге қатты соқтығар?

Сенісерге жан таба алмай,
Сенделеді ит жүрек.
Тірілікте бір қана алмай,
Бұл не деген тентірек?

Жоқ деп едің керегің,
Топ жыйып ең бір бөлек.
Кезек келер демедің,
Ендігі керек қай керек?

* * *

Қайғы шығар ілімнен,⁷²
Ыза шығар білімнен.
Қайғы мен ыза қысқан соң,
Зар шығады тілімнен.
Қайтып қызық көремін
Әуре-сарсаң күнімнен?
Қайрылып қарап байқасам,
Ат шаба алмас мінімнен.

Қайғылы, қартаң біздей шал,
Қарай берсең, қайда жоқ?
Есер, есірік болмасаң,
Тіршіліктен пайда жоқ.

Ақыл бітпес дәулетке,
Дәулет бітпес келбетке.
Болымсыз қулық тойымсыз
Болды балаң жөргекте.
Ішімен жау боп, сыртымен
Кім тояр қылған құрметке?
Кеңшілікте туған жоқ,
Шықсын деген жел бетке.
Тарлықта қанша тайпалса,
Қадірі болмас, әлбетте.

Сыйласа елің ұлықтап,
Араласаң қызықтап,

Қызық пенен тыныштыққа
Қазақ тұрмас тұрықтап.
Қаңқылдап біреу ән салса,
Біріне бірі жуықтап,
Төбінісіп қамалар,
Тоқтатып болмас сырықтап.
Түзу бол деген кісіге
Түзу келмес ырықтап.
Сырдаң тартып қашады,
Ұстайсың қайтіп құрықтап?

Ел жайын біліп қансаңыз,
Айтайын құлақ салсаңыз:
Кейбіреуі дүрсіп жүр,
Жер тәңрісіп кер мағыз.
Кейбіреуі — законшік,
Оңдырмасып берсе арыз.
Кейбірі пірге* қол берген,
Іші залым, сырты абыз.
Кейбірі қажыға барып жүр,
Болмаса да қаж парыз.**
Мұсылмандық ол ойлап,
Өтеген қашан ол қарыз?

Дәулеті жоқ бурыл шаш,
Үйіңе кет, топтан қаш!...
Ағайынның ішінен
Шыға қалса тай-талас,
Партия жыйып, мал сойып,
Бата оқыйсын, жейсін бас.
Басалқа сөз сенде жоқ,
Айтқан сөзің «малың шаш».
Итше індет тілемей
Жат үйіңде өлсең де аш!

Ойлап-ойлап қарасам,
Осындай шал қайда жоқ.
Қозғау салып қоздырғыш,
Кезбе шалдан пайда жоқ.

---

* Әулве.

** Міңдет.

* * *

Жайнаған туың жығылмай,
Жасқанып жаудан тығылмай,
Жасаулы жаудан бұрылмай,
Жау жүрек жомарт құбылмай,
Жақсы өмірің бұзылмай,
Жас қуатың тозылмай,
Жалын жүрек суынбай,
Жан біткеннен түңілмей,
Жағалай жайлау дәулетің
Жасыл шөбі қуармай,
Жарқырап жатқан өзенің
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзің жабылмай,
Жайдақтап қашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай,
Жақсы өліпсің, япырмай!

* * *

Кешегі Оспан⁷⁴ —
Бір бөлек жан,
Үйі — базар, түзі — той.
Ақша, нәрсе
Ала берсе,
Ат та мінсе, көнді ғой.

«Ала бер»ден,
«Келе көр»ден
Бір күн басын бұрды ма?
Келді қаптап,
Алды сап-сап,
Кетті мақтап, тұрды ма?

Жауға мылтық,
Досқа ынтық,
Жан асар ма осыдан?
Қорқпай өтті,
Жанға жетті,
Арман етті досынан.

Ел тамағын,
Жұрт азабын
Жеке гартқан кетті гүл.

Сондай ерді —
«Ала бер»ді
Табар енді біздің ел!

Өлді Оспан,
Кетті шопан,
Енді кім бар бақ қонар?
Ұрла-қарла,
Жұртты шарла,
Ойла, барла — не болар?

Жұрт тынымсыз,
Бәрі ұғымсыз,
Енді оларға сөз де жоқ.
Сыртты абыз бар,
Желқабыз бар,
Алты ауыз бар — өзге жоқ.

* * *

Сұрғылт тұман дым бүркіп,⁷⁵
Барқыт бешпент сулайды.
Жеңіменен көз сүртіп,
Сұрланып жігіт жылайды.
Әйелмісін, жылама,
Тәуекел қыл құдаға!
Өлең айт,
Үйге қайт!

Атаңды анаң азғырып,
Тұрғызбаған бейішке.
Алласы оны жазғырып,
Әкелді бастап кейіске.
Әйелде ешбір опа жоқ,
Бүгін — жалын, ертең — шоқ,
Белді бу,
Бетті жу!

1893

* * *

Ысытқан, суытқан⁷⁶
Бойыңды бір көңіл.
Дүниені ұмытқан
Құмарың тозар, біл.

Әуелгі кезінде
Қайтпаған көңілдің,
Есептеп өзің де,
Түрінен өмірдің;

Бір жақсы күнім деп,
Қызықпен сөйлесіп,
Артынан «ол нем?» деп,
Ұялып кезнесіп.*

Бір ақымақ әңгіме
Сықылды көрінер,
Онысын өңгеге
Айтуға ерінер.

Айтуға білсе, ерінбес,
Надандықпен жеңілмес.
Білген кісі айтса оған,
Надандығы кемімес.

---

* Қысылу, қызару мағнасында.

* * *

Бойы бұлғаң,⁷⁷
Сөзі жылмаң
Кімді көрсем мен сонан,
Бетті бастым,
Қатты састым,
Тұра қаштым жалма-жан.

Өз ойында
Тұл бойында
Бір міні жоқ бендесіп,
Түзде мырзаң,
Үйде сырдаң,
Сөзі қылжаң еркесіп.

Бас құрасып,
Мал сұрасып,
Бермегенмен кетісер.
Адам аулап,
Сыпыра саулап,
Байды жаулап жетісер.

Сөз қыдыртқан,
Жұрт құтыртқан,
Антың, арын саудалап,

Бұтты-шатты,
Үй санатты,
Байдан атты алмалап.

Кедейі — ер,
Кеселі зор,
Малды байдан сорлы жоқ.
Аш көмектің,
Жемдемектің,
Босқа әлектің орны жоқ.

Ел қағынды,
Мал сабылды,
Ұрлық, өгірік гуде-гу.
Байы — баспақ,
Биі саспақ,
Әулекі аспақ сыпыра қу.

Ақы берген,
Айтса көнген
Тыныштық іздеу елде жоқ.
Аққа тартқан,
Жөнге қайтқан,
Ақыл айтқан бенде жоқ.

Әз тұтуға,*
Сыйласуға
Қалмады жан бір татыр.
Сыпыра батыр,
Пәле шақыр,
Болдың ақыр тап-тақыр.

Су жұғар ма,
Сөзді ұғар ма
Сыпыра жылмаң жел буаз?
Айтты — көндім,
Алды — бердім,
Енді өкіндім — өзіме аз.

---

* Қадірлеу, сыйлау «Әз» — араптың газиз деген сөзінен өзгерген 63-

- * *

Жақсылық ұзақ тұрмайды,⁷⁸
Жамандық әркез тозбайды.
Үміттің аты елеріп,
Қос тізгінді созбайды.

Қанша тепкі салсаң да,
Уайымнан озбайды.
Бір қайғыны ойласаң,
Жүз қайғыны қозғайды.
Жер қорығыш желгек шал
Желіп жүріп боздайды.

Құрсаған бұлт ашылмай,
Аспанның жүзі көгермес.
Үрпеген жүрек басылмай,
Талапты көңіл елбемес.

Шырайды қайғы жасырмай,
Күлкінің ерні кезермес.
Шыдасаң есті қашырмай,
Құлдатып, қор қып жібермес.

Кез келсе қайғы қат-қабат,
Қаңғыртпай қоймас адамды.
Қасиетсіз туған — ол да жат,
Күңкілдеп берер сазаңды.

Бәрінен де сол қымбат,
Қайтерсін өңкей наданды.
Сыпыра батыр сұм құрбәт*
Мақтанмен алды мазамды.

---

* Жақын, туысқан, көрші. Бұл жерде жаман ағайын, жамаан көрші мағнасында.

* * *

Ал, сенейін, сенейін,⁷⁹
Айтқаныңа көнейін.
Шалма ораған сопының
Ішін арам демейін.
Ақ көңілді әділ жан
Табылар деп көрейін.
Я сүйсе, я күлсе,
Елжірейін, төнейін.

Жаралы көңіл жазылар,
Дүниеде рахат бар шығар,
Жақсы адам деген құры сөз
Емес шығар, табылар.
Өткен өмір, көрген түс,
Не қылғанда бір болар.

Деп нанып ем «маған нан»,
Не таптым мен нанғаннан?
Жүрегімді қан қылды
Өткен өмір, өлген жан.
Ақыл іздеп, ізерлеп,
Бәрін сынап сандалған.
Бірін таппай солардың,

Енді ішіме ой салған
Тұла бойды улатты,
Бәрі алдағыш сұм жалған
Басыңа тиді байқадың,
Бәрінен басты шайқадың,
Тағы бар ма айтарың?
Нанғыш болсаң енді нан!

* * *

(БАЙРОН ЛЕРМОНТОВТАН)

Көңлім менің қараңғы. Бол, бол, ақын!⁸⁰
Алтынды домбыраңмен келші жақын.
Ішек бойлап он саусақ жорғаласа,
Бейістің үні шығар қоңыр салқын.

Егер сорым түбімен әкетпесе,
Керек қой көңілді үміт тебіrentсе.
Қатып қалған көзімде бір тамшы жас
Төгілмей ме, бой жылып, ол да ерісе?

* * *

(ГЕТЕ-ЛЕРМОНТОВТАН)

Қараңғы түнде тау қалғып,⁸¹
Ұйқыға кетер балбырап.
Даланы жым-жырт, дел-сал қып,
Түн басады салбырап.

Шаң шығармас жол дағы,
Сілкіне алмас жапырақ.
Тыншығарсын сен дағы,
Сабыр қылсаң азырақ.

* * *

(ЛЕРМОНТОВТАН)

Өзіңе сенбе, жас ойшыл,⁸²
Тіл өнері дертпен тең.
Көңілдің жүгін қыял қыл,
Ызаға тұтқын бой мең-зең.

Қасиет тұтып, ойға ұмтыл,
Қан қайнап, қуат егілсін!
Онан көрі енбек қыл,
Улы сусын төгілсін!

Ойлай берсең, ой деген
Не қызыққа келер кез.
Кісі айтпаған, білмеген,
Күй әдемі, тәтті сөз.

Тыңдама оны, ұмыт сен,
Бүркен дағы, бар да жат.
Тамылжытып айтқанмен,
Қыла алмассын сен қымбат.

Кез болсаң қайғы я зарға
Құрсатып тілді ұмтылтып,
Алып шықпа базарға,
Асаудайын бұлқынттып.

Қайғы-дертің мейлі мың,
Саудаға салмақ өзіңе ар.
Жаныңа түскен жараның
Іріңін нетсін надандар.

Біліп оған не керек,
Ішіңнен қайғы жемесең,
Жалтаңдаған жас жүрек
Байғұс-ай десін демесең.

Өз бойыңа болып сақ.
Жан-жағыңа қараңдар!
Күн көріп жұрт күліп-ақ
Сенен басқа жарандар.

Олардың да ешбірін
Қайғы аман қойған жоқ шығар.
Ойлап, байқап көр түрін,
Таттырмап па дүние зар?

Күлкі болмай қой, жаным,
Сен бүйтесін, ол қайтті?
Олар көрген арманын
Кімге шақты, кімге айтты?

* * *

(БУНИННЕН)

Қорқытпа мені дауылдан,⁸³
Дүрілдеп тұрса тау мен сай,
Шатырлап тұрған жауыннан,
Жарқылдап тұрса түскен жай.

Көк торғындай аспан-көк,
Білемін, жайнап ашылар.
Исі аңқыған бәйшешек
Түрленіп жерді жасырар.

Қорқытпайды қар мен мұз,
Өзге нәрсе қорқытты.
Ойсыз, доссыз, бақытсыз,
Жыбырлақпен өмір өтті.

Сондықтан қайғы қат-қабат,
Қарап тұрмын сендерге,
Атасы басқа, өзі жат,
Жалғыз жанша жат жерде.

1894

* * *

Антпенен тарқайды,⁸⁴
Жыйылса кеңеске.
Ор қазып байқайды
Туа жау емеске.

Антгасын алқайды*
Сен тентек демеске.
Кім антын шайқайды,
Амал жоқ жемеске.

Аз адам шаршайды,
Ебіне көнбеске.
Басы ақыр қайқайды,
Амал жоқ өлмеске.

Ел састы, аңқайды,
Би тартты егеске.
Жұрт тағы мал-жайды
Ой қылар бермеске.

---

* Қоштамақ, жарылқамақ.

Өсімге қол жайды,
Тай алып серкешке.
Алмаса ол тайды,
Дап-дайын көрмеске.

Кедей би жантайды
Сауыр мен өркешке.
Саумаққа ол байды,
Кеңесер би кешке.

Қайғы қып болмайды
Өкпелеп білмеске.
Сүйтсе де оңбайды,
Бұрынғы түсті еске.

Пысықтар шалқайды,
Таласып теңдеске.
Бермеске қағып шонтайды
Өзімен жемдеске.

Таласып тарқайды
Ақшадан төрт-беске.
Бірлікті шайқайды,
Араз боп өнбеске.

х у *

Қарашада* өмір тұр,⁸⁵
Тоқтатсаң тоқсан** көнер ме?
Арттағы майда көңіл жүр,
Жалынсаң қайтып келер ме?

Майдағы жұрттың іші — қар,
Бәйшешек қарға өнер ме?
Ішінде кімнің оты бар,
Қар жауса да, сөнер ме?

Талаппен ұшып, талпынып,
Шар тарапты көздемес.
Пайданы қуып алқынып,
Өзгені әсте сөз демес.

Кеудесі — толған қулық ой,
Бәрі де пысық, өзбе емес,
Құмары оның — айт пен той,
Пайда мен мақтан — өзге емес

---

* Октябрь.

** Ноябрь.

Алдадым, ұрдым, қырдым деп,
Шалықтап, шалқып, шатпай ма?
Қапысын аңдып тұрдым деп,
Қулығын бұлдап сатпай ма?

Момыннан жаман қорқақ жоқ,
«Қу», «пысық» деген ат қайда?
«Арсыз болмай атақ жоқ,
Алдамшы болмай бақ қайда?»

Жас өспірім замандас қапа қылды,⁸⁹
Сабыр, ар жоқ, аял жоқ, ілді-жұлды
Тұрлау қылып ешнәрсе басқара алмай,
Сенімі жоқ серменде өңкей жынды

Жамандық, жақсылық пен — оған бір бәс,
Дін ісін, құдай ісін айра алмас.
Арын сатып, ант ұрып іздегені —
Бір семіз ат, аяғы бір табақ ас

Тұрлаусыздың қолынан не келеді?
Ынтасыз қайтып өнер үйренеді?
Еңбегі жоқ, ешпенен мал табам деп,
Сендіре алмай, сене алмай, сенделеді

Онда оны алдайды, мұнда мұны,
Жанын берсе табылмас сөздің шыны
Алты жақсы, жүз жылқы болған басы
Бір семіз ат болады оның құны

* * *

Ғашықтың тілі — тілсіз тіл,⁸⁷
Көзбен көр де, ішпен біл.
Сүйісер жастар қате етпес,
Мейлің илан, мейлің күл.

Ол тілге едік оңдайлы,
Қарыпсыз біліп сондайды,
Біліп-ақ, ұғып қоюшы ек,
Енді ішіме қонбайды.

Әсемпаз болма әрнеге,⁸⁸
Өнерпаз болсаң, арқалан
Сен де — бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар қалан!

Қайрат пен ақыл жол табар
Қашқанға да, қуғанға.
Әділет шапқат кімде бар,
Сол жарасар тұғанға.

Бастапқы екеу соңғысыз,
Біте қалса қазаққа,
Алдың — жалын, артың — мұз,
Барар едің қай жаққа?

Пайданы көрсең бас ұрып,
Мақтанды іздеп, қайғы алма.
Мініңді ұрлап жасырып,
Майданға түспей бәйгі алма.

Өзіңде бармен көзге ұрып
Артылам деме өзгеден.

Күндестігін қоздырып,
Азапқа қалма езбеден.

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаттық қылаған жалықпас
Үиретуден балаға.

(ЛЕРМОНТОВТАН)

Қайтсе жеңіл болады жұрт билемек?³⁹
Жұрты сүйген нәрсені ол да сүймек.
Ішің берік боп, нәпсіге тыю салып,
Паңсымай, жайдақсымай, ірі жүрмек.

Сасқаныңды көрсетпе ешкімге бір,
Сүйтсе де ірісімен кеңесіп жүр.
Кейбірін қауыптандыр мініп тауып,
Кейбірін жылы сөзбен көңілдендір.

Көрінбе ел көзіне әсте қорқақ,
Жанды жан демейтұғын жан шығып бақ.
Анда-санда құтырған жаман емес,
Оныңды жиі қыламай және бол сақ.

Кісімсі қайда жүрсең олжаға тоқ,
Шұқыма халық көзінше қарғаша боқ.
Жұрт — бала, ешнәрсесін тартып алма,
Білдіртпей ептеп алсаң залалы жоқ.

Жат елге жадағайда сөйле шәрғез,
Тар жерде тайпалудан танба әр кез.
Жатты жау деп еліңді үрпитіп ап,
Жауға жабдық деп жыйып, пайда қыл тез

ТҰТҚЫНДАҒЫ БАТЫР⁹⁰

(ЛЕРМОНТОВҒАН)

Қараңғы үй терезесі — тұтқын орны,
Көгерген көктің жүзі ескі формы.
Азат құстар аспанда ойнап ұшса,
Ұялып қарай алмас мендей сорлы.

Тәубә жоқ, дұға да жоқ тентек бойда,
Өлең жоқ айтып жүрген талай тойда.
Қан ағып, қайрат қыраған майдан меней
Ауыр қылыш, дулыға бірақ ойда.

Тас дулыға, тас сауыт киінгенім,
Денемді қысып жатыр бүгін менің.
Оқ пен қылыш бұзбастай киінсем де,
Қайран атым, иең жоқ жалғыз сенің.

Уақыттай өзі жүйрік ат мінеміз,
Сауыттай шынжырлаулы тереземіз.
Тас дулыға болмай ма жатқан үйім,
Шарайнам* шойын есік бұ да бір кез.

Жүйрік уақыт шаршатпай қоймас ақыр.
Денемді сауыт-сайман қысып жатыр.
Бұрын сені біреуге көп жұмсап ем,
Енді өзіме шақырдым, ажал батыр.

* * *

Күлімсіреп аспан тұр,⁹¹
Жерге ойлантып әрнені.
Бір себепсіз қайғы құр
Баса ма екен бендені?

Қапамын мен, қапамын,
Қуаныш жоқ көңлімде.
Қайғырамын жатамын,
Нені іздеймін өмірде?

Қайтты ма көңіл бетімнен,
Яки бір қапыл қалды ма?
Өткен күнге өкінбен,
Әм үміт жоқ алдымда.

Іздегенім тәтті ұйқы,
Дүниені ұмытып.
Өлімнің суық дым сыйқы,
Тұрсын өмір жылытып.

Көз ұйқыда, ой тыншып,
Дем алып жатсын көкрек.
Кім таласса, кім ұрсып,
Көрсем оны — сол керек.

Өзім аулақ бетінен,
Бір орында оңаша,
Дүние деген не деген —
Қыла жатсам тамаша.

Мансап іздер, мал қуар,
Бәрі мақтан іздеген.
Мақтанынан не туар,
Біза қылып өзгеден.

ЕСКІЛІК КИІМІ⁹²

Ойланып ойға кеттім жүз жылғы өткен,
Тон қабаттап, кигенім — шидем шекпен,
Жейде-дамбал ақ саңнан, жарғақ шалбар
Жырым балақ матамен әдіптеткен.

Мықшыйма аяғымда былғары етік,
Киіз байпақ тоңдырмас ызғар өтіп.
Үлкен кісе жанымда жез салдырған,
Шақпағым, дөңдәкуім* жарқ-жүрқ етіп.

Күләпәра басымда, пұшпақ тымақ,
Ішкі бауын өткізген тесік құлақ.
Тобылғыдан кесіп ап, жіппен қадап,
Артын белге қыстырған бар құрысқақ**

Қалмақы қара үзеңгі, биік қасты ер,
Қанжығамда байлаулы жіптен шідер,
Жарғақ көпшік жастығы жезді мыстан,
Бір келісті сайманым топқа мінер.

---

* Кісенің оқшантаймен қатар тұратын былғары қалтасы
** Тобылғы тиек.

Я, құдай, бере көр⁹³
Тілеген тілекті.
Қорқытпай орнықтыр
Шошынған жүректі.

Шын жүрек елжіреп,
Алладан тілеймін.
Шын қалқам осы күн
Болып тұр керекті.

Жүрегім суылдап,
Сүйегім шымырлап,
Алладан тілеймін
Құпия сыбырлап.

Зар етсе бендесі,
Бермей ме алласы
Тән саулық қалқама,
Қабыл боп көз жасы?

Не жазам, япырмау,
Қол шорқақ, тіл мақлау.
Сәләмат оziңді
Кешікпей көрсем-ау.

Бір суып, бір ысып,
Барады іш пысып,
Жүзінді бір көріп,
Сүйгенше бір құшып.

Бір үміт, бір қауып
Көңілге жол тауып
Кірген соң, сөз қыйып,
Әрнеге ой ауып.

Екі аяқ не қылып,
Басқаша ауырып,
Япырмай, докторлар
Жүрмесін жаңылып.

Жаралап ауыз ашты,
Жарасы жарасты.
Жарасыз біреуі
Неліктен ұйқы ашты.

Алмаса докторға,
Нанбаңыз соққырға.
Визитке төлемей,
Шырағым, бос қалма.

Ол жесін, ол жұтсын,
Шырайын жылытсын.
Ақшаны аяма,
Ұйқыны тыншытсын.

Әбсәмәт жиенің
Ол — сенің біреуің.
Достығын достықпен
Өтемек — тілеуім.

Көңілдің қоштығы —
Ол оның достығы.
Барар ем қолымның
Болмады бостығы.

Сарғайды жүзіміз,
Сарылды көзіміз.
Қатайып сауықсаң,
Сағынған өзіңіз.

Хатымды көріңіз,
Көңілді бөліңіз.
Қуатың ерік берсе,
Кешікпей келіңіз.

Туа, өскен жеріңіз,
Туысқан еліңіз
Зар боп тұр көруге,
Ұнатса көңліңіз.

Уайым жеуліміз,
«А, құдай» деуліміз.
Жазылып келсеңіз,
Гүлденер өміріміз.

Алланың рахматын⁹¹
Жар тұтып әрнеге.
Әр рахман* ол атын
Үйреткен жұмлеге.**

Дұғамның қуатын
Жіберме өңгеге.
Әбіштің сыйқатын
Беркітсең кеудеге.

Рәушән сыйпағын
Тез көрсет бендеге.
Осындай шапқатын
Ұмытам мен неге?

Зар хатым — бұл хатым,
Бізді тыныш жүр деме.
Азайып қуатым,
Денем жүр көрмеге.

Бұл жазған сұңғатым,^{100*}
Көңіл ашар бір наме***
Менің сол рахатым
Көзіме сүрмеге.

---

* Рахымды, меірімді

** Бүкіл, барлық

*** Өнер, кәсіп. Бұл жерде жәй, күй мағынасында.

**** Хат, кітап

Тілім, саған айтайын,⁹⁵
Осы сөздің келісін тап.
Қолым, сені қайтейін,
Қаламды тұрдың қатты ұстап.

Жүректің сөзін сөйле, тіл,
Жалғаны жоқ бояма.
Қу көсе — қандай өзімшіл,
Бір сынамай қоя ма?

Махаббатпен қарап бақ,
Тамыр соқса солқылдап.
Мен жазайын сізге хат,
Оқып көрсін ол шындап.

Оқып көріп байқасын,
Мағнасы ішке кіре ме?
Ұрлаған сөз деп айтасын,
Сөз ұрлыққа жүре ме?

Кісі айтпаған сөз бар ма,
Тегіс ұғар қай құлақ?
Сөккенің оны ұнар ма,
Үйренген сөзге мен де ортақ.

Тұла бойым, балқый көр
Әбіш ағам дегенде.
Мейлің, Мағаш, шалқый бер,
Не десең де сөгем бе?

Көрінген соң бір дидар,
Алла оңғарып келгенде,
Сынаушы сонда табылар
Мұнда жатқан елден де.

Төсекке менің жатуым —
Ұйқыға әбден талған соң,
Ұстазым мен татуым
Сен екеуің болған соң.

Жас жүрегім қозғалса,
Бір аллаға тілегім.
Ол қарағым оңалса,
Тыншыр еді жүрегім.

Жүздеріңді сау көрсем,
Екі көзім нұры өніп,
Қосылысып бір жүрсем,
Әрнәрсені үйреніп.

Жерің алыс жете алмай,
Мағаштан да мен сорлы.
Қызметіңді ете алмай
Қалмас едім сол құрлы.

Көзімнің нұрысыз,
Сізсіз жоқ қуаныш.
Өмірдің гүлісіз,
Көңліме жұбаныш.

Зар қылып тілеймін
Рақметін алланың.
Елжіреп жылаймын,
Көңлін аш пенденің.

Сыйқатын қалқама,
Берегөр, я, рахим*.
Тілегім — бұл ғана,
Қайғымды қыл шағын.

Ағатай, сағындым
Есен сау көрмекке.
Сөз таппай аңырдым,
Оқыңыз ермекке.

Осы күн өмірнің
Ешбір жоқ қызығы,
Жаралы көңлімнің
Жазылмай сызығы.

Мақсатым хатымды
Аз уақыт болса ермек.
Сөзім жоқ татымды,
Хошлықпен көріспек.

---

* Күдай деген мағнада

1895

Талай сөз бұдан бұрын көп айтқамын,
Түбін ойлап, уайым жеп айтқамын.
Ақылдылар арланып ұялған соң,
Ойланып түзеле ме деп айтқамын.

Қазақтың өзге жұрттан сөзі ұзын,
Бірінің бірі шапшаң ұқпас сөзіч
Көздің жасы, жүректің қаныменен
Ерітуге болмайды ішкі мұзын.

Жұртым-ай, шалқақтамай сөзге түсін,
Ойланшы, сыртын қойып, сөздің ішін.
Ыржаң амай тыңдасаң нең кетеді,
Шығарған сөз емес қой әңгіме үшін.

Адасып алаңдама жол таба алмай,
Берірек түзу жолға шық қамамай.
Не ғылым жоқ, немесе еңбек те жоқ,
Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай.

Аш қарын жұбанама майлы ас жемені,²⁰
Тоқ тұра алмас дәмдіден дәмді іздемей.
«Бір тойған — шала байлық» деген қазақ,
Ет көрінсе, қайтеді күйсей бермей?

Еңбек жоқ, hareket жоқ қазақ кедей,
Тамақ аңдып қайтеді тентіремей?
Ет пен қымыз сықылды ас жоқ дейді,
Ол немене жоқтықтың әсері емей?

Ет, қымыз тамақ болса әркімге арзан,
Тәтті, дәмді іздер ең онан да арман.
Өз пұлыңмен халің жоқ күнде тояр,
Құлдық ұрып асайсын асы бардан.

Өз үйіңнен тоярға қолың қысқа,
Ас берер ауылды іздеп жүрсін босқа.
Бір жылк пен бір аяқ қымыз берген
Дереу сені жұмсайды бір жұмысқа.

Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,
Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.
Қаруыңның барында қайрат қылмай,
Қаңғып өткен өмірдің бәрі де — жел.

Тәуекелсіз, талапсыз мал табылмас,
Еңбек қылмас еріншек адам болмас.
Есек к ...н жусаң да, мал тауып кел,
Қолға жұқпас, еш адам кеміте алмас.

Қулық, сұмдық, ұрлықпен мал жыйылмас,
Сұм нәпсің үйір болса, тез тыйылмас.
Зиян шекпей қалмассын ондай істен,
Мал кетер, мазаң кетер, ар бұйырмас.

Асаған, ұрттағанға ез жұбанар,
Сенімді дәулет емес сен қуанар.
Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас,
Қардың суы сықылды тез суалар.

Мінер атын, киімін ып-ықшам қып,
Сымбаттанып, сымпыйып тамақ аңдып,
Бұраңдап жылы жүзін асқа сатқан
Аңтұрғанға қосылмай, кетсін қаңғып.

Күлдіргіштеу, күлкішіл, қалжыңға ұста
Кезеген ит тымақ көп біздің тұста.
Өз үйінен жиреніп, қашып жүрген
Антұрғанға қосылма қапылыста.

Балалық өлді, білдің бе?⁹³
Жігіттікке келдің бе?
Жігіттік өтті, көрдің бе?
Кәрілікке көндің бе?
Кім біледі, сен кәпір,
Баяндыдан сөндің бе,
Баянсызға төндің бе?
Әлде, айналып, кім білер,
Боталы түйе секілді
Қорадан шықпай өлдің бе?

Лай суға май бітпес қой өткенге,⁹⁹
Күлеміз қасқыр жалап, дәметкенге.
Сол қасқырша алақтап түк таппадым,
Көңілдің жайлауынан ел кеткен бе?

Берген бе тәңрім саған өзге туыс?
Қыласың жер-жиһанды бір-ақ уыс.
Шарықтап шар тараптан көңіл — сорлы
Таппаған бір тыянақ не еткен қуыс?

Күні-түні ойымда бір-ақ тәңрі,
Өзіне құмар қылған оның әмрі.
Халиққа* махлұқ^{†*} ақылы жете алмайды
Оймен білген нәрсенің бәрі — дәһрі.^{**}

Өзгені ақыл ойға қондырады,
Біле алмай бір тәңріні болдырады.
Талып ұйқтап, көзіңді ашысымен,
Талпынып тағы да ойлап зор қылады.

---

⁹⁹ Жаратушы деген мағынада.

[†] Жанды нәрсе.

^{*} Дінсіз.

Көңілге шек шүбәлі ой алмаймын,
Сонда да оны ойламай қоя алмаймын.
Ақылдың жетпегені арман емес,
Құмарсыз құр мүлгуге тоя алмаймын.

Мекен берген, халық қылған ол лә мөкан*
Түп иесін көксемей бола ма екен?
Және оған қайтпақсың, оны ойламай,
Өзге мақсат ақылға тола ма екен?

Өмір жолы — тар соқпақ, бір иген жақ,
Йіліп, екі басын ұстаған хақ.
Имек жолда тыянақ, тегістік жоқ,
Құлап кетпе, тура шық, көзіңе бақ.

---

* Мекенсіз, орынсыз

* * *

Әлсе өлер табиғат, адам өлмес,¹⁰⁰
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікі»нің айрылғанын
«Әлді» деп ат қойыпты өңкей білмес.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Әлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы,
Әлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Кім жүрер тіршілікке көңіл бермей,
Бақи* қоймас фәнидің** мінін көрмей,
Міні қайда екенін біле алмассын,
Терең ойдың телміріп соңына ермей.

Дүниеге дос ақыйретке бірдей болмас,
Екеуі тап бірдей боп орныға алмас.
Дүниеге ынтық, махшарға*** амалсыздың
Иманын түгел деуге аузым бармас.

---

* Мәңгі, ұзаққа созылатын.

** Жалған, өтпелі (дүние).

*** Діни ұғым бойынша заман ақыр болғаннан кейін адам б
ласының күнәсі тексерілетін орын.

(ЛЕРМОНТОВТАН)

Рахат, мені тастап қоймадың тыныш,¹⁰¹
Ғашық жар, ағайын, дос — бәрі алдағыш,
Жастық құмар, үміттің нұры қайтып,
Күңгірт тартты, бәрінің аяғы реніш.

Ұнатпаймын тағдырды, дүниені,
Жасқантып жалынта алмас ол да мені.
Алладан бәрі бір деп тосып тұрмын,
Алғалы жақсылықты я өлгелі.

Қара жұрт қарап көріп, сөзге нанбас,
Ант егемін жалғанын жан табалмас.
Өзі алданып, өзгеден соққы жеген
Және өзі біреуді алдай алмас.

Соққан дауыл сыяқты өмір өтер,
Қайғырмаймын, білемін, көзім жетер.
Кеудемде осы жүрек тұрған шақта,
Жақсылық жоқ өзіме мен дәметер.

Ол жүректің жалынын басар бірақ,
Өлсе көрде бастырған су топырақ.
Өзі сүйіп, өзгеден сүю іздеп
Таппаған сорлы адамнан сөнер шырақ.

* * *

Арғы атасы қажы еді,¹⁰²
Бейістен татқан шәрбәтті.
Жарықтықтың өнері
Айтуға тілді тербетті.
Адалдық, ақыл жасынан
Қозғалты, тыныштық бермепті,
Мал түгіл жанға мырза еді,
Әр қыйынға сермепті.
Мұңды, шерлі, жоқ-жітік
Аңсап алдын керлепті.
Бәрінің көңлін тындырып,
Біреуін ала көрмепті.
Әділ, мырза, ер болып,
Әлемге жайған өрнекті.
Тәубесін еске түсіріп,
Тентекті тыйып, жерлепті.
Қазақтың ұлы қамалап,
Іздеген жүзін көрмекті.
Ақылынан ап қайтқан
Өлгенше бслар ермекті.
Ол сыпатты қазақтан
Дүниеге ешкім келмепті.
Өлмейтін атақ қалдырып,
Дүниеге көңлін бөлмепті.

Жарлығына алланың
Ерте ойлаған көнбекті.
Олар да тірі қалған жоқ,
Тірлік арты өлмекті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабырлық қылсақ керекті.

* * *

Кешегі өткен ер Әбіш¹⁰³
Елден бір асқан еректі.
Жүрегі — жылы, бойы — құрыш,
Туысы жаннан бөлекті.
Өнері оның жұрт асқан,
Ғылымға көңлі зеректі.
Аямаған ғаріптен
Қолдан келген көмекті.
Кісіге сідет* жүктетпей,
Еңбекпен тапқан қоректі.
Біреудің қылған қарызын
Айтқызбай артық төлепті.
Боямасыз ақ көңіл,
Кірлетпей кетті жүректі.
Ойламаған өлімнен
Жасқанамын демекті.
Тағдырға тәбділ** бола ма,
Сабырлық қылсақ керекті.

---

* Міндет.

** Өзгеру (өзгерту), ауысу (ауыстыру).

* * *

Тұл бойың ұят-ар едің,¹⁰⁴
Ескеріп істеп, ойлаған.
Тәуеккелге нар едің,
Талаппен терең бойлаған.
Ерлікке де бар едің,
Үйренуге тоймаған.
Жасқа жас, ойға кәрі едің,
Атаңның атын жоймаған.
Замана, неткен тар едің,
Сол қалқамды қоймаған?

* * *

Жыйырма жеті жасында¹⁰⁰
Абдырахман көз жұмды.
Сәулең болса басыңда,
Кімді көрдің бұл сынды?

Дүниелікке көңлі тоқ,
Ағайынға бауырмал.
Тәкәппір, жалған онда жоқ,
Айнымас жүрек, күлкің — бал.

Ғылым оқып білгенше,
Тыным, тыныштық таппаған.
Дүниені кезіп көргенше,
Рахат іздеп жатпаған.

Ұзақ өмір не берер,
Көрген, білген болмаса?
Жатқан надан не білер,
Көңілге сәуле толмаса?

Петербурда-ақ кідірмей,
Біліпті дерттің барлығын.
Тәуекел қып білдірмей,
Күтіпті тәңірі жарлығын.

Қалжыңы, шыны аралас,
Өмірім аз деп білдіріп.
Бөтен көзде көрсе жас,
Ойнаймын деп күлдіріп.

Аз өмірін ұзайтқан,
Ғылымға бойы толған соң.
Көрген жерін молайтқан,
Оқып, біліп болған соң.

Қырым, Кавказ, Түркстан,
Ресей, Сібір қалмады.
Хабарланып әр тұстан,
Көрмей дамыл алмады.

Құйрықты жұлдыз секілді
Туды да, көп тұрмады.
Көрген, білген өкінді,
Мін тағар жан болмады.

Тәуекел зор, ақыл мол,
Қорқпай тосқан тағдырын.
Қыйынсынбай өлімді ол,
Білдірмеген еш сырын.

Ата-ананың қызметін,
Алған жардың қарызын,
Өтемей кеткен бейнетін,
Қағазға жазған арызын.

Көргені мен білгені
Жүзге келген шалдан көп.
Бізге уайым жегені —
Арманда боп қалды деп.

Жаңа жылдың басшысы ол —
Мен ескінің арты едім.

Арман деген ащы сол,
Сүйекке тиді, қарт едім.

Қайғы болды күйгендей,
Ол қуатым еді рас.
Көзге қамшы тигендей
Шыр айналды артқы жас.

Талаптың мініп тұлпарын,¹⁰⁶
Тас қыяға өрледің.
Бір ғылым еді іңкәрің,
Әр қыйынға сермедің.

Көзіңді салдың тұрғыға,
Бейнетін қыйын көрмедің.
Бірге оқыған құрбыға
Бас бәйгені бермедің.

Бала болдың, жас болдың —
Жалғандыққа ермедің.
Төре болдың, бас болдың —
Көкрегіңді көрмедің.

Ел ішіне сау келсең,
Тағлим* айтпас ер ме едің?
Жол көрсетіп сонда өлсең,
Арманым бар дер ме едім?

Іздеп табар жалғаннан
Бала берген бенде едім.
Бенде өлмейді арманнан,
Мінеки, мен де өлмедім.

---

* Үйрену, үлгі алу

* * *

Бермеген құлға, қайтесін,¹⁰⁷
Жұлынарлық ерікті.
Ажал тура келген соң,
Шыдатпайды берікті.
Ғаріптікке көз жетті,
Алғаннан соң серікті.
Өмірін берген құдайым
Ажалын да беріпті.
Сақта дейміз, қайтеміз,
Ілінген жалғыз тіректі.
Тағдырына тәбдил жоқ,
Тәубе қылсақ көректі.
Көркиден, пілдей қуатты,
Тағы арыстан жүректі,
Аплатон, Сократ ақылды,
Қаһарман, Ғали білекті.
Өз заңымша ұқсаттым
Берген құдай тілекті.
Оспанды алған бұл өлім,
Тәубе қылсақ керекті.
Мұсылманға қоймаған
Орынсыз жанжал шатақты,
Ерегіскен жауларын
Кісен салып матапты.

Зекет жыйып, егін сап,
Тойдырған ғаріп, жатақты.
Ескендір, Темір, Шыңғыстай
Мұсылманда атақты.
Мұқым қазақ баласы
Тегіс ақыл сұрапты.
Тобықтыны ел қылып,
Басын жыйып құрапты.
Мекеде уақып* үй салып,
Пәтер қып, жаққан шырақты.
Бір құдайдың жолына
Малды аямай бұлапты.
Ажал уақты жеткен соң,
Соның да гүлі құрапты.
Қажыны** алған бұл өлім,
Сабыр қылсақ керекті.

---

* Мешіт, медресе пайдасына берілетін мал, дүние т. б. Бұл жерде «өз ақшасына» деген мағынасында.

** Қажы деп өз әкесі Құнанбайды айтады.

* * *

Жылағанды тоқтатып,¹⁰⁸
Ынсап қылсақ жарайды.
Қоймасаң, қайғы ауыр боп,
Тұл бойыңа тарайды.
Қызыл гүлің суалып,
Ақ көңлің анық қарайды.
Һәммә жанды аулымен
Патша құдай сынайды.
Бір сен емес, жылатқан
Сыңарын алып талайды.
Бәрімізді аясаң,
Тоқтау қылсаң ұнайды.
Ұмытқаның жарамас
Жаратқушы құдайды.
Халық билеген патшалар,
Уақыты жетсе, құлайды.
Дәл уақыты жеткенде,
Талайдың гүлі қурайды.
Рәсулді* алған бұл өлім
Кімнен жөнді сұрайды?
Қандай адам бұлқынып,
Бұған көнбей тулайды?

---

* Пайғамбар.

Мен білемін, қайтейін,
Мұндай асыл тумайды.
Қанша жылап налысаң,
Сонда да ерікке қоймайды.
Алғысы келсе, дүниенің
Айтқанына болмайды.
Ойласаңшы, Мағышым,
Кімнің гүлі солмайды?
Артын тіле құдайдан,
Бір қалыпты тұрмайды.
Үсті-үстіне бассалса,
Сонда бенде оңбайды.
Жылама, Мағыш, жылама,
Алладан өлім тілеме!
Қолдан ұшқан ақ сұңқар
Қайтып келіп қонбайды.
Бір шешеден туғанда,
Бәрінен кетті тәуірім.
Көтермеске амал жоқ,
Көрдім дүние ауырын.
Аясаңшы, апырмау,
Әке, шеше, бауырын!
Бойды жеңіп, тоқтау қып,
Сұрасаңшы ақырын!
Тоқтамады, тұрмады,
Кетті ортадан асылым.
Тәкәббар, зор көкректі
Көтере алмай басылдым.
Тыянағым, тұрлауым,
Енді кімге асылдым?
Ойламадым туғанды,
Бір өзіңе бас ұрдым.
Жалғыз сенен айрылып,
Артыңа қарап аһ ұрдым.
Ойламадым еш жанды,
Өзіңе ердім оңаша.
Рахаттанып, мақтанып,
Қылушы едім тамаша.
Шыны сорлы — мен дағы,
Мағыш байқап қараса.

* * *

Айналайын, құдай-ау,¹⁰⁹
Қапалық салдың жасымнан.
Шешенің зарын тарттырдың,
Бес жасымда басымнан.
Сөйлемей бенде шыдамас
Қайғы отына ашынған.
Жарымды көрмей неше жыл,
Қапалықты асырған.
Жарымды алып қор қылдың,
Жас өмірде тасынған.
Айрып, от қып өртедің,
Әбіш сынды асылдан.
Әбішті алып күл қылдың,
Қызылды гүлді жасылдан.
Тым болмаса қызмет қып,
Өткізбедім қасымнан.

Жыйырма екі жасымда
Мен айрылдым жарымнан.
Жарық сәуле көрмедім
Шыққалы ана қарнынан.
Күйік күшті түскен соң,
Кетеді екен сабырдан.
Қызықты күнім қалмады,

Жылаған айтып зарымнан.
Көре алмай зар боп айрылдым
Құдай қосқан жарымнан.
Өзгеше болып жаралған,
Таныған жан қалпынан.
Тілеуді кесіп құдайым,
Зарлатып қойды артынан.

Құдай салды жүрекке
Жалғанда бітпес жараны.
Көре алмай қор боп қалған соң
Кете ме штен арманы?
Сәулемді құдай алған соң,
Сарнамасқа шара не?
Кез келтірді, құдайым,
Құтылмас маған дараны.
Қалқамды алып, құдайым,
Басыма салдың қараны,
Өзі түгіл көрмедім,
Ізі жоқ басқан табаны.
Күйдіріп, құдай алмады,
Бенденің құрыр амалы.

Қылығыңа жете алмап,
Қаншалық тілмен айтқанмен
Басыңа құдай беріпті
Өлшеусіз қылып ақылын.

Сабыр мен талап беріпті,
Ақылың, рахымың қыйынды
Өткен күнгі қызығым
Ұйқтап көрген түстен кем.
Қараңғы түнде қапалық
Жүректі басты, шықпас күн.
Қолдан келген қайратым —
Барымды айтып шыққан үн.
Көңлімнің күні өшкен соң,
Қайғылы қара болар түн.

Жыламай бенде шыдамас,
Қарағымды алған соң.

Сағынып көрген қызықты
Көре алмай зарлап қалған соң.
Ашпадың, алла, қабақты,
Қылмадың қабыл тілекті,
Өле алмай шыдап отырмын
Зор құдайым салған соң.

Шықтым ба деп ем, құдай-ау,
Қызықты күннің шетіне.
Өшірмек алла болған соң,
Бенденің қоймас еркіне.
Өлмектен басқа дауа жоқ,
Алланың салған дертіне.
Құтылмас құл жол таппас
Иенің салған өртіне.

Жалтыр құздан құладым,
Қолымнан кетіп сүйеніш.
Көңлімнің күні өшкен соң,
Жалғанда болмас жұбаныш.
Өмірді қылдың, құдайым,
Қызығы жоқ күйініш.
Үмітсіз өмір бітірді,
Жүрекке мұз боп ерімес.

Өзгеше болып жаралған,
Айрылдым қалқам жарымнан.
Сол қалқамды қоймаған
Замана неткен тар еді?
Жасымнан өтті демегің,
Күн шыққандай қараңғы.
Кешегі түннің жарығы,
Сабыр қылып шыдарға.

Қайғы оты асты күшімнен,
Қызықты күнім қалмады
Әбішті көрген түсімнен.
Сағыныш зарын білдірмей,
Жүруші едім ішімнен.
Қылығың, қалқам, кетер ме
Жалғанда менің ойымнан?

Сағынсам да алыстан,
Жүруші ем күнше жылынып.
Қызықтың заңғар басынан
Қорлыққа кеттім жығылып.
Құдай қосқан қосақтан
Жалғаңда қалдым жыобылып.
Қайғыңда қалдым қамалып,
Қызығым кетті сырылып.

Көре алмай қалдым қалқамның
Дәл екі жыл қызығын.
Жүректегі жазылмай,
Тағдырдың салдың сызығын.
Өмірдің, алла, беріпсің,
Күнде өртерлік шыжығын.
Баяны жоқ, байлаусыз,
Тілекте жоқ бұзығын.

Сағынсам да, үміт бар
Болушы еді қуаныш.
Қалқамнан қалдым қарс ұрып
Қайткенде болар жұбаныш?
Алла берген арманға
Аһ ұрсам болмас алданыш.
Сабыр тағат қылуға,
Қоймады күйік бойыма ес
Әбіш сынды жарымнан,
Айрылған соң барымнан,
Жалғанда болмас жұбаныш!

* * *

Кешегі Оспан ағасы¹¹⁰
Кісінің малын жемепті.
Мал сұраған кісіге
Жоқ, қайтемін демепті.
Қуаты артық, ойы кең,
Жұрттың бәрін шенепті.
Досына дәл — жаз, жауға — аяз,
Алысқанды денімі
Адалдық үшін алысып,
Жегішке ақы төлетті.
Бас шайқаймын дегеннің
Басына салды әлекті.
Қадыры қалың, малы көп,
Қылмаған кімге себепті?
Алақолсыз мырза еді,
Кем-кетікті елепті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабырлық қылсақ керекті.

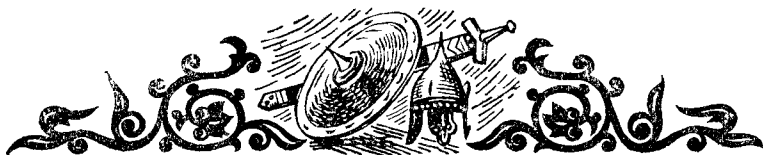

Поэмалар

ЕСКЕНДІР¹¹¹

Осы жұрт Ескендірді біле ме екен³
Македония шаһары оған мекен.
Филипп патша баласы, ер көңілді,
Мақтан сүйгіш, қызғаншақ адам екен

Филипп өлді, Ескендір патша болды,
Жасы әрең жыйырма бірге толды.
Өз жұрты аз көрініп, көршілерге
Көз алартып, қарады оңды-солды

Сұмдықпен әскер жыйып қаруланды,
Жақын жерге жау болып тура аттанды
Көп елді күтінбеген қырды, жойды,
Ханды өлтіріп, қаласын тартып алды

Жазасыз жақын елдің бәрін шапты,
Дарияның суындай қандар ақты.
Шапқан елдің бәрін де бодан қылып,
Өкімдікпен қолына тартып апты.

Ескендір елде алмаған хан қоймады,
Алған сайын көңілі бір тоймады.
Араны барған сайын қатты ашылып,
Жердің жүзін алуға ой ойлады.

Қанішер қаһарлы хан ашуы көп,
Атағынан қорқады жұрт қайғы жеп.
Сол күнде қошеметші айтады екен:
Ханның ханы, патшаның патшасы деп.

Атағы талай жерге оның жетті,
Жердің жүзін алуға талап етті.
Есепсіз әскер ертіп жарақтанып,
Есіткен елдеріне жүріп кетті.

Алдынан шыға алмады ешкім мұның,
Бәрін де алды, қорқытты жолдағының.
Жан шықпады алдынан, тоқтауы жоқ,
Жердің жүзін жеке билеп алмақшының.

Жүре-жүре бір елсіз шөлге түсті,
Алып жүрген суының бәрін ішті.
Адам, хайуан бәрі де бірдей шөлдеп,
Басына құдай салды қыйын істі.

Сандалды сар далада су таба алмай,
Шөлдеген жұрт қайтеді бос қамалмай?
Қызметкердің бәрін де өлтірмекші
Болыпты шөлдегенге шыдай алмай.

Мысалы астындағы ат ол дағы ұшты,
Ескендір де атының жалын күшты.
Жалтырап сәулә берген бір нәрсеге
Патшаның ат үстінде көзі түсті.

Барса, бір сылдыр қаққан мөлдір бұлақ,
Таспадай бейне арықтан шыққан құлап.
Түсе сала Ескендір басты қойды,
Ішсе, суы өзгеше, тәтті тым-ақ.

Кепкен балық келтіртті сонда тұрып,
Сол суға балықты алды бір жудырып.
Исі, дәмі өзгеше болып кетті,
Таң қалды, мұның бәрін суға жорып.

Ескендір қолына айтты: «Бұл неткен су?
Бәрің де ішіп, бұл суға бетіңді жу!
Бір бай елден осы су шыққан шығар,
Өрлеп барып, үстіне тігелік ту.

Бұл салқын, тәтті суға қаныңыздар,
Шақ келер маған жан жоқ наныңыздар.
Менен қалмай, бұл суды шапшаң өрлеп,
Талқан қылып шаһарын алыңыздар!»

Жарлық шашты, қол жүрді суды өрлей,
Шаһзада барлығына дамыл бермей.
Көкпеңбек темір киген өңкей батыр
Тарттырып жөнеледі сырнай-көрней.

Сол әскер суды өрлеп талай жүрді,
Судың басы бір құзар шатқа кірді.
Шаттың аузын бекіткен алтын қорған,
Қақпасы бекітулі, көзі көрді.

Қақпаны ашайын деп хан ұмтылды,
Тұтқасын олай-бұлай қатты жұлды.
Аша алмады қақпаны, үміт үзді,
Ақылдасып, тәуір-ақ амал қылды.

Ескендір тоқтау көрмей өскен жан ғой,
Келмей ме тоқтаусыздың бәрі даңғой?
Дел-сал болып бәрі де қайта шықты,
Алысып әл келмесін байқаған ғой.

Долдықпен хан Ескендір ашуланды,
Ашуланып қақпаға жетіп барды.
Қақпаны дүбірлетіп қағып-қағып
— Қақпаңды аш! — деп, барынша айғай салды.

Қақпаның ар жағынан біреу келді,
Күзетшісі сол екен, дыбыс берді.
— Қақпаны саған ашар рұқсат жоқ,
Бұл — құдайға бастайтын қақпа,— деді.

— Білмесең, мен Ескендір патша деген,
Жер жүзінің соғыста бәрін жеңген.
Қақпаңды аш, хабарыңды айт, білдір маған
Қоолығым өзім туып көз көрмеген.

— Мықтымын деп мақтанба, ақыл білсең,
Мықты болсаң, өзіңнің нәпсіңді жең!
Іші тар көре алмастың біреуі сен,
Ондай кісі бұл жерге келмейді тең.

— Талпынған талаппенен мен де — бір ер,
Көп жүрдім, кездей келді көрмеген жер.
Ең болмаса, халқыма көрсетейін,
Сый қылып, белгі болар бір нәрсе бер?

Қақпадан лақтырды бір орамал,
Сыйым — осы, патша, мынаны ал!
Ішінде бір нәрсе бар ақыл берер,
Анар дағы, ойланып, көзіңді сал!

Орамалды қуанып қолына алды,
Сый алдым деп халқына қайта барды
Қараса ішіндегі бір қу сүйек,
Бұл не еткен мазағы деп аң-таң қалды.

Ашуланып сыйына болды кекті,
Ең болмаса білмеді сый бермекті.
«Осы менің теңім бе?» деп ақырып,
Лақтырып жібереді сол сүйекті.

Жолдасы — Аристотель ақылы мол,
Лақтырған сүйекті алады сол.
Ханға айтты: «қасиет бар бұл сүйекте
Көзіңе көрсетейін, хабардар бол».

Сол күнде Аристотель — жеке дара,
Ақыл сөзін тыңдамай бар ма шара:
— Таразыны әкел де сүйекті сал,
Бір жағына алтын сап өлшеп қара!

Бұл сөзге Ескендір де қарай қалды,
Таразыны құрдырып, ортаға алды.
Қанша алтынды күміс пен салса дағы,
Бір кішкентай сүйекті аудармады.

Мұны көріп, Ескендір аң-таң қалды,
Бар қаруын алтынға қоса салды.
Енді қайтер екен деп қарап еді,
Бұрынғыдан қу сүйек ауырланды.

Аристотель хакімге патша келді:
— Мына сүйек қазнаның бәрін жеңді.
Бұл сүйекті басарлық нәрсе бар ма?
Ақылыңмен ойланып тапшы! — деді.

Хакім жерден топырақ алып барды,
Бір уыстап сүйекке шаша салды.
Ана басы сылқ етіп жерге түсіп,
Сүйек басы жоғары шығып қалды.

Ескендір мұны көріп аз тұрады,
Хакімді аулақ жерге шақырады.
«Таң қаларлық іс болды мұның өзі,
Мәнісін айтып берші» деп сұрады.

— Бұл — адам көз сүйегі, — деді ханға, —
Тоя ма адам көзі мың мен санға?
Жеміт көз жер жүзіне тоймаса да,
Өлсе тояр көзіне құм құйылғанда.

Кәпір көздің дүниеде араны үлкен,
Алған сайын дүниеге тоя ма екен?
Қанша тірі жүрсе де, өлген күні
Өзге көзбен бірдей-ақ болады екен.

Ашуланба, ей, патшам, айтайын дат:
Алтын қақпа бермеді сізге рұқсат.
Сый сұрадың, бергені — бір қу сүйек,
Мұны көріп, алыңыз сіз де ғибрат!

Ойлап-ойлап патшаның мойны түсті,
Құдайым көрсетті деп бұл бір істі.
Бекерлік екен менің бұл ісім деп,
Қолын алып жұртына қайта көшті.

Аз-ақ сөз айттым, бітті бұл әңгіме,
Мұны бір өзге сөздің бірі деме.
Қарның тойса, қайғырма мақтан үшін,
Тоймас көзің толар деп қайғы жеме.

Қу өмір жолдас болмас, әлі-ақ өтер,
Өз күлкіңе өзің қарық болма бекер!
Ұятың мен арыңды малға сатып,
Ұятсызда иман жоқ, түпке жетер.

Мақтанасың біреуге мақтасын деп,
Шаужайымнан еш адам қақпасын деп.
Сен кеткен соң артыңнан күлп қалар,
Антұрғаннан құдайым сақтасын деп.

Ақылсыз өзін мақтап былжырайды,
Бойыңа өлшеп сөйлесең, нең құрайды?
Жақсы болсаң, жарықты кім көрмейді,
Өз бағанды өзіңнен кім сұрайды?

МАСҒҮТ¹¹²

Я, алла, құрметіңе достың Махмұт,*
Тілге жар бер, берілісін тура мақсұт.
Арун-Рашид халифа заманында
Бағдатта бір жігіт бар аты Масғұт.

Шаһардан бір күн Масғұт шықты тысқа,
Барды ма кезі келіп бір жұмысқа?
Бір ұры бассап тонап жатқан жерде
Кез болды бір бишара шал байғұсқа.

Шал байғұс айғайлады аттан салып,
Айырып алған жан жоқ оны барып.
Кім де болса бір ерлік қылайын деп,
Масғұт ұшты ұрыға ондайланып.

Масғұтты ұры шапты қылышпенен,
Тәуір-ақ жан сақтапты жұмыспенен.
Есен-аман шал дағы құтылыпты,
Масғұттан жау қашқан соң ұрыспенен.

Масғұтқа келді әлгі шал көзін тіктеп,
Көрсен, бастан ағып тұр қан дірдектеп.
Мұның қарызын мен де өтеп кетейінші,
Жігіт қой ер көкірек, жау жүрек деп:

* Мұхамбеттің лақап аты.

— «Әй, жігіт, не қылсаң да, ер екенсін,
Көргейсің ерлігіңнің берекесін.
Себеп боп мені ажалдан сен айырдың,
Маған қылған қарызыңды алла өтесін!

Бай емен, батыр емен, хан да емеспін,
Атақты артық туған жан емеспін.
Себеп болып айырдың мені ажалдан,
Жақсылықты білмейтін шал емеспін.

Мен — бір шал дүниеде жиһан кезген,
Ертең түсте кетемін шаһаріңізден.
Ертерек пәлен жерде тосып тұрып,
Алып қал бір базарлық жаным бірден.

Пұл үшін қызықпассың, сен де — бір ер,
Сені маған кез қылған пәруардігар.
Бір құданың хақы үшін мен тілеймін,
Қабыл көр, сертім осы, қолыңды бер!»

— «Ұрыға жібермедім мен намысты,
• Кім бұлдар мұндай-мұндай қылған істі».
Алла хақы деген сен амал да жоқ,
Барайын деп уәде етіп қол қағысты.

Ол жерге ерте тұрып жігіт барды,
Шал да душар алдынаң бола қалды.
Қолынан ұстап алып, ергіп барып,
Далада бір бұзылған тамға апарды.

Барса тамда бір гүл тұр солқылдаған,
Басында үш жеміс бар былқылдаған:
Бірі — ақ, бірі — қызыл, бірі — сары.
— «Таңдап ал мен берейін бірін саған.

Ағын жесең, ақылың жанпан асар,
Сары жесең, дәулетің судай тасар,
Егерде қызыл жеміс алып жесең,
Ұрғашыда жан болмас сенен қашар».

Ол жігіт шал сөзіне құлақ салды,
Көзін төмен жіберіп, аз ойланды.
Ақ пен сары екеуін алмаймын деп,
Қызыл жеміс жеймін деп қолқа салды.

— «Мен беремін, танбаймын айта тұра,
Өкінбесең түбінде жүре-жүре.
Ақ пен сары екеуін алмағаның
Мәнісін айтсаң екен, жаным, сірә».

«Мен болсам егер, ағын жемек дедім,
Ақылды болдым елден бөлек дедім.
Мен ақылды билемен не қылсам да,
Ақыл мені билесе керек дедім.

Ақылды жан табылмас маған сырлас,
Көріне тентек көп надан мойын бұрмас.
Әділетсіз, ақылсыз, арыздарды
Көре тұра көңілде тыныштық тұрмас.

Адам дертті болмай ма құса тартып,
Тұщы ұйқы ұйықтай алмай түнде жатып.
Ептеп бағып, есерге ем таба алмай,
Тәтті тамақ жей алман дәмін татып.

Сарыны жеп, мен болсам байдың өзі,
Аузында тамам жанның болдым сөзі.
Пәленшеден бір нәрсе алсақ-ау деп,
Тігілер жан біткеннің маған көзі.

Жұрт күндер жұрттан артық байлық үшін,
Бұлдайды біреу күшін, біреу түсін.
Не қылса да надандар алмақты ойлар,
Мал антұрған күйдіріп елдің ішін.

Еңбексіз мал дәм етпек — қайыршылық,
Ақылды ерге ар болар ондай қылық.
Оны ойларлық бұл күнде адам бар ма?
Пайда ойламай қылады кім татулық?

Берсең қалар оларда несі ардың?
Бермесең сен дағы ит бірге болдың.
Не өзің ит, немесе бар елің ит,
Дауасыз бір пәлеге міне қалдың.

Қызылды жесем, мені әйел сүйер,
Драмдыққа жүрмесем, не жан күйер?
Ұрғашы да көп жан ғой, досым болса,
Деп едім бір пайдасы маған тиер.

Еркектің еркек адам болса қасы,
Қатын, шеше, қызы жоқ кімнің басы?
Хан қаһар, қара халық қастық қылса,
Сонда ұрғашы болмай ма арашашы?

Тегінде адам басы сау бола ма?
Бойында тексерілмес дау бола ма?
Ері ашу етсе, әйелі басу айтып
Отырса, бұрынғыдай жау бола ма?

Соны ойлап қызыл жеміс мен таңдадым,
Берсеңіз жемек болып бел байладым.
Топа-торсақ бұл сөзді айтқаным жоқ,
Басында-ақ ойлап тегін абайладым».

Бұл сөзге салып тұрды шал құлағын.
— «Ендеше тауып айттың, же, шырағым.
Ақыл, дәулет әуелден өзіңде екен,
Өміріңше артылсын, жаным бағың!»

Бұл шал бөтен шал емес, қыдыр* еді,
Ебін тауып даруға кезі келді.
Сөзіне, ақылына, қылығына
Разы болғаннан соң, бата берді.

Сол Масғұт қыдыр шалдан бата алыпты,
Соңында Шәмсі-жиһан атаныпты.
Мағнасы: «бұл дүниенің күні» деген,
Жетіліп бізге ғибрат сөз қалыпты.

---

* Діни ұғым бойынша керемет несі, мәңгі өлмейтін жан.

Сол заманда-ақ надандар шырыш бұзған,
Жалғанның дәмін бұзып қауіп қылғызған
Ақыл мен мал екеуін асырай алмай,
Арашашы іздепті қатын, қыздан.

Ендігіге не сұрау бұл заманда?
Ақыл-ой, ар-намыс жоқ еш адамда.
Өлген мола, туған жер жібермейді,
Әтпесе тұрмас едім осы маңда.

Сол Масғұт халифаға уәзір бопты,
Тарқатыпты алдынан көп пен топты.
Бағанағы қыдыр шал бір уақытта
Түсінде аян беріп жолығыпты.

«Ей, балам, пәлен күні жауын жауар,
Сол жауынның суында кесапат бар:
Жеті күн жынды болар суын ішкен,
Жеті күн өткеннен соң және оңалар.

Ол судан таман суға су құйылар,
Сел болып, судың бәрі кесел болар.
Ертерек таза судан су жыйып ал,
Бұл — хабарым, сақтансаң, жаным, жарар».

Бұл сөзбен халифаға Масғұт барды,
Хабарын естіген соң хан да аңғарды.
Айтқан кезі жақындап келген шақта
Ертерек таза судан құйып алды.

Болған соң уәделі күн, жауын жауды,
Судан ішкен жынды боп, ақылы ауды.
Күні-түні шуласып, таласады,
Ұмытты тамақ жеумен және ұйқтауды.

Бұлар шулап бір күні келді ордаға,
Хан мен уәзір қарайды тамашаға.
Бәрі де есі шығып, жынды болған,
Бос шулап жүр кіші іні, үлкен аға.

Ол халқының алдына жақын барды,
Сөз айтып әрбір түрлі, ақыл салды.
Бір кеселге, байғұстар, жолығыпсын,
«Үйіңе бар, ұйқтаңдар!» — деп шығарды.

Олар шықты есіктен ханға өкпелеп,
Көшеде шулап және жылаған көп:
«Хан мен уәзір ақылдан айрылыпты,
Өлтірейік екеуін, жынды екен» — деп.

Өлтіргелі ордаға қайта жүрді,
Бұлардың сөзін естіп хан да көрді,
Бұрынғыдан мұнысы қыйын болды,
— «Ойбай, уәзір, ақыл тап, қайттік?» — деді.

— «Құтылар хал болмады мына дудан,
Біз де ішпесек болмайды жынды судан.
Өлтірер өңкей жынды бізді келіп,
Жынды деп есі дұрыс бізді қуған».

Екеуі жынды судан ішіп салды,
Құтырып көп алдына жетіп барды.
Өңкей жынды байқамай айтыппыз деп,
Құлдық ұрып, бұларға көп жалбарды.

Сонымен бет-бетімен тарқап кетті,
Әйтеуір, тарқайтұғын уақыт жетті.
Көрдің бе көп тентектің қылған ісін?
Еріксіз есті екеуін есер етті.

Көптің бәрі осындай, мисал етсең,
Көп айтты деп алданып, уағда күтсең.
Ғапіл боп көп нәрседен бос қаласын,
Аңдамай көп сөзімен жүріп кетсең.

ӨЗІМ ӘҢГІМЕСІ¹¹³

Бір сөзім «Мың бір түннен» оқып көрген,
Өлең қып сол сөзімді айтқым келген:
Болыпты ағайынды екі жігіт
Бағдатта Мұстапа мен Сапа деген.

Екеуі жетім еді әкесі өлген,
Талаптан жетеміз деп, бос жүрмеген.
Тігінші, кестеші еді кіші інісі,
Мұстапа суретшілік ғылым білген.

Екеуі екі айрылмақ қамын жеген,
Бір шетке кетпек болып жұрт көрмеген.
Мал тапқаны бір іздеп таппақ болып,
Серт қылып, бір-біріне уәде берген.

Екеуін екі жаққа тағдыр бөлген,
Жандар емес қатерден әсте именген.
Шынмашынға* Сапасы кете тұрсын,
Мұстапа Балсураға** бұрын келген.

---

* Қытай ментесі

** Қалың ағарты

Мұстапа — бойдақ, кедей біраз тұрған,
Кәсібін күннен күнге тәңрі оңғарған.
Аздан соң қатын алып, үй салғызыл,
Шәһәрдә сенімдінің бірі болған.

Бұл құрап, киім түзеп, қарны тойған,
Қағазға өрнек жасап, сурет ойған.
Құдайым кешіктірмей бір ұл беріп,
Молдалар оның атын Әзім қойған.

Бір жасап, екі жасап, Әзім өсті,
Сонан соң медресеге барып түсті.
Аз жылда жақсы ғылым нәсіп етіп,
Жас жігіт жүзі — нұрлы, көңлі — масты.

Оқудан шыға ұстады ата өнерін,
Асырды атасынан әрбір жерін.
Сол күнде ажал жетіп Мұстапа өліп,
Жыртық-жетім болмады ол жас өрім.

Атаның харакәтін ұстай алды,
Өнері артық шығып, жан таң қалды.
Алушылар көбейіп мұның ісін,
Бұрынғыдан артылып мал құралды.

Бір күні лапкесінде отыр еді,
Торғын тон, алтын кемер бір шал келді.
Не қылса бір құрметті адам ғой деп,
Әзім тұрып иіліп сәлем берді.

Сәлемін алды, шал да амандасты,
Қасына жуық келіп жақындасты.
— Жат жердің адамы едім, ей, шырағым,
Не харакет қыласың? — деп сұрады.

— Жасымнан жетім едім көңлі сынық,
Өнерім артық емес ондай ұлық;
Еңбекпенен көз сүзбей күн көремін,
Харакетім — суретші, бояушылық.

— Мінезің, түсің жақсы надан дерге,
Артық өнер қыйын ба талапты ерге?
Тесілген күні бойы сендей жасты
Аяймын өнімі жоқ бұл өнерге!

Бұл сөзге Әзім тұрып ашуланды,
— Тұрпайы сөйлейсіз — деп қарай қалды.
Адамның характерін қорлама, бай,
Аш емен, болмасам да сендей малды.

— Қорламаймын һәм, балам, зорламаймың,
Тесілген күні бойы сені аяймын.
Химия ғылымын білуші ем, үйретер ем,
Мысты алтын жасаушы ем, алдамаймын.

Шын өнерге қайтер ең көзің жетсе?
Әркімге жарамайды мұны үйретсе.
Өзі үлкен, өзі оңай, артық өнер,
Аз жұмыспен көп алтын хасил* етсе.

Мен дағы жүргенім жоқ малдан күсіп,
Айттым, балам, басыңа мейрім түсіп.
Ертең ерте мысыңмен дайын болып,
Көңліңнің дәр күмәнін алшы шешіп.

Әуелі хақтығына жетсін көзің,
Серт қылдым ғой үйретпек болып өзім,
Ертең ерте сол жерден табысбаққа
Екеуі уәде байлап, қойды сөзін.

Шал кетті, аң-таң бала үйге қайтты,
Көргенін анасына келіп айтты.
Химия ғылымы бар дейтін, сүйтсе дағы
Анасы басын шайқап, ішін тартты.

— Апар да мыс бақырды алдына сал,
Алтын болса, болады бір талай мал.
Жалғызым не қылсаң да сақ болып жүр,
Жәдігөй боп жүрмесін антұрған шал.

---

* Пайда

Бала айтты: — «Тәңрім қақса, бенде не етер,
Жалған болса, білінер, қор боп кетер.
Шын болып, уәдеге бармай қалсақ,
Қапылыстан айрылған ызасы өтер.

Не қылса, сол күн бала шала ұйқтады,
Өтірік, расын ойланып таба алмады.
Мыс бақырын қолына алды дағы,
Лапкеге күндегіден ерте барды.

Шал дағы дереу дайын бола қалды,
Бір дорбадан көмір мен көрік алды.
Екеуі сәлемдесіп болғаннан соң,
«Мысың қайда, балам?» — деп дігір салды.

Мыс бақырды сындырды талқан қылып,
Көмірге салды мысты, дүкен құрып,
Мыс былқылдап еріген кезінде шал
Шөншіктен* ұсақ қара алды қырып.

Алды да ол дәрісін, мысқа салды,
Былқылдаған бүрқылдап мыс шайқаалды.
Бір нәрсемен азырақ бұлғалақтап,
Алтын қып суынған соң қолына алды.

Алтынын алып берді қолындағы:
— Сарапқа сал бар дағы шаһарыңдағы.
Алтын емес деп біреу айтса, балам,
Алдамшы амалым жоқ болдым дағы.

Алтынды ал да, көрсет жұртқа апарып,
Менің сөзім шын болса тәңрі оңғарып,
Сонау бақша ішінен табылармын,
Егер мені іздесең көңліңе алып.

Әзім ұшты алтынды ала салып,
Не байларға көрсетті мұны апарып.
— Самородный сары алтын екен ғой — деп,
Кім көрсе, сол айтады аң-таң қалып.

---

* Дорба

Үш мың үш жүз ділдаға* кетті сатып,
Шешесіне ап келді таңырқатып.
Шешесі: — «Сол кісіні шақыр! — деді, —
Кстсін, — деп, — үйімізден дәм-тұз татып».

Бағанағы бақшаға Әзім келді,
Жольықты шал да, сонда отыр еді.
— Ей, ата, қылған ісің рас екен,
Қонақ боп, біздің үйден дәм тат — деді.

Қос уыс ділда берді Әзімге шал:
— Сенің ортақ малың, — деп, — мендегі мал —
Шешілісіп, сырласып, отыралық,
Әртүрлі қымбат баға ішкілік ал.

Сырлассақ, сухбаттассақ, аулақ артық,
Нашалы** боламыз ғой сөйлеп шалқып.
Анаңды да бір жерге жібер, балам,
Сырымды үйрете алман бойым тартып.

Күн батпай биттей алаң болма бізге,
Қас қарая келермін мен де сізге.
Ішіп, жеу арасында сөйлер сөз көп,
Ол үйде жан болмасын сенен өзге!

Әзім кезді базарды аз тентіреп,
Әртүрлі ішкілікті алды күреп.
Алтынды көргеннен сон, анасы да
Кетті көрші үйіне, сеніңкіреп.

Арақ, жеміс — әртүрлі нығмат*** дайын,
Қуанды алтын қолға кірген сайын.
Үйіне бөтен жалғыз жанды қоймай,
Оңаша безендіріп тұрды жайын.

---

* Алтын акша.

** Шөптің басына шығатын дән, түтінін шығарып, түтікпен тартады.

*** Ас, тағам, дәулет, байлық.

Көз байлана сып етіп шал да келді,
Әзім де есік ашты, дайын еді.
Әзімді баласына балағандай,
Жайнаңдап жарқын жүзбен үйге кірді.

Шал кіріп үйді тегіс аралады,
Бір Әзімнен басқа жан таба алмады.
Бір жолата бейілді беріп алған,
Әзім де бұл қылықты шам алмады.

Хош уақытсып сөйлейді шал барқылдап,
Қол қусырып Әзім тұр, сөзін тыңдап.
Асын жеп, қолын жуып болғаннан соң,
Әпкел деп ішкілікті қойды ымдап.

Бар іс қой әуелден-ақ ел салтында,
Орыс, неміс болса да қай халқың да.
Пайда деп тән саулыққа ішетұғын,
Миуадан тартқан хамір* ас артында.

Подносқа бөтелкемен арақ толды,
Бір-екі жақсы рюмке дайын болды.
Жоқтан барды сөйлесіп, сауқым салып,
Алысты пияланы оңды-солды.

Жайма-шуақ сұм шалдың іші мықты,
Алғашқы ішкен Әзімге тез-ақ шықты.
Бір аяқ қолдан қолға дегенсініп,
Жәдігөй стақанға дәру тықты.

Онысы түн ортасы болған заман,
Сұм екен талай жанды әуре қылған.
Дәрі қосқан аяқты ішкеннен соң,
Әзім барып жығылды шалқасынан.

Сонда шал терезеден бір ысқырды,
Төрт жігіт табыт алған үйге кірді.
Әзімді сол табытқа салды дағы,
Төртеуі көтеріп ап тысқа жүрді.

---

* Арақ.

Әзімді мас қып алып, шал кенелді,
Есікті жабамын деп аз бөгелді.
Артын жым-жырт қылды да, антұрған шал
Төртеуін ертіп алып, тез жөнелді.

Теңіздің жағасында қалың қамыс,
Ішінде бір кеме бар шалға таныс.
Әзімді сол кемеге салды дағы,
Тұмсығын бұрып алды шетке шалыс.
Қасында жыйырма-отыз жолдасы бар,
Қаладан таң атқанша кетіп алыс.

Ел тұрды, ертең кемпір үйге кірді,
Бала жазым болғанын іші білді.
Зар ұрды, ойбай салды, не бітірсін,
Тұра тұр, өзге жайын сұрама енді.

Әзім есін жыйыпты ертең түсте,
Өз басын көрді қауіп-қатер істе.
Қол-аяғы байлаулы жатыр жалғыз,
Темір шетік қапас боп тұрады үсте.

Ырғалып орнынан ол әрең тұрды,
Түрегеліп антұрған шалды көрді.
— Ақсақал адам мұндай қыла ма екен,
Анамнан мені айырып бұл нең — деді?

— Көзіңді аш, есіңді жый, енді ойнама,
Мені сен өз діндесің деп ойлама!
Мен отқа шоқынамын, дініме көн,
Менде бардың бәрінен қауіп ойлама!

Егерде көнбей-қалсаң наданшылық,
Әркүні сізге дайын бір жүз шыбық.
Мың жаның болса дағы құтылмайсың,
Табылмас енді менен майда қылық.

Бала айтты: — «Дінім үшін жаным құрбан,
Жаннан қорқып, отыңа мен бас ұрман.
Дінім хақ, ісім хақпын, өлсем шәйт,*
Қорқады деп үмітті үз сен антұрған».

---

* Дін жолында өлген адам

Баланың бар киімін шешіп алды,
Жүз қамшы арқасына дүре салды.
Қыңқ етіп бір дыбысты шығармады,
Азырақ талмаусырап, нашарланды.

Мұнысын жаратпады қадір сұбхан*
Көк бұзылып, жер жүзі болды топан.
Байлаулы бала жайға қала берді,
Кемемен әуре болды көп антұрған.

Түн бойы ұйықтамады бір де мызғып,
Су сарылдап құйылды кемеңі ырғып.
Отыз құлы таусылды табанынан,
Су төгіп таң атқанша ол сарпылдап.

Отыз құл ақылдасты басты қосып,
Өлеміз деп ойланды жаннан шошып.
Бір шеттен бір жағаға келе жатқан
Көрі иттің ұстай алды алдын тосып.

— Ақсақал, іс қыласыз ойланбастан,
Жаннан қорқып қашпаушы ек қара тастағ
Құдай сүймей бұл істі бізге салды,
Қолын шеш, ризалық ал мына жастан.

Қолын шеш, ризалық ал, кісенді бұз,
Шапшаң айт көнесін бе, уақыт тығыз.
Бұл сөзге көнбей қалсаң, ақыр өлдік,
Сені суға тастаймыз деп отырмыз!

Сонда шал мына сөзге аң-таң қалды,
Не қыларын біле алмай аз ойланды.
Пішінін отызының байқаған соң,
Баланың қол-аяғын шешіп алды.

Мойнынан шырағым деп құшақтайды,
Көзінің ағып жасы, бұршақтайды.
— Шырағым, мастықпенен қылыппын — дегі,
Әуелгі сөзден танып және алдайды.

---

* Бұл жерде күшті құдайым деген мағнада.

Әзім жас, ақбейілдеу адам еді,
Ойлады: өтірік болса неге именді.
Мастықпен қылса қылған шығар-ау — деп,
Іс көрмеген жастықпен және сенді.

— Мастықпен қылған болсаң, кештім саған,
Кәрі ит те: «шырағым» — деп арсаңдаған.
Жел тынып, күн айығып баяғыдай,
Хикметімен тоқтатты бір жасаған.

Баланы сыйлап жатыр тамақ қамдап,
Су төккісіз жорға боп шал жылмаңдап.
Отыз құл мынау тек жан емес қой деп,
Әлінше қызметінде жүр тырбаңдап.

Бір мезгілде шал айтты: «Балам тоқта,
Мысты алтын қылатын дәрі осы жақта.
Алыс емес, аз күндік жақын жерде,
Болмай ма молықтырып ап қайтсақ та?»

Бала айтты: «Өзің біл» — деп бұл сөзіне,
Шал қуанды тиген соң ерік өзіне.
Төбесінен тік тұрып қылды қызмет,
Титтей шәрғез, келмейді мінезіне.

Сып етіп бір жағаға келді жетіп,
Шал жөнелді, баланы қасына ертіп.
Бір барабан тұр екен, қағып еді,
Қамады жел маялар дүбірлетіп.

Үш желмая ұстады жорығына,
Бірінің азық артты қомдығына.
Екеуіне ер ерттеп мініп алып,
Барабанды қалдырды орынына.

Желмаялар келеді желдей есіп.
Сұм шалдың бір тарапты көзі тесіп,
Шал айтады балаға: «Көрдің бе?» — деп —
Бұлт тұр бұлдыраған елеңдесіп?

Ол өзі — бұлт емес, Қаптың тауы,
Бір бөлек үлкен таудың бергі бауры.
Бергі таудың басында сол дәрі бар,
Қырандай ап қайтармыз жібек баулы».

Түні бойы жүріпті, болды, сәске,
Көрінді жарқыраған үйдей нәсте.
— «Бұл не?» — деп сұрап еді, тұра қашты,
Биттей аял қылмады кәпір әсте.

— «Бұл не?» — деп тағы да айтты Әзім сорлы,
Қашқаның не қылғаның мұнша ғұрлы?
— Шырағым, мұның өзі қатерлі жер,
Бір қаскөй жәдігөй дәудің орны,

Соны айтты да шал сабап жүре берді,
Бір өзен жатыр екен, соны өрледі.
Өзенді өрлегеннен бір айрылмай,
Дәл бесінде ұшыртып тауға келді.

Келді де бір жартасқа түсе қалды,
Азық артқан маяны жарып салды.
Ішін жарып, іштегі ішек қарнын,
Өкпе-баурын тазалап, бәрін алды.

Сонда шал Әзімге арқан, қаңжар берді,
— Маяның ішіне еніп, сен жат! — деді, —
Ішін тігіп, мен кетіп, жасырынам,
Тау басында самырық бізді көрді.

Бұл жерге мен кеткен соң самырық келер,
Маяны іліп алып, биікке өрлер.
Бір жерге қонғаннан соң жар дағы шық,
Именіп адамзаттан ұшып кетер.

Тау басында бар қара ұсақ топрақ,
Қапқа толтыр кешікпей жылдамырақ.
Қап толған соң арқанға байлап жібер,
Саспай, шешіп алғанша тоқта бірақ.

Сонан соң арқаныңды тасқа байла,
Түсетұғын ыңғайлы жерді сайла.
Арқаннан ұста дағы түс сырғанал,
Жарамайды қылмасаң сүйтіп айла.

Қап алды, қанжар алды сонда Әзім,
Сөзінің ұқты бәрін қылмай жазым.
— Шырағым, айтқанымды жаңылма — деп,
Барынша қылып жатыр шал да тағзым.

Әзім де бөгелмеді бойын тежеп,
Талабы, тәуекелі сондай-ақ көп.
Тәңрінің бір жазғаны екі болмас,
Маяның ішіне енді тәуекел деп.

Маяның кетіп қалды ішін тігіп,
Шал-екең жасырынды талға кіріп.
Аспаннан самырық келіп, іліп алып,
Қайқайып қайта шықты бір-ақ ырғып.

Маяны, самырық қонды, тасқа апарып,
Ер Әзім шыға келді ішін жарып.
Адамзатты көрген соң бұдан шошып,
Отырды самырық құс аулақ барып.

Жалтаңдап Әзім шықты тау басына,
Тапты топырақ, толтырды дорбасына.
Қап толған соң, арқанға мықтап байлап,
Тау басынан жіберді атасына.

Жіберді әлгі қапты жерге атып,
Антұрған шал дәулетке қалды батып.
Қап жерге түскеннен соң, дінсіз кәпір
Арқанды алып кетті жұла тартып.

Айрылып арқанынан Әзім қалды,
— Арқанды неге алдың! — деп, айғай салды.
— Талайды осы тауға тастағанмын,
Соның бірі болдың — деп, кете барды.

Сүм шалдың дінсіздігін сонда білді,
Қарамай, бір қайрылмай, жүре берді.
Кәпірдің қайрылмасын білгеннен соң,
Жүгіріп жалтыр тастан жол іздеді.

Көрді, білді ол таста жолдың жоғын,
Сонан соң қамдап бақты қарны тоғын.
Азырақ жеміс тауып жеді дағы,
Көрмекке жата кетті хақ бұйрығын.

Күн де батты, бір жерге Әзім жатты,
Күн батқан соң жан-жағы салдыр қақты.
Қараса қаптап жүрген бәрі айдаһар,
Сонда да біраз жатып ұйқтап қапты.

Ұйқтап кетіп, шошынып тез оянды,
Жұтқалы көрді келген айдаһарды.
Не де болса тәуекел қылды дағы,
Қанжармен қақ басынан шауып қалды.

Өзі де бір тарапқа ыршып кетті,
Бір биік ағаш көрген, соған жетті.
Биік жерде болайын деді дағы,
Сол түні ағаш басын мекен етті.

Әрі-бері жатты дағы, ұйқтап қалды,
Шаршаған ғой, күн шыға зорға оянды.
Қараса басқа айдаһар жоғалыпты,
Өзі шапқан таныды айдаһарды.

Ойлады тірі болса кетпес пе еді?
Өлген ғой мына айдаһар деп ойлады.
Ағаштан түсе қалып айдаһарға,
Қолына қанжар алып жетіп барды.

Көрді, білді айдаһар тірі емесін,
Тәңрі ұзын жаратқан сүм денесін.
Қанжармен таспадай қып тіліп алып,
Аз уқалап кептірді жон терісін.

Жалғап-жалғап, бір ұзын арқан етті,
Ер Әзім осылайша талап етті.
Бір ұшын тасқа байлап жібергенде,
Түсетұғын орнына әбден жетті.

Ер Әзім тәуекел қып жаннан күсіп,
Арқаннан ұстады да кетті түсіп.
Қарақат жеп, мойыл жеп, судан ішіп,
Өзенді қулады да жүгірді ұшып.

Үш қонып, төртінші күн белден асты,
Ол күні алтынды үйге душарласты.
Тау басынан түсірген тәуекелмен
Сол үйге кірмек болып қадам басты.

Қақпадан кірді ішкері қадам басып,
Бір үйінен өрледі, бір үйге асып.
Тілдесерге еш адам жолықпады,
Төрдегі үйге кірді есік ашып.

Екі сұлу қыз отыр төрдегі үйде,
Ондай сұлу көрген жоқ бүтін елде.
Екі қыз шатраш ойнап, білмей қалды,
Кірді де тұра қалды орта жерде.

Екі қыз мұны көрді, бас көтеріп,
Адамзатқа таңырқап, тұрды елеріп.
— Ей, жігіт, түсің жақсы жан екенсің,
Жүр едің жәдігөйге не қып еріп?

Сөйледі Әзім дағы аянбай-ақ,
Мен ғаріп бишарамын жүрген саяқ.
Әуелде өзі көрген бар қысаны,
Сөйледі бірін қоймай бастан аяқ.

Екі қыз естіп білді Әзім жайын,
Есіркеп мүсіркейді айтқан сайын:
— Сен бізге бауыр болып, тұр осында,
Не керектің қылалық бәрін дайын.

— Құп болсын, олай болса апаларым!
Дүниенің тартып жүрмін жапаларын.
Сағынсам, өз еліме жеткізе ме,
Айтсаңыз, мархаматты аталарың?

— Көңілді бос суытпа біздей қыздан,
Сізге уәде біздерге тәңрі айтқызған.
Шыдағанша шыдап бақ қасымызда,
Қайтпағың келер біздің қолымыздан.

Сені біз жар етпейміз, бауыр еттік,
Достықпен жүрек еріп тәуір еттік.
Түбінде сен тұра алмас болсаң мұнда,
Еліңе жеткізуге біз де жеттік.

Құп болады десті де, серт байласты,
Қатты-қатты айтысып уәделесті.
Көңілінде қара жоқ, ақ ниетпен
Тым жақын дос болуға ыңғайласты.

Күн жаңғырып, бойына қуат енген,
Алтынды үйдің ішінде еркеленген.
— Жан-жағын қалай сайран қылсаң еркің,
Жалғыз-ақ бір есікке кірме — деген.

Екі қыз кетіп бір күн, қалды Әзім,
Салған жоқ қыздар оның көңіліне ажым.
Тал түсте бағанағы кірме деген
Есікке кіріп кетті, бар ма лажың?

Кірсе аржағы дөңгелек қалың ағаш,
Ішінде бір қауыз бар ернеуі тас.
Бұлбұл сайрап, миуасы салбырап тұр,
Салтанатың түгендеп айтып болмас.

Тас ернеуі — меруерт, ол көрінген,
Кеткісі келмес жанның мұны көрген.
Ер Әзім тамашалап қарап тұрса,
Бір түрлі таңғажайып құстар келген.
(Аяғы бітпей қалған)!

ВАДИМ¹⁴

(ЛЕРМОНТОВТАН)

Батар күнге шымылдық — көк бұлт кең,
Толқынды қызыл торғын өртпенен тең.
Өткен дәурен секілді нұры жайнап,
Арттағы мұнараға береді рең.

Ол мұнара — сопылар тұрар жері.
Кешкі қоңрау соғылған көптен бері.
Сопылар, қызметкерлер басылған жоқ,
Тас көшесін сыпырып жүргендері.

Ұзын қара пешпенті, ұзын шашты
Жамағатты итеріп бір жол ашты,
Мешігіне бастықтың келер жолын
Дайын қылып, сыпырып шаңын басты.

Томсарған, күлкісі жоқ, бір қансыз сұр
Бір үлкен іс қылғансып, асығып жүр.
Ладан* деген иісті май тұтатып
Жаққан шамы жарықта нұр бермей тұр.

Құлшылыққа жыйылған көп жамағат
Сыбдыр қағып тосып тұр, сол-ақ қымбат.
Тас күмбезде сыбдыры күңгірлейді,
Ішкі үйіне кіруге тимей рұқсат.

---

* Шоқынған кезде тұтататын иісті май.

Мұнан басқа қақпада бірқағар жан,
Жан ашырсыз дүниеде жетім қалған,
Құдайдан да, жұрттан да күдер үзген,
Амал жоқ, өлмес үшін сұрайды нан.

Бірі — ақсақ, бірі — соқыр, бірі — кемтік,
Киімі — жүз құраулы жемтік-жемтік.
Мойны — қара, қолы — көн, езуі — көк,
Көзі үңрейген, беті ажым, бәрі — өлімтік

Ұяттан, ар-намыстан не біледі?
Шіркеуге келгендерден тіленеді.
Аш итше бір тыйынға топыр қағып,
Бір таласып, бір ұрысып, бір күледі.

Ұялғаннан тастаған бір мыс тыйын —
Аш кедейге ол дағы — қымбат бұйым.
Кір дорбаға онысын салып алып,
Жағалайды әркімді жыртық киім.

Бір бүкір ортасында, сол қозғалмас,
Жалынып еш адамға қолын созбас.
Арық қара, кең маңдай, қыр мұрынды,
Екі көзден от жанған не қылған жас?

Сұр ерін, өзі жұқа, жиі тістеп,
Ызамен тұрған жандай бойын күштеп.
Кең жаурын, білегі бұлшық етті,
Үйренген жан секілді қызмет істеп.

Көп қайыршы бір-бірін кимелейді,
Бір тыйын көрсе, таласып үймелейді.
Қозғалмай тұрған жастан сүйтсе дағы,
Бәрі қорқып, аз ғана именеді.

Қабағы түйіліңкі, сүйінбейді,
Алла бөлсек жаратқан түрін дейді. _
Жыйырма сегіз жасында ажым түскен,
Көк тамырда қан ойнап дірілдейді.

Көзге бүкір, қайраты — болат қырлы,
Сақтап жүрген секілді бұл бір сырды.
Шайтанның суретіне есіктегі
Бірқатар көзін салып қарап тұрды.

— «Егерде шайгандыққа жетсе қолым,
Алдауға арланар ем адам ұлын.
Аллаға асы*, бейіске қашқын болып,
Онан соңғы бұл емес менің жолым.

Қорыққан кісі секілді бойын барлап,
Теңдес емес адамды алдап-арбап,
Жек көріп алғаннан соң көріне жау боп,
Кегін алса болмай ма сыпыра жалмап?»

Дүниені ескермейтін паң секілді,
Жатырқап тірі жанды аң секілді.
Сыпатын, түрін көрсе сол бүкірдің,
Бір үлкен мақсаты бар жан секілді.

Қасында жолдастары — ақсақ, соқыр,
Қайыр тілеп шулап жүр, опыр-топыр.
Палицын бай есікке келіп еді,
Шыр айналды күңк етіп әлгі бүкір.

Елуге келген, шашы бурыл тартқан,
Көзінің түсі оңып, нұры қайтқан.
Жүріс-тұрыс сүйтсе де жас жігіттей,
Қуатына жарамас шал деп айтқан.

Үлкен етік аяқта, көк пешпентті,
Таққан кірес төсінде жарқ-жұрқ етті.
Жүргені тарыс-тұрыс еткен тәкаббарлау,
Жайған тасқа басқаны жанды ұрпитті.

Бай Палицын пандықпен басады аяқ,
Қайыршыға түксиер түйген қабақ.
Екі малай артынан ертіп алған
Күшік иттей қылып жүр байға жалбақ.

---

*Күнәлі деген сөз

Кердең басып шіркеуге жақын барды,
Қалтадан бір теңгелік күміс алды.
Есікте шегелеулі құлыбы бар
Бір сандық бар, барды да соған салды.

Ақырып кедейлерге дейді: «Антұрған!...
Жалқаулықтан бәрі де мұндай болған.
Қызмет қылса, тамағы тоймас па еді?!»
Қуды «кет!» деп кедейді әлгі тұрған.

Ақырған соң байғұстар әрі тұрды,
Қалтасына қол салып, мойнын бұрды.
«Бәрің бірдей, таласпай, бөліп ал!» — деп,
Бір теңгелік күмісті лақтырды.

«Осылар елдің тынышын алды бүгін,
Бірдің нанын тіленіп, бірдің сүтін,
Құдайым кезін берсе, күтіп жүріп,
Ұялмай бәрін аштан өлтіретін».

Үндемей бүкір жүрді арғы шеттен,
От жалындай сол байға көзін тіккен.
Жай отындай жарқылдап, қарауы өзге,
Бізасы қозғалған ба ішке бүккен?

Палицынді артынан қуып жетті,
— «Не керек?» — деп әлгі шал бір күңк етті.
— «Сенен менің сұрауым тым аз ғана,
Өзің айтқан жұмысты берші!» — депті.

«Қарама мені әлсіз деп, байым, кердең»
Бір ауыр тасты жұлып алды жерден,
«Көрген соң көзің жетсін» деді дағы,
Атып, қағып, доп қылып ойнап берген.

Бай көріп аң-таң қалды мұның күшін,
Еш адам қылар емес қылған ісін.
«Өз қорама алайын, өзің көнсең,
Боласың ба қызметші менің кісім?»

Алды-артына бүкір де қарамады,
Қуанғаннан қасына жетіп барды.
Азаттығын садаға қылды дағы,
Басына уәдені беріп салды.

— «Атың кім?» деп бүкірден бай сұрады,
— «Атым — Вадим» деп еді, байға ұнады.
Қошеметтің жөні деп қос жалшысы,
Мағнасыз беталды ыржаңдады.

Жаман көзбен қарады Вадим сонда,
Ертіп жүрген екеуге байды жолда.
Көзіне шыдай алмай, қ... н қысып,
Жым-жырт болып екеуі болды молда.

Бай: «ер!» — деді, артынан ере берді,
Бай шіркеуден үйіне тым кеш келді.
Қақпа соқты, қатты жел дүрілдеп тұр,
Танымай, ырылдасып иттер үрді.

Вадим де іздегенін тапты мына,
Жоғары қарап, түсті ойға азғана.
Шіркеудегі сертті ойлап айтқан сөзі:
«Әделет қайда болса, сонда күна».

Дүбірлетті есікті бай да болмай,
Аз кешікті, ашуға жан табылмай.
Бір жалшы келді есікке қалт-құлт етіп,
Жылы орнын тастамақ кімге оңай?

Үйіне бай Вадимді ертіп кірді,
Сол заманға лайықты үйін көрді.
Қырықтан асқан семірген қатыны отыр,
Бәйбішесі осы деп ойлап білді.

Ішпек, жемек, семірімек, есінемек,
Еріккеннен жалшыға бос зекірімек.
Бай ұрыспаған кезінде өзі ұрысқансып,
«Олай емес, білмейсін, былай», — демек.

Бұл қылық — бұрынғыдан бір қалған жол,
Осындай бәйбішелер жұртта бек мол.
Өзге қызық суыйын деген шақта
Қартаң тартқан қатынның қуаты — сол.

Соққан боран секілді біздің өмір,
Не тыныштық тауып берді, өзің де көр.
Сол қатынға келеді күншілігім,
Сондай өмір қолыма бір тимей жүр.

Ол қылықпен өлгенше ол да жүрмек,
Бала-шаға жыласып, өлсе, өкірмек.
Көршілері: «Адамға залалы жоқ
Дым-ақ жақсы кісі еді, байғұс!» — демек.

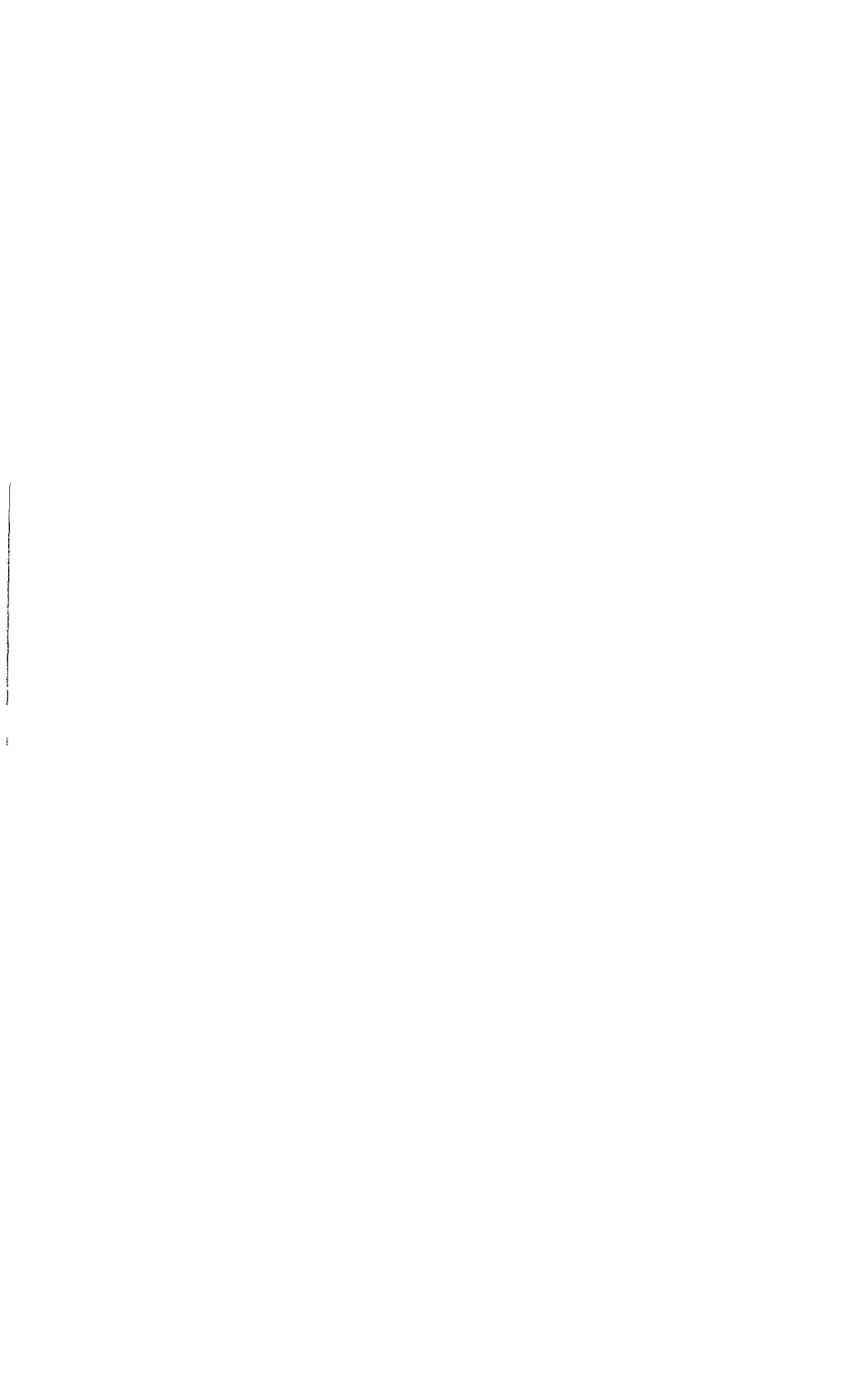
. . . . .
. . . . .

Муєініктбр

1. «Қансонарда бүркітші шығады аңға» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Бұл өлеңді ақын өзі аңға шыққан кезіндегі әсері бойынша жазған көрінеді. Әйтсе де, мұнда ол тек өзінің жеке әсерін суреттеумен қанағаттанбаған. Ресми сайлаулар мен болыс болудан бас тартқан Абай, өзінің қоғамға көзқарастарын 80-жылдардың басындағы еңбек пен тұрмысты реалистік ыспаттау арқылы көрсетеді. Өзінің шығармаларымен Абай бұрынғы хандық-феодалдық әдебиет нұсқаларының дәстүріне қарсы шығады.

Өлеңнің екінші жолы Мүрсейт қолжазбасында:

Тастан түлкі жолығар аңдығанға,—

делінген. Бұл баспада 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Тастан түлкі табылар аңдығанға,—

деген нұсқасы сақталды.

Тоғызыншы жолдағы:

Томағасын тартқанда бір қырымнан,—

деген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша жіберілді.

Он үшінші жолдағы:

Көре тұра қалады қашқан түлкі, —
деп келетін жол да 1909 жылғы басылуы бойынша алынды.
Сол сыяқты:

Қызық көрер, көңілді болса аңшылар, —
деген бір жол 1909 жылғы жыйнаққа сүйеніп қабылданды.

Күйеуі — ер, қалыңдығы сұлу болып, —
бұл жол да 1909 жылғы жыйнақ бойынша берілді.
Абай жыйнақтарының бәрінде басылып келеді.

2. «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» — өлеңнің тексті
1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Кей жігіт мақтан үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған, —

деген екі жол Абай шығармалары жыйнақтарының соңғы баспа-
ларына кірмей қалған, бірақ 1909 жылғы жыйнақта да, Мүрсейт
қолжазбаларында да бар, сол нұсқасы бойынша алынды.

Орынды іске жүріп, ой таппаған,
Не болмаса жұмыс қып мал бақпаған, —

деген екі жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша берілді.
Абай жыйнақтарының бәрінде де бар.

3. «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» — өлеңнің тексті
1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша ба-
сылды.

Бұл өлеңде Абай тек өз басын ғана әңгіме етіп отырған жоқ,
ақын ресми оқуды сынап, алдыңғы қатарлы Россия үлгісі бойын-
ша ғылым-білім ал деп отыр. Сондықтан да ақын:

Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім, —

деп ашып айтады.
Абай жыйнақтарының бәрінде де бар.

4. «Әм жабықтым, әм жалықтым» — М. Ю. Лермонтовтың «И
скушно и грусно» деген өлеңінен аударма.

И СКУШНО И ГРУСТНО

И скушно и грустно! — и некому руку подать
В минуту душевной невзгоды...
Желанья ... что пользы напрасно и вечно желать?
А годы проходят — все лучшие годы!

Любить — но кого же? — на время — не стоит труда,
А вечно любить невозможно.
В себя ли заглянешь? — там прошлого нет и следа.
И радость, и муки, и все так ничтожно.

Что страсти? — ведь рано иль поздно их сладкий недуг
Исчезнет при слове рассудка,
И жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг, —
Такая пустая и глупая шутка!

Лермонтовтың осы өлеңінің Абай алғашқы төрт жолын ғана аударған.

Любить — но кого же?.. деп басталатын келесі төрт жолды Абай: «Ғашықтық іздеп тантыма» деген өлеңінде аударған, бұл өлең Мүрсейт қолжазбасында бар.

«Әм жабықтым, әм жалықтым» ның негізгі нұсқасы сақталмаған, Абайдың соңғы жыйнақтарына ғана кірген. Өлеңнің тексті Абай шығармаларының 1945 жылғы жыйнағы бойынша берілді.

5. «Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Осы және «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым», «Байлар жүр жыйған малын қорғалатып» сыяқты өлеңдерінде Абай ру таласын, әсіресе болыс сайлауы кезіндегі қарым-қатнасты сынайды. Реалист ақын өмір шындығын, сол кездегі әлсуметтік өмірдің қайшылықтарын терең көрсетеді. Бұл өлеңнен Абайдың орыс мәдениетінен үйреніп, өз шеберлігін, жетілдіре түскендігі айқын білінеді.

Екінші шумақтың бірінші жолы:

Жас қартаймақ, жоқ тумак, туған өлчөк,—

делініп 1909 жылғы жыйнақ бойынша алынды.

Сол шумақтың екінші жолы:

Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек, —

делініп Мүрсейт қолжазбасы бойынша берілді.

Бесінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

„Екеуінің бірі жоқ, ауыл кезіп, —

деп алынды

Абай жыйнақтарының бәрінде басытып жүр.

6. «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғанды арман» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Абайдың бұрынғы баспаларында үшінші шумақтың үшінші жолы:

Жалаңқая жат мінез жау алады, —

деп басылып келген еді, бұл жол Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Жалаң қаққан жат мінез жау алады, —

делініп қабылданды

Алтыншы шумақтың екінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Ет берсем, сен мендік бол деп берем деп, —

делініп алынды.

Сол сияқты жетінші шумақтың ақырғы жолы:

Мен қапсам, бір жерді бөксерем деп, —

келетін жол да 1909 жылғы жыйнаққа сүйеніліп қабылданды.

Оныншы шумақтың екінші жолы да 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Ит қорлық немене екен *сүйткен* күні, —

деп берілді, ал Мүрсейт қолжазбасында бұл жол:

Ит қорлық немене екен *көрген* күні, —

деп жазылған.

Сол шумақтың үшінші жолы Мүрсейт қолжазбасы бойынша:

Арын сатқан мал үшін антұрғанның, —

деп алынды, ал 1909 жылғы баспада бұл жол:

Жанын сатқан мал үшін антұрғанның, —

делінген.

Ақырғы шумақтың бірінші жолы бұрынғы баспаларында:

Ант *ішкен* күнде берген жаны құрсын, —

деп алынып келген еді, бұл жыйнақта Мүрсеит қолжазбасына сүйене отырып:

Ант *ішін* күнде берген жаны құрсын, —

делініп түзетілді.

Сөз шумақтың ақырғы жолы Мүрсеит қолжазбасы бойынша:

'Өз үйінде шіренген паңы құрсын, —

деп қалдырылды.

Бұл өлең Абай жыйнақтарының бәрінде де бар.

7. «Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап?» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні боны шабады бос далақтан, —

деген екі жол 1909 жылғы жыйнаққа кірмей қалған. Бұл баспада Мүрсеит қолжазбасы бойынша беріліп отыр.

Абай жыйнақтарының бәрінде де басылып келеді.

8. «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Ақын бұл өлеңінде реформадан кейінгі қазақ өміріндегі әлеуметтік қайшылықтарды: ру арасындағы және сайлау кезіндегі тартысты, алданып феодал тобының қолшоқпары болған қалың бұқараның қараңғылығы мен надандығын қатты ішенейді. Абай бұл шығармасында феодал табы дәстүрінен қол үзіп, ақыл айту немесе үгіттеумен қанағаттанбайды, үстем тап өкілдерін мінеі, әшкерелей түседі.

Абай жыйнақтарының негізгілеріне енгізіліп жүр.

9. «Байлар жүр жыйған малын қорғалатып» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша берілді.

Өлеңнің алтыншы жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Беріп келсе бір *арыз* бұтып-шатып, —

делініп басылды. Бұл жол Мүрсеит қолжазбасында:

Беріп келсе бір *қағаз* бұтып-шатып, --

делінген.

Абай жыйнақтарының негізгілерінде бар.

10. «*Көңлім қайтты достам да, дұшпаннан да*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл шығармасында да Абай 80-жылдарда болған сайлау, партиялық тартыстардың нәтижесінен туған ел басындағы күйзелушіліктерді көрсетеді. Ақын бұл өлеңінде ру тартысының ел ішінде сауданың дамуына жол бермейтінін көрсетеді және үкімет басындағы адамдардың зорлық-зомбылығын әшкерелейді.

Алтыншы шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы баспада:

Кісі екен деп ұлықтан ұялмай жүр, —

деп басылған. Бұл жыйнақта Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Кісі екен деп үлкеннен ұялмай жүр, —

делініп қалдырылды.

Жетінші шумақтың екінші жолы Мүрсейт қолжазбасы бойынша:

О дағы ұры-қарды тыя алмай жүр, —

деп қабылданды, 1909 жылғы жыйнақта бұл жол:

О дағы ұры-қарды қыра алмай жүр, —

делінген.

Абай жыйнақтарының негізгілерінде бар.

11. «*Адамның алды — жөн, арты — соқпақ*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды

Өлеңнің мына төрт жолы 1909 жылғы баспаға кірмей қалған:

Қу шалбар қулығына болған айғақ,
Тізесін созғылайды қалталанса-ақ.
Ұстаудағы кісідей мезгілі бар,
Күні бойы шешініп, бір т. -ақ

Бұл жолдар Мүрсейт қолжазбалары бойынша жіргізілді.
Абай жыйнақтарының негізгілеріне енгізіліп келеді

12. «*Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша беріліп отыр.

Абай жыйнақтарының бәрінде де бар.

13. «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша жіберілді.

Өлеңнің:

Қазақтың қайсысының бар санасы?
Қылт етерде дап-дайын бір жаласы.
Пысықтықтың белгісі — арыз беру,
Жоқ тұрса бес бересі, алты аласы,—

деген соңғы төрт жолы 1909 жылғы баспаға кірмей қалған.

Бұл жолдар Мүрсейт қолжазбалары бойынша енгізілді.
Абайдың негізгі жыйнақтарының бәрінде де бар.

14. «Патша құдай, сыйындым» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша алынды.

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарының бәрінде басылып келді.

15. «Базарға, қарап тұрсам, әркім барар» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай жыйнақтарының бәрінде де бар.

16. «Ғылым таппай мақтанба» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбасы бойынша берілді.

Бұл шығармасында Абай «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» деген өлеңінде қозғаған ағарту тақырыбын дамыта түседі. Сондықтан да ғылым, білім алу өлеңнің негізгі арқауы болып отыр. Абай ғылыммен оқу-өнерді қоғам өмірінде үлкен прогрестік ролі бар деп жоғары бағалайды. Шығармасында ақын діни қағыйдаларға қарсы шығып, халықты алдыңғы қатарлы ғылымды меңгеруге шақырады.

Өлеңнің:

Шын сөзбенен өлсеңіз,—

деген бір жолы Мүрсейт қолжазбасы бойынша берілді. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақта:

Шыныменен өлсеңіз,—
деп басылған.

Сізге ғылым кім берер,
Жанбай жатып сөнсеңіз,—

деген екі жол 1909 жылғы баспада жоқ, Мүрсейт қолжазбасы бойынша қабылданды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абай жыйнақтарының негізгілеріне енген.

17. «Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Жетінші шумақтың мына жолдары Абайдың бұрынғы баспаларында:

Тығылмай әм сүрінбей жүрсе көсем
Иек қағып, еліріп жүрсе әсем,—

делініп келген еді. Бұл жыйнақта 1909 жылғы баспа және Мүрсейт қолжазбасы бойынша:

Тығылмай әм сүрінбей жүрдек көсем
Иек қағып, еліріп жүрсе әсем,—

деп түзетіліп берілді.

Абай жыйнақтарының бәріне де кіргізіліп келеді.

18. Жаз («Жаздықүн шілде болғанда») — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңінде жазба әдебиетте табиғат көрінісін суреттеудің шебер үлгісін береді. Ақынның жыл мезгілдеріне арналған өлеңдері («Жазғытұры», «Жаз», «Күз», «Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай», «Қыс») демократиялық орыс әдебиетінің әсерімен жазылған.

Шығармада қазақ аулының көшпелі тұрмысы суреттеледі. «Жаз» өлеңінде Абай халық тұрмысын, салт-санасын, табиғат көріністерін реалистік тұрғыдан көркем бере білген. Ал жыл мезгілдеріне арналып жазылған кейінгі өлеңдерінде (Күз, Қыс) қазақ ауылындағы әлеуметтік қайшылықтарды терең аша түседі.

«Жаз» өлеңінің тағы бір ерекшелігі — оның тілінде. Ақын дәстүрлі қалыптасқан метафораларды қолдануды машықтамай, «творчестволық жолмен пайдалана» отырып, табиғат көріністерін, халық әдебиетінің байлығын суреттейді.

Өлеңнің:

Суда тұрып шыбындап,
Құйрығымен шыпылдап,—

деген екі жолы Мүрсейт қолжазбаларында жоқ, 1909 жылғы жыйнақ бойынша енгізілді. Ал:

Өткен күннің бәрі ұмыт,—

деген жол 1909 жылғы баспада жоқ, Мүрсейт қолжазбаларына сүйеніп алынды

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарының бәрінде бар.

19. «Интернатта оқып жүр» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсейт қолжазбасы бойынша басылды.

Абай сол кездегі қазақ тұрмысындағы кемшіліктерді қатты сынға алады. Ақын байлардың балаларын оқуға бергенде, білім алсын, елге пайда келтірсін деп бермей, шен-шекпенге, пайда тауып, мансапқа ие болуды көксеуін шенейді. Абайдың түсінігінше, ғылым-білім алудың негізгі мақсаты алдыңғы қатарлы орыс мәдениетін меңгеру болып табылады. Шығармасында әскери мансап, пайдалы орын іздемейтін, білімді, еш кімге бағынышты емес жаңа адамның бейнесін үлгі етіп ұсынады. Ақын түсінуінше бұл жаңа адамның негізгі қасиеттері — еңбек сүйеде, әділ, турашыл болуда.

Сонымен қатар бұл өлеңінде Абайдың көзқарастарындағы қайшылықтар да көрінеді. Мысалы, ақын болыстардың, уезд бастықтарының, яғни патша әкімшілігінің зорлық-зомбылықтарын айға келіп, патшалық сот мекемесінің чиновниктерін олардан бөліп қарайды.

Ағартушы — демократ Абай ғылым білімге, ақыл-парасатқа үлкен мән бере тұрса да, қазақ даласын басқарудағы «мен мұнда мап тұрған қайшылықтарды» жете әшкерелей алмайды.

Әйтсе де, бұл өлеңпен де Абайдың сыншыл реалист ақын екенін көреміз.

Абай жыйнақтарының бәрінде бар.

20. «Өкінішті көп өлді кеткен өлім» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбасы бойынша берілді.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

21. «Сабырсыз, арсыз, еріншек» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша алынды.

Өлеңнің мына бір жолы бұрынғы жыйнақтарында:

Бір сөз үшін дос болып,—

деп басшылып келіп еді. Бұл баспада 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Бір күн үшін дос болып,—

деп түзетілді.

Сол өлеңнің тағы бір жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Өз үйінде қылғаңдап,—

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Өз үйінде қыйсаңдап,—

делінген.

Абай жыйнақтарының бәрінде бар.

22. «Бөтен елде бар болса» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың бұрынғы жыйнақтарында бұл өлеңнің бір жолы былай басылып келді:

Жаудан бстер жамандар.

Бұл баспада 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбасы бойынша:

Жаттан бетер жамандар, —

деп қабылданды.

Сол сыяқты бұрынғы баспаларда:

Еркінді жерде ызақор, —

делініп келген жол бұл жыйнақта Мүрсеит қолжазбалары бойынша:

Еркін жерде ызақор, —

деп берілді.

Бұрын:

Сенімсіз болды алашқа, —

деп алынып келген жол енді 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Сыйымсыз болды алашқа, —

делінді.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абай жыйнақтарының бәріне енген.

23. «Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсеит қолжазбасы бойынша басылды.

Абай бұл шығармада ақындардың алдына зор талап қойып, өлеңнің үлкен қоғамдық маңызы болуын тілейді. Бұл пікірін ақын халық әдебиетіне және сол секілді прогрестік идеядағы халық өкілдеріне сүйене отырып, өрбітеді. Шын мәнісінде халықтық творчествоны үстем тап өкілдерінің мүддесіне сәйкес бұрмалаушылармен күреседі. Осы тұрғыдан қарай отырып, халық творчествосын, халық тілегін жырлайтын өлең-жырларды «сөздің патшасы» деп бағалайды. Демек «сөздің патшасы» прогрестік идеядағы жаңа мазмұндағы искусство болып табылады. Абай өлеңді «сөз сарасы» дегенде, көркем шығарманың идеялық мазмұнымен қатар түріне де қатты көңіл аударады.

Осы пікірлерін Абай өзінің «Біреудің кісісі өлсе, қаралы — ол», — деген өлеңінде де дамыта түседі. Онда ақын бай мен бектерді, феодалдарды мадақтаған тақпақ-жырларды және оны машықтайтын жалдама ақындарды қатты шенейді. Дінді, орта ғасырды көксеген Бұхар, Шортанбай, Дулат сыяқты бай, феодалдардың жыршыларын, олардың орыс халқының демократиялық

мәдениетінің қазақ арасына тарауын, орыс, қазақ халқының достығына қарсы бағытталған идеяларын әшкерелейді.

Абай өзінің бірнеше шығармаларында өлең, ән туралы айтып, олардың үстем тап өкілдеріне тәуелді болмауы керек екендігін көрсетеді. Ақынның бұл шығармалары орыс мәдениетінің әсіресе орыстың революциялық-демократтарының әсеріне байланысты жазылғаны айқын. Сондықтан да діни қыссалар, сол секілді үстем, тап өкілдерін мадақтаған жырлар қатты сынға алынады.

Үшінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Қыйсынымен қызықты болмаса сөз,—

деп қабылданды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбасында:

Қыйсынды қызығымен болмаса сөз,—

делінген.

Төртінші шумақтың соңғы екі жолы да 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

*Бір сөзін бір сөзіне қыйыстырар,
Әрбірі келгенінше өз шамасы,—*

деген қалпы сақталды. Бұл екі жол Мүрсейт қолжазбасында:

*Бір сөзін бір сөзіне қыйыстырған,
Әркімнің келгенінше өз шамасы,—*

деп жазылған.

Оныншы шумақтың алғашқы екі жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

*Ескі бише отырман бос мақалдап,
Ескі ақынша мал үшін тұрман зарлап,—*

деп қалдырылды. Бұл екі жол Мүрсейт қолжазбасында:

*Бұрынғы ескі бише бос мақалдап,
Ескі ақынша мал үшін тұрған зарлап,—*

деп жазылған.

Он үшінші шумақтың үшінші жолы да 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Мақтан қуған мал құмар нені ұға алсын,—

делініп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбасында:

Жел бұаз, жел өкпелер нені ұға алсын,—

делінген.

Абай жыйнақтарының бәрінде бар.

24 «*Биреден оиреу арғылса*» — өтеңнің тексті 1909 жылғы жынақ пен Мүрсейт қолжазбасы бойынша басылды

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында басылып кетеді.

25 «*Биреудің кісісі өтсе қаралы — ол*» — өтеңнің тексті 1909 жылғы жынақ пен Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды

Үшінші шумақтың үшінші жолы бұрынғы бастапқы рдә және Мүрсейт қолжазбасында

Бұрынғы жақсылардан қалған тірас —

деп келген еді. Бұл жыйнақта 1909 жылғы басып бойынша

Бұрынғы жақсылардан өрчек қалған —

деп түзетілді.

Сол шумақтың ақырғы жолы Мүрсейт қолжазбасы бойынша былайша берілді:

Баде тақпақ мақат о р баша і ар

А і бұл жолі 1909 жылғы жынақта

Биде тақпақ мақат бар оилап қара,—

деп басылған.

Жетінші шумақтың ақырғы жолы

Тағпай айта оған да ант ір кезді —

деп Мүрсейт қолжазбасы бойынша қалдырылды. Біті жолы 1909 жылғы жынақта

Тағпай ант ір ұққона ант ір кезді —

деп басылған.

Сонынша шумақтың алғашқы екі жолы соңғы жынақтарда

Шортанбай Дулат пенен Бұқар жырау,
Өтең — бәрі жаману бәрі құрау,—

деп басылып жүрді.

Бұл жыйнақта 1909 жылғы басып және Мүрсейт қолжазбалары бойынша

Шортанбай Дулат пенен Бұқар жырау
Өлең — бәрі жаману бәрі құрау —

деп түзетіліп алынды.

Бұл өлең Абайдың бәрлық жыйнақтауында бар.

26 *Күз («Сүр оң іт түсі сұйық апталды аспан»)* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша ба-
сылды

«Күз» «Қараша желтоқсан мен сол бір екі ай» — Абайдың жыл мерзімдеріне арналған өлеңдерінің ішінде қазақ аулындағы әлеуметтік қиыншылықтарды көрсетуде ерекше орын алады. Мұны мен қатар сол кездің тұрмысы реалистік түрде шебер беріледі. Бұл өлеңдер Абай Пушкинді аударған кезде жазылған Абайдың бұл өлеңдері оның табиғат көріністерін суреттеуде Пушкиннен ше-
бер үйрене білгендігін аңғартады.

Абай қазақ ауытындағы көшпелі тұрмысты айқын көрсетумен қатар, жеке адамдардың ой сезімін шаруашылық өмірін нақты су-
ретпей отырып дала күзінің жүдеу бейнесін халықтың әлеу-
меттік теңсіздігін толық суреттеп береді. Байлар мен кедей шаруа-
ның әлеуметтік тұрмысы қарама қарсы қойылып, жан жақты ко-
рынылып көрсетіледі.

Бірінші шумақтың екінші жолы бұрынғы жыйнақтарда:

Күз болса дымқып тұман жерді басқан —

деп басылып келген еді. Бұл жыйнақта Мүрсеит қолжазбасы бой-
ынша

Күз болып дымқып тұман жерді басқан,—

деп берілді.

Абай жыйнақтарының бәріне енген.

27 *«Қараша желтоқсан мен сол бір екі ай»* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша ба-
сылды.

Екінші шумақтың екінші жолы Мүрсеит қолжазбаларында:

*Мәңгідегіңді жылытып тонын илеп,
Шекпен тігер қатындар бүрсен қағып,—*

деп жазылыпты. Бұл жыйнақта 1909 жылғы баспа бойынша:

*Тоғайдың жылытып тонын илеп,
Шекпен тігер қатыны бүрсен қағып,—*

деп алынды.

Үшінші шумақтың алғашқы екі жолы Мүрсеит қолжазбала-
рында:

*Жас бағана отын жоқ тұрған маздап,
Талтаң қысқана алмас өле жаздап,—*

деп жазылған. Бұл өлеңі 1909 жылғы жыйнақ бойынша берілді.

Жас балаға үйде от жоқ тұрған маздап,
Талтайып қақтана алмай, өле жаздап, —

деп алынды.

Сол шумақтың соңғы жолы 1909 жылғы жыйнақта:

Бір жағынан қысқанда *о да* азынап,—

деп басылыпты. Бұл жыйнақта Мүрсейт қолжазбаларына сүйеніп:

Бір жағынан қысқанда *жел де* азынап,—

деп қалдырылды.

Бұл өлең Абайдың барлық жыйнақтарында бар.

28. *Қыс («Ақ кимді, денелі, ақ сақалды»)* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бірінші шумақтың төртінші жолы Мүрсейт қолжазбаларында:

Басқан *ізі* сықырлап келіп қалды,—

делінген. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша алынып:

Басқан *жері* сықырлап келіп қалды,—

деп берілді.

Бесінші шумақтың екінші жолы Мүрсейт қолжазбасында:

Тыйтығы құруына *аз ақ* қалды,—

деп жазылыпты. Бұл жыйнақта 1909 жылғы баспаға сүйеніп:

Тыйтығы құруына *тез талалды*,—

деп қабылданды.

Бұл өлең Абайдың барлық жыйнақтарында басылып келді.

29. «*Желсіз түнде жарық ай*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың жыл мерзімдері туралы өлеңтерден кейінгі елеулі орын алатын жаңа кезең — табиғат көріністерін суреттеуге арналған өлеңдері. Абай Пушкин мен Лермонтовтан творчестволық жолмен үйрене отырып, табиғатты еңбекпен бәйланыстыра суреттейді, адамның күйініш-сүйініш сезімдерін сұлу табиғат көріністері арқылы шебер жеткізеді. Әсіресе 90 жылғы өлеңдерінде ақын адам сезімін терең және тамаша суреттейді.

Халық творчасында жоғары бағаланатын махаббат **сезімі**

бұл өлеңде ең мінсіз сұлу көрініс етіп алынып, сұлу табиғат күшағында еркін жастық сезімдері болып асқақ жырланады. Ал, халық творчествосында табиғат суреттері (енбек картинасы) тек параллелизм түрінде ғана берілетін болса, Абай толық көріністі тұтас бір картина жасайды.

Өлеңде ақын жастардың жаңа талаптағы эстетикалық сезімдерін бейнелейді. Сүйтіп діни-лирикалық және діни-батырлық шығармалардың шындықты жалған көркемдікпен көрсететін діни ұғымдарына қарсы шығады. Басқа өлеңдері сыяқты, бұл өлеңінде де Абай патриархальдық-феодалдық, моральдық эстетикалық қағыйдалары мен түсініктерін қабылдамай, жеке адамдардың гуманистік идеалдарын жақтайды.

Бұл өлеңнің көркемдік қасиеті — онда күйініш-сүйініш сезімдерінің табиғат көріністерімен тығыз байланысты алынып, шынылдықпен берілуінде, типтік дәрежеде суреттелуінде.

Соңғы шумақтың екінші жолы Мүрсейт қолжазбасында:

Лүпілдеп жүрегі, —

деп жазылған. Бұл жол 1909 жылғы жыйғақ бойынша алынып:

Дүрсіл қағып жүрегі,—

деп қалдырылды.

Абайдың барлық жынақтарына енген.

30. «*Ішім өлген, сыртым сау*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Мүрсейт қолжазбасында жазылған:

Кісі алдында кірбеңдеп, —

деген жол бұл жыйнақта 1909 жылғы жыйнақ бойынша алынып:

Кісі алдына барғанда,—

деп қалдырылды.

Мүрсейт қолжазбасында берілген:

Қерек жері бір бар-ау,—

деген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша қабылданып:

Қерек күні бір бар-ау,—

деп алынды.

*Ұрлық пенен қулыққа
Байлағанда кестің бау, —*

деген екі жол Мүрсейт қолжазбасында «жат мінезсің жабырқау», — деген жолдан кейін жазылған. Әйтсе де өлеңнің мазмұнына қарап 1909 жылғы жыйнақ бойынша басылған орнында қалдырылды.

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

31. «*Болыс болдым, мінеки*» — өлеңнің тексті 1903 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың 80 жылдардағы өлеңдерінен сықақ-сатираның элементтері көп кездеседі. Олар ақынның ағартушылық идеяларымен жалғасып отырады. Ақынның «Болыс болдым, мінеки» және бұған жалғас «Мәз болады болысың» деген өлеңдері — өткір, жалынды сатира. Абайдың бұл сатирасы сыншыл реалистік бағытта жазылған шығармалары — әсіресе Салтыков-Шедриннің шығармаларын творчестволық жағынан қарап зерттеуден туған. Орыс сатирасының революциялық-демократиялық традициясынан үйренген Абай тек тәртіп бұзушы жеке болыстар, чиновниктер ғана емес, жалпы үкімет басқаруының беделін түсіріп әшкерелеуге дейін барады.

Өлең 1888 жылы Семей облысында Ақша таудағы болыс сайлауына байланысты туған. Абай шығармалары жыйнағындағы комментарийларда бұл өлең Күлембай болысқа байланысты жазылды делініп келді. Ол дұрыс емес. Осы жылы Семей губернаторы жергілікті әкімдердің салақтығын еске алып, ерекше приказ шығарған.

Өлеңде болыстардың әкімшілігіндегі қайшылықтары және олардың саясатының жүргізілуін байлардың, феодалдардың жақтауы, оған бұқара халықтың көрсеткен қарсылығы әшкереленген.

Абай болыстардың отарлау әкімдерінің және бай-феодалдардың белгілі топтарының қолындағы ойыншық екенін көрсете келіп, 1868 жылғы сайлау ережесінің халық тілегіне қарсы, қанаушылыққа негізделгенін ашып береді. Зорлықшыл үкімет бастықтарының жат қылықтарын халық сынына салады. Мұнымен бірге Абай патша үкіметінің жүргізіп отырған саясатын да әшкере етеді. Бұл Абайдың демократ ақын екенін — халықтың мүддесін көксейтінін анықтай түседі.

Мүрсейт қолжазбасындағы:

Жүрек кетті *дуылдан*,—

деген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Жүрек кетті *луніадан*,—

деп берілді.

Абайдың бұрынғы жыйнақтарында басылып келген:

Мақтаймын елімді, —

деген жол Мүрсейт қолжазбаларының негізінде:

Мақтамаймын елімді, —

деп қалдырылды.

1909 жылғы жыйнақта да, Мүрсеит қолжазбаларында да жазылған:

Қазақты жеген қайратты *ел*, —

деген жол өлеңнің мазмұнына қарап:

Қазақты жеген қайратты *«ер»*, —

деп түзетілді.

1909 жылғы жыйнақта басылған.

Етек кеткен *жабылып*, —

деген жол Мүрсеит қолжазбасы бойынша:

Етек кеткен *жайылып*, —

деп берілді.

1909 жылғы жыйнақта басылған:

Күлкісі *жақсы* қарқылдап, —

деген жол Мүрсеит қолжазбасының негізінде алынып:

Күлкісі *бөлек* қарқылдап, —

деп қабылданды.

1909 жылғы баспадағы:

Еш кісіні *тыймаймын*, —

деген жол Мүрсеит қолжазбасы бойынша

Еш кісіні *теппеймін*. —

деп жіберілді. Үйткені:

«Еш кісіні тыймаймын», —

деген жол өлеңнің үйлесіміне келмейді.

1909 жылғы жыйнақта басылған:

«Жақсы ақыл» — деп, *құптаймын*, —

деген жол Мүрсеит қолжазбалары бойынша:

«Жақсы ақыл» — деп, *«құп» деймін*, —

деп алынды. Бұл жол өлеңнің үйлесіміне дұрыс келеді, алдыңғы жол ұйқаспайды.

Мүрсейт қолжазбаларында:

Ақыл жеткен туғандар, —

деп жазылған жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Ақыл айтар туғандар, —

деп берілді.

Мүрсейт қолжазбасындағы:

Ұры, залым зақуншік, —

деген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Өзі залым зақуншік, —

деп қалдырылды.

1909 жылғы жыйнақта:

Қөрмей тұрып құсамын, —

деп басылған жол Мүрсейт қолжазбасы бойынша:

Қөрмей тұрып түсеміз, —

деп басылды

Өлеңнің бұл нұсқасы Абай жыйнақтарының бәрінде де бар.

32. «*Мәз болады болысың*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Мүрсейт қолжазбаларында:

Бір тәттіні татқанға, —

деп жазылған жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Бір дәмдіні татқанға, —

деп алынды.

Бұл өлең Абайдың барлық жыйнақтарына енген.

33. «*Білімдіден шыққан сөз*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Жетінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша.

Дертті ішіне ем көріп, —

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбасында:

Жаралы іске ем көріп, —

деп жазылған.

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

34. *Сегіз аяқ («Алыстан сермеп»)* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл өлеңде ақынның 80 жылдардағы шығармаларында қойылған бірнеше проблемалық мәселелер қозғалып, олар күрделеніп жоғары сатыға көтеріледі. Бұл мәселелердің біразы 90 жылғы өлеңдерден де үлкен орын алады.

Өлеңде ақынның жеке басының қайшылығы анық көрінеді. Олар, біріншіден — ақынның шыққан феодалдық ортаның әсері болса, екіншіден, — өз көзқарасындағы демократиялық сенімдері болып отырады.

Бұл кезде Абай өзінің отарлық үкімет билеушілерімен жақын-дасуынан ешнәрсе шығара алмағанына көзі жетеді. Оның бұл байлаудың ел арасындағы тартыс, бай-феодалдардың жікке бөлінушілігі және отарлау тәртібінің қатаюы, сайлаудың күшпен кіргізілуі дәлелдей түседі. Осыған байланысты бұл өлеңде басқалардан көрі әлеуметтік мәселелер қатты қойылады. Мұнымен қатар алдыңғы өлеңдерінде басталған лирикалық сарындар, ақындық идеялар толықтырылып шегіне жеткізіледі. Ақын-ағартушы Абай ақылды, ойлы, ар-ұятты болуды негізгі арқау етіп алады. Мұнда ақын бұғаудан құтылудың жолын іздейді, еркіндікті қолдайды. Орыстың революциялық демократтары езілген халықтың бостандыққа жететін жолы — тарихи дамудың прогрестік жолы екенін көрсеткен болатын. Абайдың күшті жағы — орыстың революциялық демократтарының алдыңғы қатарлы идеяларын түсіне білуі және оны сол кездегі қазақ шындығын жырлауда творчестволық түрде қолданып, қортынды жасай білуі. Оның әлсіз жағы — артта қалған қазақ тұрмысының негізінде тар көлемдегі тарихи байлаулар жасауы. Өлеңнің қортынды жасап айтқан соңғы жолдары ақынның бұл байлауларына анық дәлел бола алады.

«Сегіз аяқ» өлеңі Абай творчествосының негізгі бір асуы болып саналады. Онда соны ойлар, байлаулармен қатар, сол, жаңа мәз-мұнды ерекше құлпыртып тұрған жаңа түр де бар. Ол Абайдың орыс классиктерін оқу, үйрену арқылы тапқан жаңа өрнегі болып табылады.

Алтыншы шумақтың алтыншы жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Андығаны, баққаны, —

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбасында:

Іздегені, баққаны, —

деп жазылған.

Оныншы шумақтың алтыншы жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Қор болып, *құрып* барасын, —
деп берілді. Бұл жол Мүрсеит қолжазбасында:

Қор болып, *қолда* барасын, —
делінген.

Он төртінші шумақтың алтыншы жолы 1909 жылғы жыйнаққа сүйеніп:

Айғаймен *өтті*, амал жоқ, —
деп жіберілді. Бұл жол Мүрсеит қолжазбаларында:

Айғаймен *кетті*, амал жоқ, —
деп жазылған.

Ең соңғы шумақтың алтыншы жолы 1909 жылғы жыйнақ негізінде:

Сөзімді ұғар *елім* жоқ, —
деп қалдырылды. Бұл жол Мүрсеит қолжазбасында:

Сөзімді ұғар *біреу* жоқ, —
делінген.

Жыйырма төртінші шумақтың соңғы жолы бұрынғы баспаларында:

Қысылған жерде *жан жалдау*, —
деп басылып келген еді. Бұл жыйнақта:

Қысылған жерде — *жанжал-дау*, —
деп түзетілініп алынды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абай шығармалары жыйнағының бәрінде де бар.

35. «*Сәулең болса кеудеңде*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Мүрсеит қолжазбасындағы:

Егер сәулең *жоқ болса*, —
деген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Егер сәулең *болмаса*, —
деп берілді.

1909 жылғы жыйнақта:

Ел *ит* болса, жақсы сол, —

деп басылған жол Мүрсейт қолжазбасы бойынша:

Ел *тыныш* болса, жақсы сол,—

деп жіберілді.

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарының бәріне енген.

36. «*Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша ба-
сылды.

Екінші шумақтың бесінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Таң қаламын алдыңғы *айтқанды ұқпай*,—

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбасында:

Таң қаламын алдыңғы *сөзіңді* ұқпай, —

деп жазылған.

Үшінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақта да,
Мүрсейт қолжазбаларында да:

Елде кәрі жамандап өлім тілеп, —

деп берілген. Өлеңнің мағнасына қарап:

Кәрілікті жамандап өлім тілеп, —

деп түзетілді.

Соң шумақтың алтыншы жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Түбі терең сөз артық, бір байқарсыз, —

деп жіберілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Ойы терең сөз артық, бір байқарсыз, —

делінген.

Соңғы шумақтың:

Сәнқой, даңғой, ойнасшы, керім-кербез
Қанша қызық болады өзіңізге, —

деген ақырғы екі жолы 1909 жылғы жыйнақта жоқ. Бұл екі жол
Мүрсейт қолжазбаларында болғандықтан, қосылып басылып отыр.
Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

37. «*Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл өлеңдегі «ғашық», «ғашықтық» деген сөздер 1909 жылғы жыйнақ бойынша берілді. Бұл сөздер Мүрсейт қолжазбаларында «асық», «асықтық» деп жазылған. Бұл сөздердің мағна жағынан айырмашылығы жоқ, тек айтылуында өзгешелік бар. Көпшілікке түсініктілігіне қарап, 1909 жылғы басылған нұсқасы қалдырылды.

Абайдың барлық жыйнақтарында бар.

38. «*Хор болды жаным*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Соңғы шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы баста бойынша:

Ғашығымның жанына,—

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Барса ғашық жанына,—

деп жазылған.

Бұл өлең Абайдың барлық жыйнақтарына енген.

39. «*Сен мені не етесің*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бірінші шумақтың он төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша.

Өмір бойы қор өтесің,—

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Өмір бойы қор етесің,—

делінген.

Өлең Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

40 «*Айттым сәлем, қалам қас*» — өлең тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл өлеңдер ел арасына көп тараған. 80 жылдары халық әндеріне сын көзімен қарай бастаған Абай сол халық әні рухында бірнеше өлеңдер жазады («Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы», «Білектей арқасында өрген бұрым», «Сен мені не етесің», «Айттым сәлем, қалам қас», «Қыйыстырып мактайсыз»). Соңғы аталған екі өлең жастық, сұлулық, махаббат қуанышы тұрасындағы халық арманын шабыттана ыспаттаумен бірге, бірін бірі сүйген екі жастың ішкі сезімдерін көрсетуді тереңдете түседі.

Бұл өлеңдерден ақынның қазақ әйелінің бас бостандығы үшін күресіп, ру қоғамының ескі әдет-ғұрыптарына қарсы шыққандығын айқын көруге болады. Әйтсе де, бұл сарындар әті де болса бәсең. Абай әйел алдында еркектің правосы басым екендігін, әйелдің ер-

қосқа бағыныштылығын көрсете отырып, ескі қоғамдық моральдан әбден қол үзіп кетпегендігін аңғартады.

Абайдың барлық жыйнақтарына енген.

41. «Қыйыстырып мақтайсыз» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл нұсқасы Абайдың барлық жыйнақтарында бар.

42. «Білектей арқасында өрген бұрыл» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарының бәріне енген.

43. *Онегиннің сыйпаты* («Жасынан түсін билеп, сыр бермеген») — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша беріліп отыр. А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» атты өлеңмен жазылған романының бірінші тарауынан аударма. Абай X, XI шумақты түгелінен және XII шумақтың алты жолын алған:

X

Как рано мог он лицемерить,
Таить надежду, ревновать,
Разуверять, заставить верить,
Казаться мрачным, изнывать,
Являться гордым и послушным,
Внимательным или равнодушным!
Как томно был он молчалив,
Как пламенно красноречив,
В сердечных письмах как небрежен!
Одним дыша, одно любя,
Как он умел забыть себя!
Как взор его был быстр и нежен,
Стыдлив и дерзок, а порой
Блистал послушною слезой!

XI

Как он умел казаться новым,
Шутя невинность изумлять,
Пугать отчаяньем готовым,
Приятной лестью забавлять,
Ловить минуту умиления,
Невинных лет предубеждения
Умом и страстью побеждать,
Невольной ласки ожидать,
Молить и требовать признанья,

Подслушать сердца первый звук,
Преследовать любовь — и вдруг
Добиться тайного свиданья .
И после ей наедине
Давать уроки в тишине!

XII

Как рано мог уж он тревожить
Сердца кокеток записных!
Когда ж хотелось уничтожить
Ему соперников своих,
Как он язвительно злословил!
Какие сети им готовил!

Он бір бұынды өлеңмен жазса да, Абай аударманы Пушкин тек-
стіне мағнасы жағынан өте жақын етіп бере білген, аударма ори-
гиналға жолма жол сай келеді. Пушкиннің әрбір он төрт жолдық
шумағы Абайда да он төрт жол боп келіп отырады
Бұрынғы баспаларында:

Жай, жаңа кісі болып түк білмеген, —

деп алынып келген жол бұл жыйнақта Мүрсейт қолжазбасы бой-
ынша (1905):

Жап-жаңа кісі болып түк білмеген, —

деп түзетілді

Абайдың барлық жыйнақтарында бұл өлең қалмай басылып
келеді

44 *Татьянаның Онегинге жазған хаты* («Амал жоқ — қайттым
бидірмей») — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүр-
сейт қолжазбалары бойынша беріліп отыр

А С Пушкиннің «Евгений Онегин» романындағы «Татьянаның
Онегинге хаты» ның аудармасы.

ПИСЬМО ТАТЬЯНЫ К ОНЕГИНУ

Я к вам пишу — чего же боле?
Что я могу еще сказать?
Теперь, я знаю, в вашей воле
Меня презреньем наказать
Но вы, к моей несчастной доле
Хоть каплю жалости храня,
Вы не оставите меня.
Сначала я молчать хотела;
Поверьте: моего стыда

Вы не узнали б никогда,
Когда б надежду я имела
Хоть редко, хоть в неделю раз,
В деревне нашей видеть вас,
Чтоб только слышать ваши речи,
Вам слово молвить, и потом
Все думать, думать об одном
И день и ночь до новой встречи
Но говорят, вы нелюдим,
В глуши, в деревне все вам скучно,
А мы ничем мы не блестим,
Хоть вам и рады простодушно
Зачем вы посетили нас?
В глуши забытого селенья
Я никогда не знала б вас,
Не знала б горького мученья
Души неопытной волненья
Смирив со временем (как знать?),
По сердцу я нашла бы друга,
Была бы верная супруга
И добродетельная мать

Другой! Нет, никому на свете
Не отдала бы сердца я!
То в вышнем суждеи созвезе
То воля неба я твоя,
Вся жизнь моя была залогом
Свиданья верного с тобой,
Я знаю, ты мне послан богом
До гроба ты хранитель мой
Ты в сновиденьях мне являлся
Незримый, ты мне был уж мил,
Твой чудный взгляд меня томил,
В душе твой голос раздавался
Давно нет, это был не сон!
Ты чуть вошел, я вмиг узнала,
Вся обомлела, запылала
И в мыслях молвила вот он!
Не правда ль? я тебя слышала
Ты говорил со мной в тиши,
Когда я бедным помогала
Или молитвой улаждала
Тоску волнуемой души?
И в это самое мгновенье
Не ты ли, милое виденье,
Б прозрачной темноте мелькнул,
Приникнул тихо к изголовью?
Не ты ль, с отрадой и любовью,
Слова надежды мне шепнул?
Кто ты, мой ангел ли хранитель,
Или коварный искунитель

Мои сомненья разреши.
Быть может, это все пустое,
Обман неопытной души!
И суждено совсем иное...
Но так и быть! Судьбу мою
Отныне я тебе вручаю,
Перед тобою слезы лью,
Твоей защиты умоляю...
Вообрази: я здесь одна,
Никто меня не понимает,
Рассудок мой изнемогает,
И молча гибнуть я должна.
Я жду тебя: единым взором
Надежды сердца оживи,
Иль сон тяжелый перерви,
Увы, заслуженным укором!

Кончаю! страшно перечесть..
Стыдом и страхом замираю..
Но мне порукой ваша честь,
И смело ей себя вверяю...

Абай кейбір жерде сөз қалдырып кетіп еркін аударғанмен, Пушкин текстiнiң жалпы мағынасын дұрыс береді. Аудармада Татьяна бейнесі Пушкин оригиналындағы ерекшеліктері сақталып шебер суреттелген. Пушкинде 79 жол, Абайда 76.

Мүрсейт қозжазбасы мен 1909 жылғы жыйнақта:

Шыдар ем бір ай *жануға*,
Ұзақ түн жұмбай көзімді, —

делінген.

Жоғарғы:

Әлімше мен де ұялып,
Білдірмен дедім өлсем де.
Шыдар ем күйіп мен жанып,
Айында бірер көрсем де,—

деген жолдарға қарағанда «жануға» деудің де қыйсыны бар.

Ал кейінгі баспаларында:

Шыдар ем бір ай *жатуға*,
Ұзақ түн жұмбай көзімді, —

деп алынған. Мағынасы жағынан жатымдырақ болғандықтан бұл жыйнақта осы вариант қабылданды.

Он үшінші шумақтағы бірінші жол соңғы баспаларында:

Түсімде мені *жубатып*, —

деп алынып келді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбасы мен 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Түсімде мені жұбантып, —
болып түзетілді.
Өленнің аяқ кезінде:

Күтеміз сізден қайта хат. —

деген жол 1909 жылғы жыйнақ негізінде:

Күтемін сізден қайта хат, —

деп алынды.

Абайдың барлық баспаларында бұл шығарма қалдырылмай басылып келеді.

45. *Онегиннің Татьянаға жауабы* («Таңғажайып бұл қалай хат») — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романының төртінші тарауы, XII — XVI шумақтардың аудармасы.

Абай Онегиннің Татьянаға бақида кездескендегі айтқан сөзін түгел аударған:

...«Вы ко мне писали,
Не отпирайтесь. Я прочел
Души доверчивой признанья,
Любви невинной излиянья;
Мне ваша искренность мила;
Она в волненье привела
Давно умолкнувшие чувства;
Но вас хвалить я не хочу;
Я за нее вам отплачу.
Признаньем также без искусства;
Примите исповедь мою:
Себя на суд вам отдаю.

XIII

Когда бы жизнь домашним кругом
Я ограничить захотел,
Когда б мне быть отцом, супругом
Приятный жребий повелел;
Когда б семейственной картиной
Пленился я хоть миг единый, —
То верно б кроме вас одной
Невесты не искал иной.
Скажу без блесков мадригальных:
Нашед мой прежний идеал,
Я верно б вас одну избрал

В подруги дней моих печальных,
Всего прекрасного в залог,
И был бы счастлив... сколько мог?

XIV

Но я не создан для блаженства;
Ему чужда душа моя;
Напрасны ваши совершенства:
Их вовсе недостойн я.
Поверьте (совесть в том порукой)
Супружество нам будет мукой
Я, сколько ни любил бы вас,
Привыкнув, разлюблю тотчас;
Начнете плакать: ваши слезы
Не тронут сердца моего,
А будут лишь бесить его.
Судите ж вы, какие розы
Нам заготовит Гименей
И, может быть, на много дней!

XV

Что может быть на свете хуже
Семьи, где бедная жена
Грустит о недостойном муже,
И днем и вечером одна;
Где скучный муж, ей цену зная
(Судьбу, однако ж, проклиная)
Всегда нахмурен, молчалив,
Сердит и холодно-ревнив!
Таков я. И того ль искали
Вы чистой, пламенной душой,
Когда с такою простотой,
С таким умом ко мне писали?
Ужели жребий вам такой
Назначен строгою судьбой?

XVI

Мечтам и годам нет возврата,
Не обновлю души моей...
Я вас люблю любовью брата
И, может быть, еще нежней.
Послушайте ж меня без гнева:
Сменит не раз молодая дева
Мечтами легкие мечты;
Так деревцо свои листы
Меняет с каждою весною.

Так, видно, небом суждено.
Полюбите вы снова: но .
Учитесь властвовать собою:
Не всякий вас, как я, поймет;
К беде неопытность ведет».

Абай жалпы мағынасын ғана сақтап өте еркін аударған. Пушкин-
де 68 жол, Абайда — 76.

Үшінші шумақтағы бір жол 1945 жылғы баспада:

Ол, перизат ойды өзің біл, —

деп алынған. Бұл жыйнақта 1909 жылғы баспа бойынша:

Ол — перизат, ойла, өзің біл, —

болып түзетілді.

Шығарманың аяғындағы:

Ол — жас ағаш, бір қызыл гүл,
Жапырағы жаңғырар.
Сорлы Онегин, жолды өзің біл
Қай тарапқа қаңғырар, —

деген жолдар 1909 жылғы жыйнақта:

Ол — жас ағаш, жас қызыл тал,
Жапырағы жаңғырар.
Сорлы Онегин, жолды өзің біл
Қай тарапқа қаңғырар, —

деп берілген

Бірақ «жас қызыл тал» үшінші жолдағы «жолды өзің біл» мен үйлеспейді. Ал Абай аудармасында басынан аяғына дейін әр шумақтың бірінші жолы мен үшінші жолы ұйқас келіп отырады. Осыған қарағанда бірінші жолдың «ол — жас ағаш, бір қызыл гүл» болуы орынды (Мүрсейт қолжазбасы бойынша).

Абайдың негізгі жыйнақтарында қалдырылмай басылып келеді.

46. *Онегиннің сөзі* («Хатыңнан жақсы ұғндым сөздің бәрін») — шығарманың тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романынан еркін аударма (жоғарғы аударманың екінші варианты).

Пушкинде 76 жол болса, Абайда — 48.

Абай жыйнақтарының негізгілерінде басылып келеді.

47. *Онегиннің Татьянаға жазған хаты* («Хүп білемін, сізге жақпас») — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді. А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» атты романынан аударма. Пушкинде 60 жол:

ПИСЬМО ОНЕГИНА К ТАТЬЯНЕ

Предвижу все, вас оскорбит
Печальной тайны объяснение.
Какое горькое презрение
Ваш гордый взгляд изобразит!
Чего хочу? с какою целью
Открою душу вам свою?
Какому злобному веселью,
Быть может, повод подаю!

Случайно вас когда-то встретя,
В вас искру нежности заметя,
Я ей поверить не посмел:
Привычке милой не дал ходу;
Свою постылую свободу
Я потерять не захотел.
Еще одно нас разлучило...
Несчастной жертвой Ленский вал...
Ото всего, что сердцу мило,
Тогда я сердце оторвал;
Чужой для всех, ничем не связан,
Я думал: вольность и покой
Замена счастью. Боже мой!
Как я ошибся, как наказан ..

Нет, поминутно видеть вас,
Повсюду следовать за вами,
Улыбку уст, движенье глаз
Ловить влюбленными глазами,
Внимать вам долго, понимать
Душой все ваше совершенство,
Пред вами в муках замирать,
Бледнеть и гаснуть ... вот блаженство!

И я лишен того: для вас
Ташусь повсюду наудачу;
Мне дорог день, мне дорог час:
А я в напрасной скуке трачу
Судьбой отсчитанные дни.
И так уж тягостны они.
Я знаю: век уж мой измерен;
Но чтоб продлилась жизнь моя,
Я утром должен быть уверен,
Что с вами днем увижусь я...

Боюсь: в мольбе моей смиренной
Увидит ваш суровый взор
Затеи хитрости презренной —
И слышу гневный ваш укор.
Когда б вы знали, как ужасно

Томиться жаждою любви,
Пылать — и разумом всечасно
Смирять волнение в крови;
Желать обнять у вас колени,
И, зарыдав, у ваших ног
Излить мольбы, признанья, пени.
Все все, что выразить бы мог,
А между тем притворным хладом
Вооружать и речь и взор,
Вести спокойный разговор,
Глядеть на вас веселым взглядом!..

Но так и быть: я сам себе
Противиться не в силах боле;
Все решено: я в вашей воле
И предаюсь моей судьбе.

Абайда 64 жол, жалпы мағнасын ғана сақтап мүлде еркін аударған.

Төртінші шумақтың екі жолы бұрынғы баспаларда

Тайды аяғым ескі *дерттен*,
Түсті емсіз қатты дерт, —

делініп келген еді. Бұл жыйнақта Мүрсейт қолжазбасы негізінде:

Тайды аяғым ескі *серттен*,
Түсті емсіз қатты дерт, —

болып түзетілді.

Шығарманың соңында:

Қорғалап қорықпа өмір бос, —

деп басылып жүрген бір жол бұл жыйнақта 1909 жылғы баспа бойынша:

Қорғалап құр *өтпе* өмір бос, —

деп алынды.

Ақырғы екі жол бұрынғы баспаларда қате басылып келді, мысалы 1945 жылғы жыйнақта былайша берілді:

Бір өзіңнен басқа бір дос
Таппасаң, ол, жүрме зар.

1905 жылғы Мүрсейт қолжазбасында осы екі жол:

Бір өзіңнен басқа бір дос
Таппаған соң, жүрме зар, —

теп оқылады. Бұл жыйнақта осы текст қабылданды.

Абай шығармалары жыйнақтарының бәрінде басылып жүр.

48. *Татьяна сөзі* («Тәңрі қосқан жар едің сен») — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романының сегізінші тарауынан аударма.

Абай XLII шумақты соңғы жеті жолын және XLIII — XLVII шумақтарды түгел алып, Татьянаның Петербургте Онегинге айтқан сөзін бүтіндей аударған.

«Довольно; встаньте. Я должна
Вам объясниться откровенно.
Онегин, помните ль тот час,
Когда в саду, в аллее нас
Судьба свела, и так смиренно
Урок ваш выслушала я?
Сегодня очередь моя.

XLIII

Онегин, я тогда моложе,
Я лучше, кажется, была,
И я любила вас; и что же?
Что в сердце вашем я нашла?
Какой ответ? одну суровость
Не правда ль? Вам была не новость
Смиренной девочки любовь?
И нынче — боже! — стынет кровь,
Как только вспомню взгляд холодный
И эту проповедь. . Но вас
Я не виню: в тот страшный час
Вы поступили благородно,
Вы были правы предо мной:
Я благодарна всей душой

XLIV

Тогда — не правда ли? — в пустыне,
Вдали от суетной молвы,
Я вам не нравилась... Что ж ныне
Меня преследуете вы?
Зачем у вас я на примете?
Не потому ль, что в высшем свете
Теперь являться я должна,
Что я богата и знатна,
Что муж в сраженьях изувечен
Что нас за то ласкает двор?

Не потому ль, что мой позор
Теперь бы всеми был замечен
И мог бы в обществе принести
Вам соблазнительную честь?

• XLV

Я плачу. Если вашей Тани
Вы не забыли до сих пор,
То знайте, колкость вашей брани,
Холодный, строгий разговор,
Когда б в моей лишь было власти,
Я предпочла б обидной страсти
И этим письмам и слезам
К моим младенческим мечтам
Тогда имели вы хоть жалость,
Хоть уважение к летам.
А нынче! — что к моим ногам
Вас привело? какая малость!
Как с вашим сердцем и умом
Быть чувства мелкого рабом?

XLVI .

А мне, Онегин, пышность эта,
Постылой жизни мишура,
Мои успехи в вихре света,
Мой модный дом и вечера,
Что в них? Сейчас отдать я рада
Всю эту ветошь маскарада,
Весь этот блеск, и шум, и чад
За полку книг, за дикий сад,
За наше бедное жилище,
За те места, где в первый раз,
Онегин, видела я вас,
Да за смиренное кладбище,
Где нынче крест и тень ветвей
Над бедной нянею моей...

XLVII

А нынче! — что к моим ногам
Так близко!.. Но судьба моя
Уж решена. Неосторожно,
Быть может, поступила я:
Меня с слезами заклинаний
Молила мать; для бедной Тани
Все были жребии равны...
Я вышла замуж. Вы должны,
Я вас прошу, меня оставить;

Я знаю: в вашем сердце есть
И гордость, и прямая честь.
Я вас люблю (к чему лукавить?),
Но я другому отдана;
Я буду век ему верна».

Аудармада оригиналдың жалпы мағынасы сақталған. Абай кейбір жерлерде жол тастап кетіп, ал кейбір жолдарды өзінше өзгертпестен аударған. Не бәрі Пушкинде 77 жол, аудармада 56 жол.

Үшінші шумақ 1909 жылғы жыйнақта:

Елжіреген жас емес пе ем?
Ебін тапсаң жұбатып,
Мен ғашыққа мас емес пе ем?
Кетсең еді ұзатып, —

деп басылған.

Бұл жыйнақта Мүрсейт қолжазбасы негізінде:

Елжіреген жас емес пе ем?
Еппен айтсаң жұбатып,
Мен ғашыққа мас емес пе ем?
Кетсең еді ұзатып, —

деген қалпы сақталды.

Абай шығармалары жыйнақтарының бәріне кіргізіліп келеді.

49. *Ленский сөзінен* («Барасын қайда, қайда болмай маған», негізі Мүрсейт қолжазбасынан алынды.

А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романының алтыншы таңбауы XXI, XXII шумақтарынан аударма

Абай Ленский сөзінің мұна жолдарын аударған:

«Куда, куда вы удалились,
Весны моей златые дни?
Что день грядущий мне готовит?
Его мой взор напрасно ловит,
В глубокой мгле таится он.

.....
Блеснет завтра луч денницы,
И заиграет яркий день;
А я — быть может, я гробницы
Сойду в таинственную сень...»

Абайдың соңғы жыйнақтарында басылған.

50. *Онегиннің өлердегі сөзі* («Жарым жақсы киім киіп») — өлең-нің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары басынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

51. «Қажымас дос халықта жоқ» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсейт қолжазбасы бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

52. «Жастықтың оты, қайдасың» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбасы бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

53 «Жарқ етпес қара көңлім не қылса да» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

54. «Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

55. «Бай сөйледі» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Екінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақта да, Мүрсейт қолжазбаларында да:

Бас пен аяқ бір есеп, —

деп берілген. Өлеңнің ұйқасына қарал, бұл жол:

Бас пен аяқ бір қысап, —

деп алынды.

Алтыншы шумақ:

Ел де жаман,
Ер де жаман,
Аңдығаны өз елі.

Елде сыяз,
Ойда ояз,

Оңбай-ақ түр әр түрі, —

деген жолдар 1909 жылғы баспада жоқ, Мүрсейт қолжазбалары бойынша қосылып басылып отыр.

Сегізінші шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы баспа бойынша:

Жасы құрбы, —

деп жіберілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Жақсы күрбы, —

делінген.

Абандың негізгі жыйнақтарына енген.

56. «*Ем таба алмай*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсеит қолжазбасы бойынша басылды.

Соңғы шумақтың үшінші жолы Мүрсеит қолжазбасы бойынша:

Ештемеден қайғысыз, —

деп жіберілді. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақта:

Еш нәрседен қайғысыз, —

деп алынған.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

57. «*Келдік талай жерге енді*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

1909 жылғы жыйнақта:

Таба алмадық *бір* адам, —

деп басылған жол Мүрсеит қолжазбалары бойынша:

Таба алмадық *еш* адам, —

деп берілді.

Мүрсеит қолжазбаларында:

Құлақ қойсаң, ұққандар, —

деп жазылған жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Салсын құлақ ұққандар, —

деп алынды.

Мүрсеит қолжазбаларындағы:

Тыныштық *сүйсін* қышыны, —

делінген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Тыныштық *сүймей* қышыны, —

деп жіберілді.

1909 жылғы жыйнақта:

Өтірікке *түсініп*, —

деп басылған жол Мүрсейт қолжазбаларының негізінде:

Өтірікке тішынп, —

деп қабылданды.

Мүрсейт қолжазбаларында:

Таба алмадық өзге елді, —

деген жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Таба алмадық өңге елді, —

деп қалдырылды. Бұл екі жолдың мағна жағынан айырмасы жоқ, зйтсе де соңғы жол өлеңнің үйлесіміне дұрыс келеді.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың барлық жыйнақтарына енген.

58. «*Өзгеге, көңлім, тоярсын*» — өлеңнің тексті 1901 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың барлық жыйнақтарында бар.

59. «*Кейде есер көңіл құрғырың*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарының бәрінде басылған.

60. *Жазғытұры («Жазғытұры қалмайды қыстың сызы»)* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Төртінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Түйе боздап, қой қоздап — қорада шу, —

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Түйе боздап, қой маңрап — қорда шу, —

деп жазылған.

Атғыншы шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Тастағы үнін қосар байғыз, көкек, —

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Таудағы әнін қосар байғыз, көкек, —

делінген.

Жетінші шумақтың үшінші жолы Мүрсейт қолжазбалары

бойынша:

Шаруаның *бір малы* екеу болып, —

деп қалдырылды. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақта:

Шаруаның *біреуі* екеу болып, —

деп басылған.

Тоғызыншы шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Адамзаттың көңлі өсіп *көтерілер*, —

деп қабылданды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Адамзаттың көңлі өсіп, *ойнап күлер*, —

делінген.

Соңғы шумақтың үшінші жолы Мүрсейт қолжазбаларында:

Қызыл арай *ақ күміс* шатырына, —

делінген еді. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Қызыл арай, *сары алтын* шатырына, —

деп берілді.

Өлеңнің:

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,

Мал мазатсып, қуанып, аунап-қунар.

Жыршы құстар әуеде өлең айтып,

Қыйқу салар көлдегі қаз бен қулар, —

деген он бірінші шумағы 1909 жылғы жыйнақта да, сол секілді Мүрсейт қолжазбаларында да он төртінші шумақтан кейін келген. Ал бұл жыйнақта бұл шумақтың орны ауыстырылып, оныншы шумақтан кейін қойылып отыр. Үйткені өлеңдегі суреттелінетін объектілердің (нәрселердің) ретіне қарағанда, бұл шумақ осы оныншы шумақтан соң келуі тиіс. Осыған байланысты орны ауыстырылып басылып отыр.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың барлық жыйнақтарына енген

61. «Асқа, *тойға баратұғын*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары негізінде алынды. Кейбір баспаларда Лермонтовтан аударма болар деген пікір айтылған. Бірақ, Лермонтовта бұл шығарманың оригиналы жоқ.

Бесінші шумақтың аяққы жолы бұл жыйнақта:

Асыққансып тоқтамай, —

болып Мүрсейт қолжазбасы бойынша түзетілді.

Жетінші шумақтың соңғы жолы:

«Аһ» деп өтті жар үшін, —

Болып 1909 жылғы баспа бойынша алынды.

Өлеңнің ең ақырғы шумағы 1909 жылғы жыйнақта жоқ, Мүрсеит қолжазбасы бойынша берілді.

Абайдың негізгі баспаларына қалдырылмай кіргізіліп келеді.

62. «Ата-анаға көз қуаныш» — өлеңнің тексті Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Бесінші шумақтың бесінші, алтыншы, жетінші жолдары Мүрсеит қолжазбаларында:

Қайғысыз бенде
Бар ма елде
Өмірінде, —

деп жазылған. Бұл жолдар ұғымға ауыр болғандықтан, түсінікті болуы үшін:

Қайғысыз бенде
Көрдің бе
Өмірінде, —

деп түзетіліп алынды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

63. «Тайға міндік» — өлеңнің тексті Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

64. «Замаң ақыр жастары» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Бірінші шумақтың екінші жолы Мүрсеит қолжазбалары бойынша:

Қосылмас ешбір бастары, —

деп алынды. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақта:

Қосылмас еш бастары, —

делінген.

Екінші шумақтың төртінші жолы Мүрсеит қолжазбалары бойынша:

Құр тілменен жыйғалы, —

деп берілді. Бұл жол 1909 жылғы баспада:

Құр тілменен жыйғанғы, —

деп басылған.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

65. «*Көзінен басқа ойы жоқ*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бесінші шумақтың екінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Дағарадай боп сәлдесі, —

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Дағардай болып сәлдесі, --

делінген.

Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

66. «*Жастықтың оты жалындап*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Үшінші шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Жылы жүзбен жайнасын, —

деп жіберілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Жылы жүріп жайнасын, —

деп жазылған.

Төртінші шумақтың екінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Жазасын тауып жауласар, —

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Жазасын тартып жауласар, —

делінген.

Оныншы шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Мақтатып жұртты шулатса, —

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Мақтатып жұртты шуларға, —

деп көрсетілген. Бұл жол үйлесімге келмейтін болғандықтан 1909 жылғы жыйнақта басылған нұсқасы қалдырылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

67. «*Қызарып, сұрланып*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бірінші шумақтың екінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Дүпілдеп жүрегі, —

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Дүпілдеп жүрегі, —

делінген.

Сегізінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылғы жыйнақта да сол секілді Мүрсейт қолжазбаларында да:

Көкірек елжіреп, —

деп беріліпті. Бұл жол түсінікті болуы үшін:

Жүрегі елжіреп, —

деп өзгертіліп жіберілді

Соңғы шумақтың алдыңғы екі жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Жүйрік тіл, *терең* ой,
Сол күнде қайда едің? —

деп қалдырылды. Бұл екі жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Қызыл тіл, *жүйрік* ой,
Со : күні қайда едің? —

деп жазылған.

«Гашық», «ғашықтық» деген сөздер 1909 жылғы жыйнақ бойынша алынды. Бұл сөздер Мүрсейт қолжазбаларында «асық», «асықтық» деп берілген.

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарының бәрінде бар.

68. «*Көзімнің қарасы*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсейт қолжазбасы бойынша басылды.

Үшінші шумақтың төртінші жолы Мүрсейт қолжазбасы бойынша:

Қалқаға сөз дайын, —

деп жіберілді. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақта:

Қалқама сөз дайын, —

делінген.

Жетінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылғы жыйнақта да және Мүрсеит қолжазбасында да:

Кең маңдай, қалың шаш, —

деп берілген. Әйтсе де, өлеңнің көркемдігіне және ел арасында айтылып жүргендігіне қарап:

Кең маңдай, қолаң шаш,—

деп алынды.

Сегізінші шумақтың екінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Қараса жан тоймас, —

деп қабылданды. Бұл жол Мүрсеит қолжазбасында:

Қараса көз тоймас, —

деп жазылған.

Он жетінші шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақта да және Мүрсеит қолжазбасында да:

Жүрегім дүпілдеп, —

деп жазылған. Көпшілік арасында қолданылуына қарап «дүпілдеп» деген сөз «лүпілдеп» деп өзгертіліп алынды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың барлық жыйнақтарына енген.

69. «*Менсінбеуші ем наданды*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

70. «*Не іздейсің, көңлім, не іздейсің*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Төртінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Мақтау — жел сөз жанға қас, —

деп алынды. Бұл жол Мүрсеит қолжазбаларында:

Мақтан — жел сөз жанға қас, —

деп жазылған. Бесінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Жұрттың бәрі сөз сатқан,—

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Жұрттың бәрі сөз *сатса*, —

делінген. Мүрсейт нұсқасы өлеңнің үйлесіміне келмейді.

Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

71. «*Жүрегім, ойбай, соқпа енді*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Үшінші шумақтың бірінші жолы Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Сенісерге *жан* таба алмай, —

деп берілді. Бұл жол 1909 жылғы баспада:

Сенісерге *жар* таба алмай, —

делінген.

Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

72 «*Қайғы шығар ілімнен*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бесінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақта:

Кейбіреуі *дүрип* жүр, —

деп басылған. Ал бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Кейбіреуі *дүріс* жүр, —

деп жазылған. Өлеңнің мағынасына қарап:

Кейбіреуі *дүрсін* жүр, —

деп түзетілді.

Алтыншы шумақтың тоғызыншы жолы Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Итше *индет* тілемей, —

деп жіберілді. Бұл жол 1909 жылғы жыйнақта:

Итше *иттен* тілемей, —

деп басылған.

Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

73. «Жайнаған туың жығылмай» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

XIX-ғасырдағы қазақ ақындарының арасында рудың немесе болыс ішіндегі «атақты» адамдарды мадақтап өлең шығару орын теуіп келген еді. Олар көбінесе ру басыларын, болыстарды, билерді дәріптейтін.

Қаралы күндерге, сондай-ақ басқаша бір ерекше жағдайларға арналған жырларда ақындар кейбір халық дәстүрлерін (жөктау мен мақтау өлеңдері) кеңінен пайдаланып келді.

Абайдың бұл өлеңі де өзінің туған інісі Оспанның өліміне арналған. Бірақ Абай өлеңінің бір ерекшелігі ол Оспанның болыс болып ел билегенін дәріптемей, оның адамгершілік қасиеттеріг айтып, елге жағымды болғанын еске түсіреді. Либералдық сенімнен арылмаған Абай, ресми орында отырып та халық мүддесін көздеуге болады деп ойлайды.

Өлеңнің екінші бір өзгешелігі мұнда әдеттегідей байлықты, мырзалықты мадақтау жоқ. Абай өзі арман еткен қоғам қайраткерінің бейнесін беруге тырысады.

Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

74. «Кешегі Оспан» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Екінші шумақтың төртінші жолы Мүрсейт қолжазбаларында:

Кетті қаптап, —

деп жазылған. Бұл жол өлеңнің мазмұнына қарап:

Келді қаптап, —

деп өзгертіліп берілді және «кетті» деген сөз осы шумақтың алтыншы жолында қайталанып келеді.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

75. «Сұрғылт тұман дым бүркіп» — негізі Мүрсейт қолжазбасына алынды.

Бұл шығарма «Не осенний мелкий дождичек» деп басталатын орыс халық өлеңінен (сөзі А. А. Дельвиғтікі, музыкасы М. И. Глинканыкі) жалпы мағнасы ғана сақталып өге еркін аударылған.

Өлеңнің бастапқы шумағының:

Не осенний мелкий дождичек
Брызжет, брызжет сквозь туман.
Слезы горькие льет молодец
На свой бархатный кафтан, —

деген жолдарын Абай:

Сұрғылт тұман дым бүркіп,
Барқыт бөшпент сұлайды.

Жеңменен көз сүртіп,
Сұрланып жігіт жылайды, —

деп аударған.

Аударманың екінші шумағында Абай өз жанынан сөз қосып оригиналдан алшақ кеткен.

Ал осы екі шумақтың да соңғы төрт жолдары мазмұны жағынан оригиналға жақын келеді.

Абай шығармаларының соңғы жыйнақтарында басылып жүр.

76. «*Ысытқан, суытқан*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

77. «*Бойы былғаң*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Жетінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Тыныштық *іздеу* елде жоқ, —

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Тыныштық *іздер* елде жоқ, —

делінген.

Сегізінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Әз тұтуға, —

деп жіберілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Аз тұтуға, —

деп жазылған.

Бұл өлең Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

78. «*Жақсылық ұзақ тұрмайды*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бірінші шумақтың:

Жер қорығыш желкек шал
Желіп жүріп боздайды, —

деген соңғы екі жолы Мүрсейт қолжазбалары бойынша алынды. Бұл жолдар 1909 жылғы жыйнақта жоқ.

Екінші шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Талапты көңіл елермес,—

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Талаптың көңлі елермес, —

деп жазылған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында басылып келді.

79. «*Ал, сенейін, сенейін*» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша алынды.

Соңғы кезде бұл өлеңнің М. Ю. Лермонтовтан аударма екені анықталды. Абай оригиналдың мағнасын сақтап, жалпы алғанда, Лермонтов шығармасының мазмұнынан алшақ кетпей аударған.

Абайда 28 жол, Лермонтовта — 24.

ИСПОВЕДЬ

Я верю, обещаю верить,
Хоть сам того не испытал,
Что мог монах не лицемерить
И жить, как клятвой обещал;
Что поцелуи и улыбки
Людей коварны не всегда,
Что ближних малые ошибки
Они прощают иногда,
Что время лечит от страданья,
Что мир для счастья сотворен,
Что добродетель не названье
И жизнь поболее, чем сон!..

Но вере теплой опыт хладный
Противоречит каждый миг,
И ум как прежде безотрадный
Желанной цели не достиг;
И сердце, полно сожалений,
Хранит в себе глубокий след
Умерших, но святых видений,
И тени чувств, каких уж нет;
Его никто не испугает,
И то, что было б яд другим.
Его живит, его питает
Огнем язвительным своим.

Абай текстінің бір-екі сөзі Мүрсейт қолжазбасы мен 1909 жылғы жыйнақтың екеуінде екі түрлі болып берілген. Мысалы, шығарманың ең соңғы жолы қолжазбада:

Нанғыш болсаң маған нан, —

делінген, ал 1909 жылғы жыйнақта:

Нанғыш болсаң *енді* нан! —

деп алынған. Бұл баспада соңғысы қабылданды.

Абай шығармаларының негізгі жыйнақтарында бұл өлең үнемі басылып келеді.

80. «*Көңілім менің қараңғы. Бол, бол, ақын*» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша алынды.

М. Ю. Лермонтовтан аударма.

ЕВРЕЙСКАЯ МЕЛОДИЯ

(ИЗ БАЙРОНА)

Душа моя мрачна. Скорей, певец, скорей!
Вот арфа золотая:
Пусть персы твои, промчавшись по ней,
Пробудят в струнах звуки рая.
И если не навек надежды рок унес,
Они в груди моей проснутся,
И если есть в очах застывших капля слез —
Они растают и прольются.

Пусть будет песнь твоя дика. — Как мой венец,
Мне тягостны веселья звуки!
Я говорю тебе: я слез хочю, певец,
Иль разорвется грудь от муки.
Страданиями была упитана она,
Томилась долго и безмолвно;
И грозный час настал — теперь она полна,
Как кубок смерти, яда полный.

Абай өлеңі осы шығарманың алғашқы сегіз жолының аудармасы.

Соңғы баспаларда:

Керек қой көңілді үміт *тербентпесе*, —

деп алынып келген алтыншы жол 1909 жылғы жыйнақ негізінде:

Керек қой көңілді үміт *тебірентсе*, —

деп түзетілді.

Бұл өлең Абай жыйнақтарының бәрінде басылып жүр.

81 «*Дарағы түнде таң қайып*» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді

М Ю Лермонтовтан аударма Шығарма Лермонтовта да, Абайда да 8 жол,

ИЗ ЛЕТЕ

Горные вершины
Спят во тьме ночной
Тихие долины
Полны свежей мглой,
Не пылит дорога,
Не дрожат листы
Подожди немного,
Отдохнешь и ты

1909 жылғы жыйнақта екінші шумақтың алдыңғы екі жолы былай болып келеді

*Шаң шығармас жол дағы,
Силкіне алмас жапырақ —*

Бұл жыйнақта Мүрсейт қолжазбасы бойынша

*Шаң шығармас жол дағы,
Силкіне алмас жапырақ, —*

делінген текст сақталды

Абай шығармалары жыйнақтарының бәріне кіргізіліп келеді

92 «*Өзіңе сенбе, жас ойшыл*» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсейт қолжазбасы бойынша алынды.

М Ю Лермонтовтан аударма

НЕ ВЕРЬ СЕБЕ

Не верь, не верь себе, мечтатель молодой,
Как язвы бойся вдохновенья
Оно — тяжелый бред души твоей больной
Иль пленной мысли раздраженье
В нем признака небес напрасно не ищи
— То кровь кипит, то сил избыток!
Скорее жизнь свою в заботах истощи,
Разлей отравленный напиток!

Случится ли тебе в заветный, чудный миг
Открыть в душе давно безмолвной

Еще неведомый и девственный родник,
Простых и сладких звуков полный, —
Не вслушивайся в них, не предавайся им,
Набрось на них покров забвенья
Стихом размеренным и словом ледяным
Не передашь ты их значенья.

Закрадется ль печаль в тайник души твоей,
Зайдет ли страсть с грозой и вьюгой, —
Не выходи тогда на шумный пир людей
С своею бешеной подругой,
Не унижай себя. Стыдися торговать
То гневом, то тоской послушной,
И гной душевных ран надменно выставлять
На диво черни простодушной

Какое дело нам, страдал ты или нет?
На что нам знать твои волненья,
Надежды глупые первоначальных лет,
Рассудка злые сожаленья?
Взгляни перед тобой играючи идет
Толпа дорогою привычной;
На лицах праздничных чуть виден след забот,
Слезы не встретишь неприличной

А между тем из них едва ли есть один,
Тяжелой пяткой неизмятый,
До преждевременных добравшийся морщина
Без преступленья иль утраты!
Поверь: для них смешон твой плач и твой укор,
С своим напевом заученным,
Как разрумяненный трагически актер,
Махающий мечом картонным.

Абай Лермонтов шығармасының мазмұнын көп өзгертпей аударған Шығарма Лермонтовта да, Абайда да 40 жолдан
1909 жылғы жыйнақта бесінші шумақтағы екінші жол

Құрсағса тілді ұмтылтып, —

делінген. Бұл баспада Мүрсейт қолжазбасы негізінде:

Құрсағып тілді ұмтылтып, —

деген қалпы сақталды.

Бұл шығарма да Абай жыйнақтарында қалмай басылып келеді.

83. «Қорқытпа мені дауылдан» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша алынды
И. А. Буниннен аударма. Орыс ақынының «Не пугай меня гро-

эсе» деп басталатын шығармасын Абай жалпы мағнасын сақтай
аударған.

Аударманың соңғы:

Сондықтан қайғы қат-қабат,
Қарап тұрмын сендерге,
Атасы басқа, өзі жат,
Жалғыз жанша жат жерде, —

деген төрт жолы оригиналдан алшақ кеткен Абайдың өз ой-пікі-
рінің бір елесін көрсетеді.

Абай жыйнақтарының негізгілерінде басылып жүр.

84. «*Аятпенен тарқайды*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ
және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Мүрсейт қолжазбаларында:

Тура жау емеске, —

деп жазылған жол 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Туа жау емеске, —

деп берілді.

1909 жылғы жыйнақтағы:

Басы *ыңғай* қайқайды, —

деп басылған жол Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Басы *ақыр* қайқайды, —

деп жіберілді.

1909 жылғы жыйнақта:

Пысықтар *шайқайды*, —

деген жол Мүрсейт қолжазбалары бойынша:

Пысықтар *шалқайды*, —

деп қалдырылды.

Және Мүрсейт қолжазбаларында бұл өлеңнің аяғында:

Тіпті бір болмайды,
Айтқанға көңбейді, —

деген қосымша тағы екі жол бар. Ал, бұл жолдар 1909 жылғы
жыйнақта кірмей қалған. Бұл баспада да осы екі жол қосылып

басылмай, комментарийда беріліп отыр. Үйткені бұл екі жолдың ұйқасы өлеңнен бөлек, кейін қосылған жолдар сыяқты. Бұл, әрине, жеке тексеруді көрек етеді.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

85. *«Қарашада өмір тұр»* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

86. *«Жас өспірім замандас қапа қылды»* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

87. *«Ғашықтың тілі — тілсіз тіл»* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарына енген.

88. *«Әсемпаз болма әрнеге»* — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бесінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы баспа бойынша:

Күндестігін қоздырып, —

деп берілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Күндестігін қозғызып, —

делінген.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абай шығармаларының бәрінде бар.

89. *«Қайтсе жеңіл болады жұрт билемек»* — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

М. Ю. Лермонтовтың «Измаил-Бей» атты поэмасының екінші бөлімінен аударма.

Лермонтовта 22 жол:

Легко народом править, если он
Одною общей страстью увлечен;
Не должно только слишком завлекаться,
Пред ним гордиться или с ним равняться,
Не должно мыслей открывать своих,
Иль спрашивать у подданных совета,
И забывать, что лучше гор златых

Иному ласка и слова привета! —
Старайся первым быть везде, всегда;
Не забывайся, будь в пирах умерен,
Не трогай суеверий никогда
И сам с толпой умей быть суеверен;
Страшись сначала много успевать,
Страшись народ к победам приучать,
Чтоб в слабости своей он признавался,
Чтоб каждый миг в спасителе нуждался,
Чтоб он тебя не сравнивал ни с кем
И почитал нуждою — принужденья;
Умей отважно пользоваться всем,
И не проси никак вознагражденья!
Народ ребенок: — он не хочет дать,
Не покушайся вырвать, — но украдь! —

Абайда небәрі 20 жол, оригиналдың кей жері дәлме-дәл аударылып, кейбір жолдарының жалпы мазмұны ғана сақталған

Абай шығармаларының кейбір баспаларында төртінші шумақтың үшінші жолы:

Жұрт — жас бала, жылатып тартып алма, —

делініп келген еді. Бұл жыйнақта 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары негізінде:

Жұрт — бала, ешнәрсесін тартып алма, —

деген қалпы сақталды.

Абай шығармалары жыйнақтарының бәріне кіргізіліп келеді.

90. *Тұтқындағы батыр («Қараңғы үй терезесі — тұтқын орны»)* — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша алынды.

М. Ю. Лермонтовтан аударма. Небәрі Абайда да, Лермонтовта да 20 жол.

ПЛЕННЫЙ РЫЦАРЬ

Молча сижу под окошком темницы;
Синее небо отсюда мне видно;
В небе играют все вольные птицы;
Глядя на них, мне и больно и стыдно.

Нет на устах моих грешной молитвы,
Нету ни песни во славу любезной;
Помню я только старинные битвы,
Меч мой тяжелый да панцырь железный.

В каменный панцырь я ныне закован,
Каменный шлем мою голову давит,
Щит мой от стрел и меча заколдован,
Конь мой бежит, и никто им не правит.

Быстрое время — мой конь неизменный,
Шлема забрало — решетка бойницы,
Каменный панцырь — высокие стены,
Щит мой — чугунные двери темницы.

Мчись же быстрее, летучее время!
Душно под новой броней мне стало!
Смерть, как придем, подержит мне стремя;
Слезу и сдерну с лица я забрало.

Лермонтов шығармасын Абай бұлжытпай дәлме-дәл аударған.
Соңғы баспаларда:

Тәуба, *дұға түк те* жоқ тентек бойда,—

делініп келген екінші шумақтың бірінші жолы бұл жыйнақта
1909 баспа бойынша:

Тәуба *жоқ, дұға да* жоқ тентек бойда,—

деп берілді.

Абай шығармаларының негізгі жыйнақтарында қалмай басылып
келеді.

91. «*Күлімсіреп аспан тұр*» — шығарманың тексті Мүрсейт қол-
жазбалары бойынша берілді.

Мүрсейт қолжазбасында Лермонтовтан делінген, бірақ қай шы-
ғармадан аударма екендігі белгісіз болып келіп еді. Соңғы кезде
бұл өлеңнің оригиналы М. Ю. Лермонтовтың «Выхожу один я на
дорогу» деген шығармасы екендігі анықталды. Абай оны екінші
шумағынан бастап аударған екен:

2

В небесах торжественно и чудно!
Спит земля в сияньи голубом...
Что же мне так больно и так трудно?
Жду ль чего? жалею ли о чем?

3

Уж не жду от жизни ничего я,
И не жаль мне прошлого ничуть;

309

С ищущу свободы и покоя!
Я б хотел забытья и заснуть! —

4

Но не тем холодным сном мечты...
Я б желал навеки так заснуть,
Чтоб в груди дремали жизни силы,
Чтоб дыша вздымалась тихо грудь;

5

Чтоб всю ночь, весь день мой слух лелея,
Про любовь мне сладкий голос пел,
Надо мной чтоб вечно зелenea,
Темный дуб склонялся и шумел.

Осы төрт шумақты Абай жалпы мазмұнын сақтап, еркін аударған.

Абай шығармалары жыйнақтарында 1940 жылдан бері басылып жүр

92. *Ескілік киімі* («*Ойлонып ойға кеттім жүз жылғы өткен*») — өлеңнің тексті Абай шығармаларының соңғы баспалары бойынша беріліп отыр және өлеңнің бұл нұсқасы Мүрсейттің 1910 жылғы қолжазбасында бар. Бірақ ол Мүрсейттен басқа адамның қолымен жазылған.

93. «*Я, құдай, бере көр*» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді өзінің баласы Абдырахман ауырып жатқанда шығарған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың соңғы жыйнақтарына енген.

94. «*Алланың рахматын*» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбасы бойынша басылды.

Бұл өлеңді Абай өзінің баласы Абдырахман ауырып жатқанда шығарған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

95. «*Тілім саған айтайын*» — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді өзінің баласы Абдырахманға Кәкітай атынан жазылған хат ретінде шығарған.

Бұл өлең Абайдың соңғы шығарылған негізгі жыйнақтарына енген.

96 «Талай сөз бұдан бұрыч көп айтқамын» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

97 «Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Екінші шумақтың:

Ет пен қымыз сықылды ас жоқ дейді,
Ол немене жоқтықтың әсері емей? —

деген соңғы екі жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша берілді. Бұл жолдар Мүрсейт қолжазбаларында жоқ.

Төртінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Бір жілік пен бір аяқ қымыз берген, —

деп алынды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Бір жілік пен бір аяқ қымыз берсе —

деп жазылған.

Жетінші шумақтың үшінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Зыян шекпей қалмассың ондай істен,—

деп жіберілді. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Зыян шекпей қалмайсың ондай істен, —

делінген.

Тоғызыншы шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Антұрғанға қосылмай, кетсін қаңғып, —

деп қалдырылды. Бұл жол Мүрсейт қолжазбаларында:

Кезегенге қосылма, кел, кет қаңғып, —

деп көрсетілген.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында басылып келеді.

98. «Балалық өлді, білдің бе» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

1909 жылғы жыйнақта:

Кім біледі, *байқұстар*,—

деп басылған жол Мүрсеит қолжазбаларына сүйеніп:

Кім біледі, *сен кәпір*,—

деп берілді.

1909 жылғы жыйнақтағы:

Әлде, *айналып*, кім білер, —

деп басылған жол қабылданды. Мүрсеит қолжазбаларында бұл жол:

Әлде, *антұрған*, кім білер, —

делінген.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

99. «*Лай суға май бітпес қой өткенге*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Төртінші шумақтың төртінші жолы 1909 жылғы жыйнақ бойынша:

Талпынып тағы да ойлап зор қылады, —

деп қалдырылды. Бұл жол Мүрсеит қолжазбаларында:

Талапты тағы да ойлап зор қылады, —

делінген.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

100. «*Өлсе өлер табиғат, адам өлмес*» — өлеңнің тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша басылды.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

101. «*Рахат, мені тастап қоймадың тыңыш*» — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсеит қолжазбалары бойынша алынды.

Кейбір баспаларда бұл өлең Лермонтовтың «И скушно, и грустно» деген шығармасының аудармасы деп қате көрсетілген. Соңғы «езде мұның М. Ю. Лермонтовтың «Хоть давно изменила мне радость» деп басталатын шығармасының аудармасы екендігі анықталды. Абай Лермонтов оригиналының еш жерін өзгертпей мағнасын жолма-жол сақтап, дәлме-дәл етіп аударған.

Абайда 20 жол. Лермонтовта да 20 жол:

Хоть давно изменила мне радость,
Как любовь, как улыбка людей,

И померкнуло прежде, чем младость
Светило надежды моей,
Но судьбу я и мир презираю,
Но нельзя им унизить меня,
И я хладно приход ожидаю
Ковчины иль лучшего дня.
Словам моим верить не станут,
Но клянуса в неживости их:
Кто сам был так часто обманут,
Обмануть не захочет других.
Пусть жизнь моя в бурях несется,
Я беспечен, я знаю давно,
Пока сердце в груди моей бьется,
Не увидит блаженства оно
Одна лишь сырая могла
Успокоит того, может быть,
Чья душа слишком пылко любила,
Чтобы мог его мир полюбить.

1909 жылғы жыйнақта өлеңнің бірінші шумағындағы үшінші жол:

Жастық *қуат*, үміттің нұры қайтып,—

деп берілген.

Бұл баспада Мүрсеит қолжазбасы негізінде:

Жастық *құмар*, үміттің нұры қайтып,—

деген қалпы сақталды.

Үшінші шумақтың екінші жолы соңғы жыйнақтарда:

Ант етемін *жалғанда* жан табылмас,—

деп қате басылып келген еді Бұл баспада:

Ант етемін *жалғанын* жан табалмас,—

болып 1909 жылғы жыйнақ пен Мүрсеит қолжазбасы (1905) негізінде түзетілді.

Үшінші шумақтың соңғы екі жолы 1909 жылғы жыйнақта былайша оқылады:

Өзі алданып, *кісіден* соққы жеген
Және өзі *біреудей* алдай алмас.

Бұл баспада Мүрсеит қолжазбасы негізінде:

Өзі алданып, *өзгеден* соққы жеген
Және өзі *біреуді* алдай алмас,—

деген қалпы сақталды.

Бұл шығарма Абай жыйнақтарының бәрінде де басылып кетеді.

102. *«Арғы атасы қажы еді»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді өзінің баласы Абдырахманның өлімі жайында шығарған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың соңғы басылған негізгі жыйнақтарына енген.

103. *«Кешегі өткен ер Әбіш»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл өлеңді Абай өзінің қайтыс болған баласы Абдырахманға арнап жазған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

104. *«Тұл бойың ұят-ар едің»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді өзінің қайтыс болған Абдырахман деген баласына арнап айтқан.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың соңғы шыққан негізгі жыйнақтарына енген.

105. *«Жыйырма жеті жасында»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл өлеңді Абай өзінің қайтыс болған Абдырахман деген баласын жоқтау ретінде жазған.

Бұл өлең Абайдың соңғы басылған негізгі жыйнақтарында басылған.

106. *«Талаптың мініп тұлпарын»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

1895 жылы 27 жасында Абайдың баласы Абдырахман (Әбіш) қайтыс болады. Абай Әбіштің өліміне арнап бірнеше өлеңдер жазады. Сол өлеңдердің ішіндегі ең таңдаулысы «Талаптың мініп тұлпарын» атты өлеңі. Мұнда ақын өзінің жеке басының қайғысын терең көрсетумен бірге Петербургте білім алған баласының халық игілігі үшін қызмет ете алмағандығын арман етеді. Абдырахманның бейнесі арымай-талмай білім құған, бұл жолда көптеген кедергілерді жеңген жігерлі адам ретінде суреттеледі. Сол Абдырахманның өліміне арналған өлеңдердің бірсыпырасы («Жыйырма жеті жасында», «Арғы атасы қажы еді», «Кешегі өткен ер Әбіш») бұрынғы жоқтау сарынында жазылып, ескі көзқарастың шеңберінен аса алмаған. Сондықтан да «Талаптың мініп тұлпарын» өлеңі өзінің идеялық бағыты, көркемдігі, реализмі жағынан әдеттегі тұрмыс-салт поэзиясынан оқшау тұрумен бірге, Абай лирикасынан келелі орын алады.

Абай бұл өлеңді өзінің қайтыс болған баласы Абдырахманға арнап шығарған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың соңғы басылған негізгі жыйнақтарына енген.

107. *«Бермеген құлга, қайтесін»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді, өзінің баласы Абдырахманның өлімінен кейін, өзін жұбату ретінде айтады.

Абайдың негізгі жыйнақтарында бар.

108. *«Жылағанды тоқтатып»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді Абдырахманның келіншегі Мағышты жұбату ретінде айтқан.

Өлең Абайдың негізгі жыйнақтарында басылған.

109. *«Айналайын құдай-ау»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Бұл өлеңді Абай өзінің баласы Абдырахман өлгенде, оның келіншегі Мағышқа жоқтау ретінде шығарып берген.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың соңғы басылған негізгі жыйнақтарына енген.

110. *«Кешегі Оспан ағасы»* — өлеңнің тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша басылды.

Абай бұл өлеңді өзінің қайтыс болған інісі Оспанды есіне алып жазған.

Өлеңнің бұл нұсқасы Абайдың соңғы басылған негізгі жыйнақтарына енген.

111. *Ескендір* — поэманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Абай шығармалары жыйнақтарының негізгілеріне кіргізіліп келеді.

Македония патшасы Александр Македонский (жаңаша жыл санаудан бұрынғы 356 — 323) жайында көптеген тарихи еңбектер және көркем шығармалар, әңгіме, аңыздар бар. Бірақ бұлардың көпшілігінде Александр Македонскийдің өз басы шексіз дәріптелініп, оның дүние жүзін басып алуға бағытталған шапқыншылық мақсаттары орынсыз мадақталған.

Александр Македонский атына байланысты көркем шығармалар ішіндегі ең көрнектілері — азербайжан халқының ұлы ақыны Низамидің «Искендер-нама» атты поэмасы, өзбек әдебиетінің атақты классигі Навоидің «Садди Искандарий» деген поэмасы. Тәжік

халкының ұлы ақыны Фирдоусидің «Шах-нама» сында да Александр Македонский жөнінде жеке үлкен бөлім бар.

Абайдың Александр Македонский туралы жазылған бірнеше тарихи материалдар, көркем шығармалар, әңгіме-аңыздармен таныс болғаны сөзсіз. Сондықтан «Ескендір» поэмасын Абай бірғана белгілі нұсқа негізінде жазған деп қарамай, тарихи мәліметтерге сүйеніп, оның үстіне Александр Македонский жайындағы көркем шығармалардың сюжет құрылысындағы кейбір қалыптасқан элементтерді өзінше пайдалана отырып жазған деп санау керек.

Абайдың поэмасында Александр жөніндегі мәліметтер патшаның қанішер қаһарлылығын, мақтан сүйгіштігін, мансапқұмар қанағатсыздығын суреттеулері тарихи шындыққа сай келіп отырады.

Абай шығармасында Ескендір жердің жүзін жаулап алу мақсатымен алыс жердегі елдерге шабуылға шыққанда, шөл далада су іздеп, суы өзгеше бір бұлаққа кез болады. Абай шығармасының бұл жерлері Александр жайындағы көптеген шығармалардағы кездесетін «Қасиетті су» анызына үндес келеді. Мысалы Низами поэмасында «Қасиетті су» ға салынған балық тіріліп кетеді.

Абайда:

Көптеген балық келтіртті сонда тұрып,
Сол суға балықты алды бір жудырып.
Исі, дәмі өзгеше болып кетті
Таң қалды мұның бәрін суға жорып, —

деп келеді. Абай поэмасында бұл суды ішкен жанға өлім жоқ делінбейді, тек ерекше дәмді су еді дейді. Ескендір әскеріне осы судың бойындағы елді жаулап алуға әмір етеді. Онан соң оқыйға былай дамыйды: бұлар келіп бір қақпаға кездеседі, оның есігін ашып кіре алмайды. Ар жағынан дыбыс берген қақпаның күзетшісінен Ескендір тым болмаса халқыма көрсететін бір нәрсе бер дейді. Орамалға оралып лақтырылған қу сүйекті алып көріп, ашуланады. Сонда жолдасы Аристотель сүйекті таразыға салып өлшет деп ақыл береді. Қанша алтын, күміс салса дағы, таразының сүйек салған басы мүлде көтерілмеді. Тек Аристотель жерден бір уыс топырақ алып сүйекке шаша салған кезде бұл жақ басы жоғары шыға келеді. Патша мұның мәнісін сұрағанда Аристотель — адам көзі ешнәрсеге тоймайды, бұл көз сүйегі, тек өліп көзіне құм құйылғанда ғана тояды. Мұны көріп сабақ алыңыз дейді. Ескендір әскерін алып еліне қайтады.

Осы соңғы бөлімдегі қу сүйекке байланысты әңгіме Низами поэмасының асыл тас жайында айтылатын жерлеріне жақын келеді. Ескендір қасиетті суды іздеп таба алмай жүргенде жерден бір кішкене тас тауып алады, оны кірге салып өлшегенде қанша нәрсе салса да кірдің тас салынған жағы қозғалмайды. Сонда Қыдыр келіп кірге топырақ сал дейді. Бір уыс топырақ салғанда кірдің екі басы теңеледі. Мұны көрген Ескендір адам көзі тек топыраққа ғана тояды екен деген ойға келеді.

Бірақ, жалпы алғанда Абай поэмасы тың шығарма, Абай Ескендірді дәріптеп мақтамайды, оны ел жаулағыш, мақтан сүйгіш, қанағатсыз адам етіп сипаттайды. Оқымысты Аристотельді білгіш,

дана, ақылы артық ойшыл қылып, Ескендірді соның сөзіне тоқтатып, алдына жығып береді. Абай поэмасының маңыздылығы да міне осында.

112. *Масғұт* — шығарманың тексті 1909 жылғы жыйнақ және Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді.

Поэма «Мың бір түн» ертегісінің бір сюжеті негізінде құрылған сыяқты. Бірақ Абай ертегінің сюжетін өз кезіндегі қоғамдық өмірге ұштастыра отырып, поэманың тақырыбын өзінің көңіл күйіне байланыстырған, қоғамдық күрес үстінде өзінің жалғыздығын сезінетіндігін білдірген. Ақын «ақыл мен мал екеуін асырай алмай өмірдің дәмін бұзып» жүргендерге қарсы болып:

Ендігіге не сұрау бұл заманда,
Ақыл-ой, ар-намыс жоқ еш адамда.
Өлген мола, туған жер жібермейді,
Эйтпесе тұрмас едім осы манда, —

дейді.

Абай жыйнақтарының бәріне кіргізіліп жүр.

113. *Әзім әңгімесі* — шығарманың негізгі нұсқасы сақталмаған, Абай жыйнақтарының соңғы баспаларына енгізіліп жүр.

«Мың бір түн» ертегілерінің бір сюжеті негізінде жазылған. Поэманың аяғы бітпей қалған.

114. *Вадим* — шығарманың тексті Мүрсейт қолжазбалары бойынша берілді

М. Ю. Лермонтовтан аударма

Лермонтовтың бітпей қалған, 24 тараудан тұратын романының алғашқы екі тарауын және үшінші тарауының бір-аз жерін өлеңмен еркін аударған. «Вадим» орыс ақынының шаруалар қозғалысын суреттеп жазған ірі шығармасы. Ұлы ақын шаруалардың крепостнойлық тәртіпке наразылығын шебер және сүйсіне отырып баяндайды. Лермонтов жазып бітірген 24 тарауды бірінші бөлім деп белгілеген. Кейбір зерттеушілер, оның ішінде профессор Н. К. Пижанов романның келесі бөлімдерінде Пугачев образы суреттелген болар еді деген пікір айтады.

Абайдың «Вадим» романын аударуды қолға алуы оның бұл шығарманың тақырыбына ерекше көңіл бөлгендігін көрсетеді. Бірақ аудармасының тек біраз жері ғана сақталған.

Оқушылардың есіне:

45-бетте төменнен 1-жол «*Пеш. Бұл жерде қуат, күш беру мағынасында*» деген 46-беттегі жоғарыдан 5-жолдағы *кәнің** сөзіне түсінік, 83-бетте жоғарыдан 10-жолда *мал—мола*, 113-бетте төменнен 2-жолда *иман—имам*, 148-бетте жоғарыдан 7-жолда *жолысқа — жолықса*, 184-бетте жоғарыдан 7-жолда *мініп — мініп*, 211-

бетте жоғарыдан 12-жолда *көрмедің* — *кермедің*, 266-бетте төменнен 3-жолда *машықтайтын* — *мақтайтын*, 301-бетте төменнен 5-жолда *желкек* — *желгек*, 304-бетте жоғарыдан 16-жолда *Шаң шығармас жол дағы* — *Шаңдай алмас жол дағы*, 304-бетте төменнен 14-жолда **92 — 82.**

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	5.
-------------------	----

ӨЛЕҢДЕР ЖӘНЕ АУДАРМАЛАР

1882

«Қансонарда бүркітші шығады аңға»	9
---	---

1884

«Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы»	11
---	----

1885

«Жасымда ғылым бар деп ескермедім»	13
«Әм жабықтым, әм жалықтым»	14

1886

«Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сермеу»	15
«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман»	17
«Қыран бүркіт не алмайды салса баптар»	19
«Қалың елім, қазағым, қайран жұртым»	20
«Байлар жүр жыйған малын қорғалатын»	22
«Көңлім қайтты достан да, дұшпаннан да»	23
«Адасқанның алды — жөн, арты — соқпақ»	25
«Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық»	27
«Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат»	29

«Патша құдай, сыйындым»	33
«Базарға, қарап тұрсам, әркім барар»	34
«Ғылым таппай мақтанба»	35
«Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ»	38
Жаз («Жаздықүн шілде болғанда»)	40
«Интернатта оқып жүр»	42
«Өкінішті көп өмір кеткен өтіп»	45

1887

«Сабырсыз, арсыз, еріншек»	47
«Бөген елде бар болса»	50
«Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы»	55
«Біреуден біреу артылса»	58

1888

«Біреудің кісісі өлсе, қаралы — ол»	60
Күз («Сұр бұлыт түсі суық қаптайды аспан»)	62
«Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай»	64
Қыс («Ақ киімді, денелі, ақ сақалды»)	66
«Желсіз түнде жарық ай»	68

1889

«Ішім өлген, сыртым сау»	69
«Болыс болдым мінеки»	71
«Мәз болады болысын»	76
«Білімдіден шыққан сөз»	78
Сегіз аяқ («Алыстан сермеп»)	80
«Сәулең болса кеуденде»	86
«Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін»	88
«Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек»	90
«Ғашықтық, құмарлық пен — ол екі жол»	91
«Хор болды жаным»	92
«Сен мені не етесін»	94
«Айттым сәлем, қалам қас»	97
«Қыйыстырып мақтайсыз»	99
«Білектей арқасында өрген бұрым»	101
Онегиннің сыйпағы («Жасынан түсін билеп, сыр бермеген»)	102
Татьянаның Онегінге жазған хаты («Амал жоқ — қайттым білдірмей»)	104
Онегиннің Татьянаға жауабы («Таңғажайып бұл қалай хат»)	107
Онегин сөзі («Хатыңнан жақсы ұғындым, сөздің бәрін»)	110
Онегиннің Татьянаға жазған хаты («Хүп білемін, сізге жақпас»)	112
Татьяна сөзі («Тәңрі қосқан жар едің сен»)	115
Ленский сөзінен («Барасың қайда, қайда болмай маған»)	117
Онегиннің өлердегі сөзі («Жарым жақсы киім киіп»)	118
«Қажымас дос халықта жоқ»	119

«Жастықтың оты, қайдасың»	121
«Жарқ етпес қара көңлім не қылса да»	123
«Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да»	124

1890

«Бай сейілді»	125
«Ем таба алмай»	127
«Келдік талай жерге енді»	129
«Өзеге, көңлім, тоярсын»	131
«Кейде есер көңіл құрғырың»	133
Жазғытұры («Жазғытұры қалмайды қыстын сызы»)	134
«Асқа, тойға баратұғын»	137
«Ата-анаға көз қуаныш»	139
«Тайға міндік»	141

1891

«Заман ақыр жастары»	143
«Көзінен басқа ойы жоқ»	144
«Жастықтың оты жалындап»	146
«Қызарып, сұрланып»	148
«Көзімнің карасы»	150
«Менсінбеуші ем наданды»	153

1892

«Не іздейсің, көңлім, не іздейсің?»	155
«Жүрегім, ойбай, соқпа енді!»	157
«Қайғы шығар ілімнен»	158
«Жайнаған тұың жығылмай»	160
«Кешегі Оспан»	161
«Сұрғылт тұман дым бүркіп»	163

1893

«Ысытқан, суытқан»	164
«Бойы бұлғаң»	165
«Жақсылық ұзақ тұрмайды»	167
«Ал, сенейін, сенейін»	169
«Көңлім менің қараңғы. Бол, бол, ақын!»	171
«Қараңғы түнде тау қалғып»	172
«Өзіне сенбе, жас ойшыл»	173
«Қорқытпа мені дауылдан»	175

1894

«Антпенен тарқайды»	176
«Қарашада өмір тұр»	178

«Жас өспірім замандас қапа қылды»	180
«Ғашықтың тілі — тілсіз тіл»	181
«Әсемпаз болма әрнеге»	182
«Қайтсе жеңіл болады жұрт билемек»	184
Тұтқындағы батыр («Қараңғы үй терезесі — тұтқын орны»)	185
«Күлімсіреп аспан тұр»	186
Ескілік киімі («Ойланып ойға кеттім жүз жылғы өткен»)	188
«Я, құдай, бере көр»	189
«Алланың рахматын»	192
«Тілім, саған айтайын»	193

1895

«Талай сөз бұдан бұрын көп айтқамын»	196
«Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей»	197
«Валалық өлді, білдің бе?»	199
«Лай суға май бітпес қой өткенге»	200
«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес»	202
«Рахат, мені тастап қоймадың тыңыш»	203
«Арғы атасы қажы еді»	204
«Кешегі өткен ер Әбіш»	206
«Тұл бойың ұят-ар едің»	207
«Жыйырма жеті жасында»	208
«Талаптың мініп тұлпарын»	211
«Бермеген құлға, қайтесін»	212
«Жылағанды тоқтатып»	214
«Айналайын, құдай-ау»	216
«Кешегі Оспан ағасы»	220

ПОЭМАЛАР

Ескендір	223
Масғұт	229
Әзім әңгімесі	235
Вадим	249

ТҮСІНІКТЕР

*Переплет, титульные листы И. Д. Сущих
Заставки М. А. Хоменко*

АБАЙ КУНАНБАЕВ
ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ, т. 1
(на казахском языке)

Редактор *Р. Б. Булекова*
Худ. редактор *И. Д. Сущих*
Техн. редактор *П. Ф. Алферова*
Корректор *С. Айтмухамбетова*

* * *

Сдано в набор 22/III 1954 г. Подписано к печати
21/V 1954 г. УГ08011. Объем 10,13 п. л.
Уч.-изд. 15,65 л. Тираж 20 000. Цена 11 р. 40 к.
Формат бумаги 84 × 108¹/₃₂.

* * *

Типография Издательства АН КазССР,
г. Алма-Ата, Шевченко, 17. Зак. 79.